

## บทที่ 2

### เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องการขับเคลื่อนกระบวนการจัดทำแผนชุมชนในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเข้มแข็งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในเขตจังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดกาฬสินธุ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถนำเสนอได้ดังนี้

#### 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับแผนชุมชน

#### 2.2 แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

- 1) ทูทางสังคม
- 2) ความพอเพียง
- 3) โครงข่ายความปลอดภัยของสังคม
- 4) ความเข้มแข็งของชุมชน

#### 2.3 แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการขับเคลื่อนแผนชุมชน

- 1) ภาวการณ์เครือข่าย
- 2) กิจกรรมพัฒนาชุมชน
- 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน

#### 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับแผนชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับแผนชุมชนหรือแผนแม่บทชุมชน เป็นรูปธรรมหนึ่งของการพัฒนา ที่คนเป็นศูนย์กลาง ไม่ได้เน้นตัวเงินหรือวัตถุ แต่แผนชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่สร้างการเรียนรู้ มุ่งเน้นยกระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่งเป้าหมายของการทำแผนชุมชนอยู่ที่ การทำให้สมาชิกที่มีอยู่อย่างหลากหลายในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นเริ่มคิดแผน การลงมือปฏิบัติ ไปจนครบกระบวนการต่อเนื่องตลอดไป ตามหลักการ “ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์”

ซึ่งการทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้น ไม่สามารถทำให้ได้โดยการสร้างจากบุคคลภายนอกชุมชน หรือทำโดยการสอน การฝึกอบรม ชุมชนที่เข้มแข็งจะมีกระบวนการในการจัดการของชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีกิจกรรมเพิ่มคุณค่าทุนทางสังคมและเศรษฐกิจของคนในชุมชน ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน เป็นเครือข่ายชุมชน และมีการขยายพันธมิตออกไปนอกชุมชน ในลักษณะสร้างความสัมพันธ์ ดังนั้น ทุกชุมชนจึงต้องร่วมมือกัน

### 2.1.1 ความหมายของแผนชุมชน

มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของแผนชุมชนไว้หลายความหมาย ดังนี้

ประเวศ วะสี (อ้างใน สวัสดิ์ ศรีอุไร. 2551: Online) ได้ให้ความหมายของแผนชุมชนว่า เป็นกระบวนการวิเคราะห์ วิจัยปัญหาว่าคืออะไร แล้วจะทำอะไร หรือการวิเคราะห์ทางเลือกเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ทรงพลัง เมื่อวิเคราะห์แล้วนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหากระบวนการจัดทำแผนชุมชนเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (Interactive Learning Interacting)

เสรี พงศ์พิศ (อ้างใน กรมการปกครอง. 2550 : 109) ได้ให้คำจำกัดความของแผนหมู่บ้าน/ชุมชนพึ่งตนเองว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในหมู่บ้าน/ชุมชนที่ร่วมกันคิด ร่วมกันค้นหา ร่วมกันเรียนรู้ เพื่อให้รู้และเข้าใจตนเอง โดยใช้การสำรวจข้อมูลปัญหาและศักยภาพ เป็นเครื่องมือทำให้เกิดการทบทวนของตนเอง โดยการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้าน/ชุมชน เพื่อกำหนดอนาคตและทิศทางการพัฒนาตนเองและหมู่บ้าน/ชุมชน

กรมการพัฒนาชุมชนได้ให้คำจำกัดความของ “แผนชุมชน” ในคู่มือการจัดเก็บข้อมูล กชช. 2 ค ปี 2550–2554 (กรมการพัฒนาชุมชน. 2549 : 28) ว่าเป็นการกำหนดอนาคตและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยเกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันจัดทำแผนขึ้นมาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นที่ไปตามความต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิด ร่วมกันกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาชุมชนร่วมกัน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก จึงได้กล่าวว่า แผนชุมชนเป็นของชุมชนดำเนินการ โดยชุมชนและเพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง ซึ่งแตกต่างจากแผนที่ภาครัฐจัดทำขึ้นเพื่อจัดสรรงบประมาณเป็นหลัก

อีกความหมายหนึ่งนั้น กรมการพัฒนาชุมชนได้ให้คำจำกัดความของ “แผนชุมชน” ในคู่มือแผนชุมชน (2551 : 2) ว่าเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางและแก้ปัญหาของชุมชนและท้องถิ่นในทุกระดับ และใช้แผนชุมชนสร้างการเรียนรู้ สร้างความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมแบบบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งและยั่งยืน

กระทรวงมหาดไทย (2548 : 42-47) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับแผนชุมชนว่า

1. ขบวนการวิเคราะห์ วิจัยปัญหาว่าคืออะไร และจะทำอะไรคือการวิเคราะห์ทางเลือก เป็นกระบวนการทางปัญญาที่ทรงพลัง เมื่อวิเคราะห์และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหา กระบวนการจัดทำแผนชุมชนเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

2. แผนชุมชน คือ ส่วนหนึ่งของระบบการบริหารจัดการชุมชน ซึ่งแสดงถึงประสิทธิภาพของความร่วมมือและการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน ชุมชนที่สามารถบริหารจัดการกับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ ชุมชนจะมีการดำเนินการใน 6 เรื่อง คือ มีระบบข้อมูล มีแผนชุมชน มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน มีการนำแผนไปปฏิบัติ มีทุนของชุมชน และมีองค์กรเข้มแข็งอย่างน้อย 1 องค์กร

3. แผนชุมชน หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง ให้เป็นไปตามที่ความต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิดร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอกด้วยการดำเนินถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก (โครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและเอาชนะความยากจน. 2548 : 2) ซึ่งบางกิจกรรมที่ชุมชนไม่สามารถทำเองได้ ก็สามารถขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกได้ โดยชุมชนเสนอแผนชุมชนเข้าเป็นแผนขององค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือแผนงาน/โครงการของทางราชการได้ แผนชุมชนมีชื่อเรียกแตกต่างกันตามความเข้าใจของแต่ละท้องถิ่น อาทิ แผนแม่บทชุมชน แผนชุมชนพึ่งตนเอง แผนชีวิต เป็นต้น

4. แผนชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ ปรับความคิดของคนในชุมชนให้ตรงกัน โดยนำข้อมูลมาวิเคราะห์ (ข้อมูลพูดได้) เป็นเครื่องมือในการแก้จนได้  
สภาผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคกลาง (ม.ป.ป. : 5) ได้ให้ความหมายว่า แผนชุมชนเป็นแผนที่ชาวบ้านทำโดยชาวบ้าน เพื่อประโยชน์ของชาวบ้าน ด้วยกระบวนการ 5 ร่วม คือ การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมตรวจสอบและร่วมรับประโยชน์ เพื่อการพลิกฟื้นวิถีชีวิต สังคม ธรรมชาติ ในปัจจุบันให้พ้นจาก “วิกฤติและความยากจน”

โดยสรุป แผนชุมชน คือ แผนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยตรง ที่คนชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันกำหนดเพื่อวางเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง โดยใช้ข้อมูลเป็นฐานและเป็นแผนงานหรือกิจกรรมทางเลือกที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมหรือแผนงานที่คนในชุมชนช่วยกันคิด เพื่อทำให้อนาคนของคนในชุมชนเป็นอย่างที่หวังไว้ (กระทรวงมหาดไทย. 2548 อ้างใน ประวิทย์ ออกัน. 2550 : 6)

#### 2.1.2 ความสำคัญของแผนชุมชน

เป็นการสร้างวัฒนธรรมใหม่ของการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชน ชุมชนก่อให้เกิดความเป็นประชาธิปไตย ในประเด็นของปัญหาความต้องการและให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ชุมชนก่อให้เกิดความมั่นใจความภาคภูมิใจมีการพัฒนาการเรียนรู้การแก้ไขปัญหา

เรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และพึ่งตนเองได้ และเมื่อกระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากกระบวนการที่มีความจริงใจต่อกัน เมื่อได้มีการปฏิบัติตามแผนชุมชนแล้วก็จะนำไปสู่การแก้ไข ปัญหาของประเทศชาติได้ด้วย เป็นการเพิ่มทุนเป็นทรัพยากร ลดปัญหาสิ่งเหล่านี้เป็นความสำคัญ ของแผนชุมชน

นอกจากนี้ยังได้มีผู้ที่เกี่ยวข้องให้ความเห็นถึงความสำคัญของแผนชุมชน ดังนี้

คณะทำงานประสานงานและเตรียมวิทยากรกระบวนการ (ม.ป.ป : 7) ได้กล่าวถึงความสำคัญว่า แผนชุมชนทำให้เกิดเวทีชุมชนที่มีความต่อเนื่อง เพื่อร่วมกันพัฒนาและแก้ไขปัญหา ความยากจนในชุมชนของตนเอง คนในชุมชน ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้ ประสบการณ์ และพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ผ่านกระบวนการ บูรณาการแผนชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเองของชุมชน และเอาชนะ ความยากจน โดยอาศัยทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรในท้องถิ่น ชุมชน มีการขยายและเชื่อมโยงเครือข่ายภาคการพัฒนาในทุกระดับ ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่จะช่วย เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเอาชนะความยากจน มีฐานข้อมูลแผนชุมชนที่หน่วยงาน ภาครัฐภาคีการพัฒนาต่างๆ และประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ แผนชุมชนเป็นแผนที่ สะท้อนความต้องการที่แท้จริงของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ ซึ่งสามารถนำไปประสานความร่วมมือ และการบูรณาการกับแผนปฏิบัติการของหน่วยงานอื่นๆ รวมไปถึงแผนชุมชนทำให้คนในชุมชน ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้พัฒนาความสามารถในการจัดการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเองของชุมชนและเอาชนะความยากจนได้

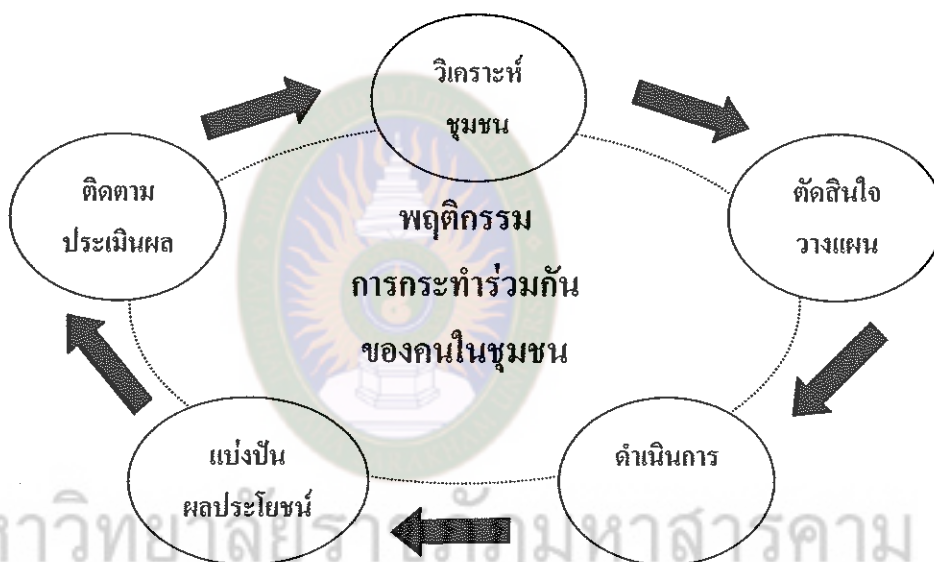
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546 : 51) ได้ให้ ความเห็นว่า แผนชุมชนช่วยให้ภาครัฐสามารถนำไปบูรณาการกับแผนปฏิบัติของแต่ละหน่วยงานได้ ไม่ว่าจะ เป็นแผนท้องถิ่น แผนอำเภอ และแผนจังหวัด ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการจัดสรรทรัพยากร ต่างๆ เพื่อสนับสนุนชุมชนได้อย่างตรงจุดและคุ้มค่าที่สุด ในทำนองเดียวกันภาคเอกชนก็สามารถ นำแผนชุมชนมาเชื่อมโยงในรูปขององค์กรธุรกิจ โดยอาจเข้ามาเชื่อมโยงในรูปของธุรกิจชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดการพึ่งพากันในสังคมต่อไป

จากความเห็นดังกล่าว จะเห็นได้ว่า แผนชุมชนมีความสำคัญ เพราะเป็นแผนที่เกิดจาก กระบวนการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของคนในชุมชน โดยก่อให้เกิดและพัฒนากระบวนการ เรียนรู้ ประสบการณ์ และพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของ ชุมชน สามารถสะท้อนภาพความต้องการและปัญหา ซึ่งชุมชนเองและหน่วยงานอื่นๆ สามารถ พัฒนาหรือแก้ไขได้ตรงจุด อีกทั้งจะเกิดเวทีชุมชนที่มีความต่อเนื่อง ในการร่วมกันพัฒนาและแก้ไข ปัญหาความยากจนในชุมชนของตนเอง ทั้งช่วยให้ภาครัฐสามารถนำไปบูรณาการกับแผนปฏิบัติ

ของแต่ละหน่วยงานในทุกระดับได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการจัดสรรทรัพยากรต่างๆ เพื่อสนับสนุนชุมชนได้อย่างตรงจุดและคุ้มค่าที่สุด

### 2.1.3 กระบวนการและขั้นตอนการจัดทำแผนชุมชน

กระบวนการชุมชน (กระทรวงมหาดไทย, 2548 อ้างใน ประวิทย์ ออกัน, 2550 : 6) คือ พฤติกรรมหรือการกระทำร่วมกันของคนในชุมชนที่มาร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล สถานการณ์ของชุมชน แล้วนำมาร่วมตัดสินใจวางแผน ดำเนินการร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผล การกระทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน



ภาพประกอบที่ 2.1 แสดงกระบวนการและขั้นตอนการจัดทำแผนชุมชน

ในปัจจุบันมีหลายหน่วยงานที่ได้เข้าไปสนับสนุนให้หมู่บ้าน/ชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาในชุมชนที่ต้องการแก้ไข ร่วมสำรวจข้อมูล วิเคราะห์สาเหตุปัญหา การวางแผน โครงการ กิจกรรม ในรูปแบบแผนชุมชนที่มีคุณภาพ สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างเป็นรูปธรรมจนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปและเป็นต้นแบบการดำเนินงานให้กับหมู่บ้าน/ชุมชนอื่นได้นำมาเป็นแนวทางการทำงานได้

กรมการพัฒนาชุมชนได้รับมอบหมายจากกระทรวงมหาดไทยให้เป็นผู้ประสานการจัดทำแผนชุมชนได้กำหนดรูปแบบและกรอบการเรียนรู้กระบวนการแผนชุมชน 5 สถานี ประกอบด้วย (อ้างใน กรมการพัฒนาชุมชน, 2551 : 5)

### สถานีที่ 1 การเตรียมความพร้อมของชุมชน

ในขั้นตอนของการเตรียมความพร้อมของชุมชนเป็นขั้นตอนของการสร้างความเข้าใจให้กับทีมวิทยากรกระบวนการและชุมชนประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่มองค์กรชุมชน ประชาชนชาวบ้านและตัวแทนครัวเรือนที่สนใจเข้าร่วมกระบวนการแผนชุมชน

กระบวนการเตรียมความพร้อมของชุมชน เพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนชุมชนนั้น ทีมวิทยากรกระบวนการมีการดำเนินการคือ ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแนวนโยบายแห่งรัฐ ยุทธศาสตร์ระดับจังหวัดและสร้างความเข้าใจในกระบวนการวางแผนชุมชนประกอบด้วย แนวคิด วิธีการ กระบวนการ ขั้นตอนการจัดกระบวนการวางแผนชุมชน ประโยชน์ของแผนชุมชน การรวบรวมข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์ เช่น แบบสำรวจข้อมูล จปฐ. กชช.2ค บัญชีรายรับ – รายครัวเรือน ข้อมูลศักยภาพของชุมชน ด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและการปกครอง ตลอดจนข้อมูลที่ต้องออกแบบเพิ่มเติมหรือข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำการประมวลผลสภาพของชุมชนในเบื้องต้นและเตรียมเวทีประชาคม เพื่อจัดกระบวนการแผนชุมชนคือ การกำหนดจำนวนการจัดเวทีประชาคมแผนชุมชนว่า ต้องดำเนินการกี่ครั้ง กำหนดผู้เข้าร่วมเวทีประชาคมในแต่ละครั้งว่าต้องมีผู้เข้าร่วมจำนวนเท่าไร และกำหนดบทบาทผู้ร่วมเวทีพร้อมทั้งร่วมกันกำหนดประเด็นคำถามเพื่อให้ได้ข้อมูลและจัดทำแผนปฏิบัติการของทีมงานสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนชุมชน

ผลลัพธ์การเตรียมความพร้อมของชุมชนนี้จะทำให้งานสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเข้าใจและพร้อมที่จะร่วมในกระบวนการวางแผนชุมชน

### สถานีที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล การเรียนรู้ตนเองและชุมชน

ในขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูล การเรียนรู้ตนเองและชุมชนนี้ ต้องการให้ชุมชนได้เรียนรู้ตนเอง รู้จักศักยภาพของหมู่บ้าน/ชุมชน และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน โดยมีผู้นำชุมชน ตัวแทนของกลุ่มองค์กรชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล/เทศบาล ตัวแทนครัวเรือนเข้ามามีส่วนร่วมในเวทีประชาคมนี้

ในกระบวนการจัดเวทีประชาคมแผนชุมชนนี้ ทีมงานสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนชุมชนมีการดำเนินการให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้มีการพูดคุยตามประเด็นคำถามที่ทีมกำหนดไว้ ซึ่งผู้ที่ได้รับการกำหนดบทบาทคือ ผู้ที่มีความรู้ในด้านต่างๆ ได้แลกเปลี่ยนให้ผู้ร่วมเวทีทราบในเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน เพื่อเรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์ ร่วมกันวิเคราะห์ความเป็นจริงของข้อมูลชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดจนร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลจากผลการประมวลของข้อมูล จปฐ. กชช.2ค บัญชีรายรับ – รายจ่ายของครัวเรือน ฯลฯ เพื่อให้

ผู้ร่วมเวทีได้วิเคราะห์ข้อมูลศักยภาพชุมชน ผลกระทบภายนอกด้านต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนวิเคราะห์สถานการณ์แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนในอนาคต และผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนในอนาคต

ผลลัพธ์ของการวิเคราะห์ข้อมูล การเรียนรู้ตนเองและชุมชนนี้ จะทำให้ชุมชน ได้มีความเข้าใจ เรียนรู้ปัญหา ความต้องการและศักยภาพของชุมชนด้วยตนเอง

### สถานที่ 3 การกำหนดเป้าหมายและทิศทางการพัฒนา

ในขั้นตอนการกำหนดเป้าหมายและทิศทางการพัฒนานี้ ต้องการให้ชุมชน ได้กำหนดตนเองว่าจะพัฒนาเป็นชุมชนแบบไหนในอนาคต เช่น จะสร้างรายได้จากอาชีพอะไร ตามศักยภาพของชุมชน กลไกการตลาดและตำแหน่งการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมาย โดยมีตัวแทน กลุ่มองค์กร ชุมชนผู้นำชุมชน สมาชิกองค์กรบริหารส่วนตำบล/เทศบาลตำบล ตัวแทนครัวเรือน ประชาชนเข้าร่วมในเวทีประชาคมครั้งนี้

ในกระบวนการจัดเวทีประชาคม เริ่มจากขั้นตอนการทบทวนผล การประมวลผล การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเรียนรู้ตนเองและชุมชน ตามด้วยการกำหนดตำแหน่งการพัฒนาหมู่บ้าน จากศักยภาพแนวโน้มสถานการณ์ของชุมชนในอนาคต โดยผู้เข้าร่วมต้องประเมินศักยภาพของตนเอง พิจารณากลไกการตลาด ความอุดมสมบูรณ์ แรงงาน ภาวะเศรษฐกิจ และทักษะการประกอบ อาชีพ ตลอดจนพิจารณากิจกรรม อาชีพ ลักษณะเฉพาะของชุมชนที่สามารถสร้างงาน สร้างรายได้ ให้กับชุมชนได้ ทำการประมวลข้อมูล รายได้ชุมชนจะมาจากอะไรใน 3 – 5 ปี ข้างหน้า หลังจากนั้น นำข้อมูลที่วิเคราะห์หามากำหนดแนวทางการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายเป็นประเด็นหลักๆ คู่กับ กลุ่มเป้าหมายด้วย

ผลลัพธ์ในขั้นตอนนี้ จะทำให้ชุมชนมีเป้าหมายและทิศทางการพัฒนาหมู่บ้าน/ชุมชน โดยทีมงานการสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนชุมชน (วิทยากรกระบวนการ) ต่างจัดเตรียม วัสดุอุปกรณ์ประเด็นการแลกเปลี่ยน ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ พยายามกระตุ้นให้เวทีได้ค้นหา ตัวตนชุมชนให้ได้ และช่วยกันกำหนดเป้าหมายการพัฒนาอาชีพและแหล่งรายได้ของชุมชน และสรุปเป้าหมายทิศทางการพัฒนาหมู่บ้าน/ชุมชน

### สถานที่ 4 กำหนดแผนงาน/โครงการ

ในขั้นตอนการกำหนดแผนงาน โครงการนี้ ต้องการให้ชุมชนได้จัดทำโครงการ กิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย และทิศทางการพัฒนาสู่การเป็นชุมชนที่ได้ตั้งเอาไว้ โดยมีผู้นำชุมชน ตัวแทนของกลุ่มองค์กรชุมชน สมาชิกองค์กรบริหารส่วนตำบล/เทศบาลตำบล ตัวแทนครัวเรือน เข้าร่วมส่วนร่วมในเวทีประชาคมนี้

ในกระบวนการจัดเวทีประชาคมจะเริ่มจากผู้ร่วมเวทีได้ร่วมกันศึกษา ยุทธศาสตร์ระดับจังหวัด ได้แก่ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และยุทธศาสตร์ ให้เข้าใจ ซึ่งอาจจะร่วมกัน ทบทวน ผลจากการเวทีของสถานที่ 3 ที่ได้วิเคราะห์ถึงปัญหา สาเหตุ แนวทางแก้ไขปัญหาลงจน วิเคราะห์ถึงจุดแข็งและโอกาสของชุมชน เพื่อกำหนดเป้าหมาย ทิศทางและแนวทางการพัฒนาของ ชุมชนอีกครั้ง หลังจากนั้นก็ทำการประมวลข้อมูลร่วมกัน เพื่อกำหนดเป็นแผนงาน และร่วมกำหนด โครงการกิจกรรมตามแผนงาน ให้เป็นไปตามเป้าหมายการพัฒนาตามกรอบยุทธศาสตร์ พร้อมทั้ง การทำแยกประเภทโครงการ/กิจกรรม โดยระบุให้ชัดเจนว่า โครงการ/กิจกรรมไหนที่ชุมชนทำเอง ได้บ้าง หากเกินความสามารถของชุมชนที่ทำเองไม่ได้ ต้องการขอรับสนับสนุนจากหน่วยงาน/ องค์กรใดก็อาจจะระบุไว้ในลักษณะที่ต้องทำร่วมกับหน่วยงาน หรือบางโครงการก็อาจจะให้ หน่วยงานดำเนินการทั้งหมด เป็นต้น เมื่อแยกประเภทโครงการครบแล้ว ก็ควรนำโครงการ/ กิจกรรมดังกล่าวมาจัดลำดับความสำคัญ จัดทำเป็นร่างแผนชุมชนและวางแผนเสนอประชาพิจารณ์ แผนชุมชนในการประชาคมหมู่บ้าน/ชุมชนต่อไป

ผลลัพธ์การกำหนดแผนงาน โครงการนี้จะทำให้ชุมชนมีร่างแผนชุมชน ที่ประกอบด้วยเป้าหมาย ทิศทางการพัฒนา สามารถระบุแผนงาน โครงการที่จะทำให้บรรลุ เป้าหมายการพัฒนาได้ตรงกับความต้องการของชุมชน โดยเวทีนี้ที่ทีมงานสนับสนุนการขับเคลื่อน แผนชุมชน (วิทยากรกระบวนการ) ต้องจัดเตรียมเครื่องมือ ประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ เป้าหมาย ทิศทางการพัฒนา และการทบทวนผลการวิเคราะห์ปัญหาจากเวทีสถานที่ 3 โดยการกระตุ้น ให้ผู้เข้าร่วม ได้นำสรุปผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวมากำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรม พร้อมทั้งจัดหมวดหมู่กิจกรรมแยกไว้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ โครงการที่ชุมชนทำเอง โครงการที่ทำ ร่วมกับหน่วยงานและโครงการที่ให้หน่วยงานทำ ให้ เมื่อเสร็จขั้นตอนนี้แล้ว ทีมงานสนับสนุน การขับเคลื่อนแผนชุมชน (วิทยากรกระบวนการ) ควรให้ผู้ร่วมเวทีได้จัดลำดับความสำคัญของ โครงการกิจกรรมจนเสร็จทุกโครงการ จึงควรคัดเลือกผู้รับผิดชอบร่างแผนชุมชนและร่วมกัน วางแผนการเตรียมจัดเวทีประชาพิจารณ์แผนชุมชนในการประชาคมหมู่บ้าน/ชุมชนด้วย

#### สถานที่ 5 ปฏิบัติการตามแผนชุมชน

ในขั้นตอนการปฏิบัติการตามแผนชุมชนนี้ ต้องการให้เกิดการปฏิบัติตามแผน ชุมชนอย่างจริงจังได้ ต้องอาศัยผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน/ชุมชน ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล/เทศบาลตำบล และเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ เกี่ยวข้องในสถานที่ ปฏิบัติงานในระดับตำแหน่งร่วมกันขับเคลื่อนแผนชุมชน

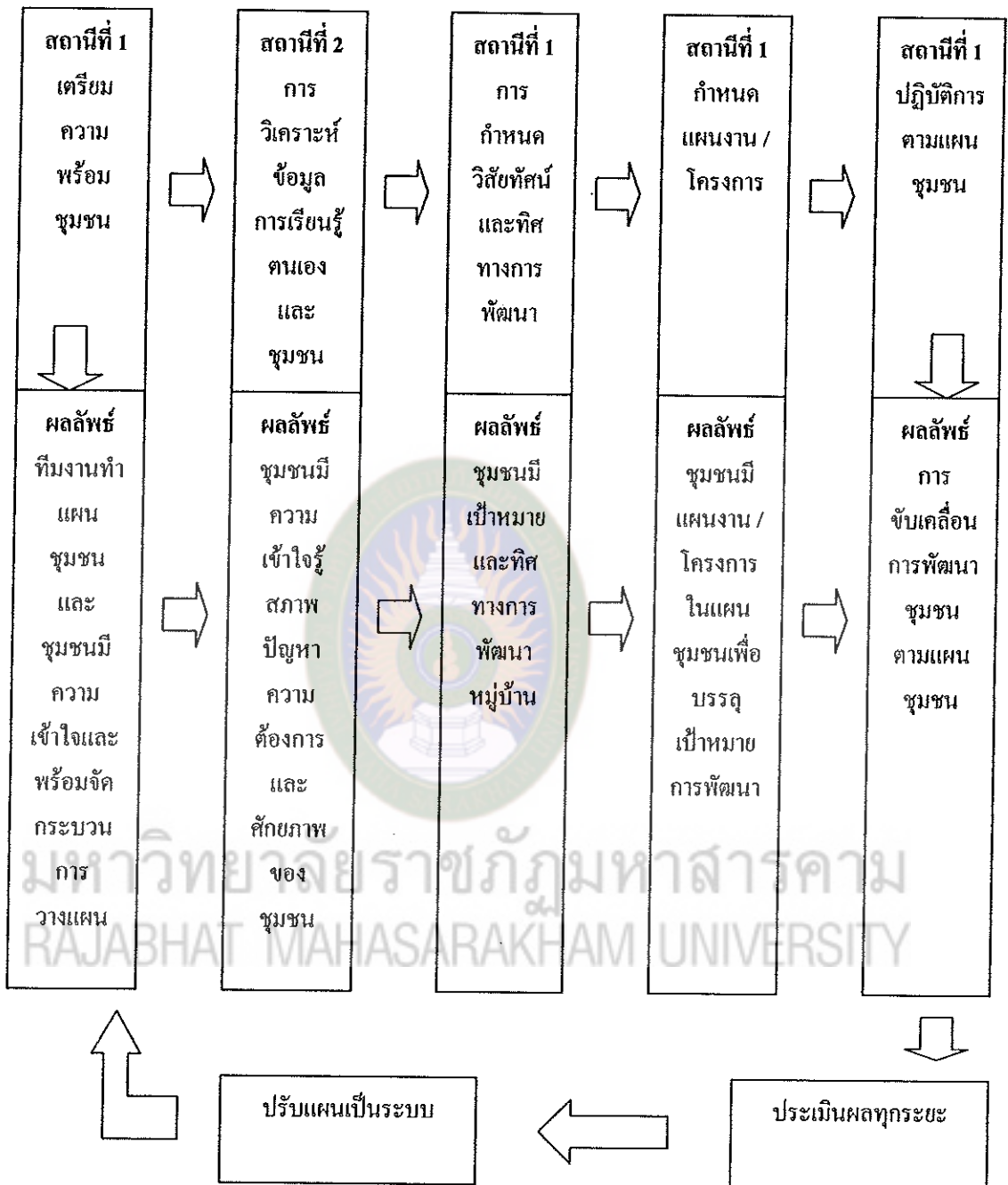
ในกระบวนการจัดเวทีประชาคม จะเริ่มจากการที่ผู้ร่วมเวทีนี้ได้ร่วมกันพิจารณา แผนงาน โครงการที่ได้แยกประเภทไว้แล้ว จากเวทีสถานที่ 4 คือ โครงการที่ชุมชนทำเอง โครงการ



ที่ทำร่วมกับหน่วยงาน และ โครงการที่หน่วยงานทำให้ เพื่อจัดหาผู้รับผิดชอบ โดยการจัดตั้งเป็น คณะทำงานปฏิบัติตามแผนชุมชน ได้แก่ โครงการ/กิจกรรมตามแผนยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุข โครงการ/กิจกรรมตามแผนที่ขอรับการสนับสนุนจากท้องถิ่นหรือจากหน่วยงานราชการและ โครงการ/กิจกรรมที่ชุมชนทำเอง ตลอดจนร่วมกันพิจารณาจัดระบบการบริหารจัดการโครงการ/ กิจกรรมตามแผนชุมชนที่ได้รับงบประมาณ ตลอดจนร่วมกันพิจารณาจัดระบบการบริหารจัดการ โครงการ/กิจกรรมตามแผนชุมชนที่ได้รับงบประมาณ หรือโครงการ/กิจกรรมที่ชุมชนทำเอง เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนแผนชุมชนและวางแผนกำหนดรูปแบบการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามแผนชุมชนต่อไป

ผลลัพธ์การปฏิบัติตามแผนชุมชนนี้ จะทำให้มีคณะกรรมการรับผิดชอบ การปฏิบัติตามแผนชุมชน มีระบบบริหารจัดการ โครงการที่มีประสิทธิภาพ โดยทีมวิทยากร กระบวนการต้องเตรียมเครื่องมือ การประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อร่วมให้ข้อมูลและ พิจารณาให้การสนับสนุนโครงการ/กิจกรรมตามแผนชุมชน พร้อมทั้งแสดงผลการจัดกลุ่มโครงการ /กิจกรรมที่ได้แยกไว้ 3 ประเภทคือ โครงการที่ชุมชนทำเอง โครงการที่ทำร่วมกับหน่วยงาน และโครงการที่หน่วยงานทำให้ ตลอดจนคัดเลือกผู้รับผิดชอบดำเนินการตามกลุ่มที่แยกไว้ให้ ร่วมกันพิจารณาบริหารจัดการ โครงการของหมู่บ้าน และร่วมกำหนดรูปแบบการติดตาม ประเมินผลการปฏิบัติตามแผน และสรุปผลการจัดเวทีประชาคมทุกครั้ง

จากสถานที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น สามารถสรุปเป็นกรอบการเรียนรู้กระบวนการ เรียนรู้แผนชุมชน ได้ดังภาพประกอบที่ 2.2



ภาพประกอบที่ 2.2 แผนผังสรุปกระบวนการเรียนรู้กระบวนการแผนชุมชน 5 สถานี

ที่มา : กรมการพัฒนาชุมชน. 2551 : 5

ทั้งนี้บุคคลที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้นในการจัดทำแผนชุมชนคือ ผู้นำชุมชน เพราะต้องเป็นผู้ริเริ่มก่อการดีและสร้าง “การมีส่วนร่วมกับคนในชุมชน” ซึ่งขั้นตอนในการทำแผนชุมชนประกอบด้วย (กระทรวงมหาดไทย. 2548 : 48)

### 1. เตรียมความพร้อมบุคคล

1.1 ทีมงานผู้ส่งเสริมภายในชุมชน

1.2 ทีมงานผู้ส่งเสริมภายนอกชุมชนหรือเป็นผู้ส่งเสริมกระบวนการ

1.3 แกนนำชุมชนขับเคลื่อนการทำแผนชุมชน โดยการสรรหาแกนนำพัฒนาศักยภาพแกนนำประชุมวางแผนทาง

### 2. เตรียมความพร้อมข้อมูลและพื้นที่

ข้อมูล ได้แก่ ข้อมูล จปฐ. กชช.2 ค ข้อมูลสภาพชุมชนอื่นๆที่อยู่ในชุมชนด้านต่างๆ เช่น การเกษตร สาธารณสุข เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ฯลฯ สำหรับในด้านพื้นที่ที่มีความพร้อมในด้านใด เช่น ทูทางสังคม เช่น บุคคล ภูมิปัญญา พฤติกรรมและความสัมพันธ์ของคนเป็นอย่างไร มีทุนทางเศรษฐกิจ เช่น ทรัพยากร การประกอบอาชีพทุนของชุมชน เป็นอย่างไร เอื้อต่อการวางแผนชุมชนอย่างไร

### 3. ดำเนินการจัดทำแผน

ใช้เวทีประชาคมประชุมแกนนำเพื่อวางแผนทางจุดประกายความคิดสร้างความมั่นใจ และดำเนินการใช้กระบวนการชุมชนในการจัดทำแผนโดย

3.1 จัดเวทีทบทวนแผน (ในกรณีที่ชุมชนมีแผนอยู่แล้ว)

3.2 แกนนำชุมชนและสมาชิกสำรวจและจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติม

3.3 แกนนำชุมชนจัดเวทีประชาคมหมู่บ้านวิเคราะห์ข้อมูล ระบุปัญหาสาเหตุกำหนดแนวทาง หรือทางเลือกในการแก้ไขปัญหา หรือกำหนดแนวทางการพัฒนา

3.4 ทักเสนาศึกษาเรียนรู้จากชุมชนที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาที่เข้มแข็งเพื่อศึกษาพฤติกรรมของคนในชุมชนและคุณสมบัติของกรรมการบริหาร กระบวนการทำงานการแก้ไขปัญหา รวมถึงกิจกรรมที่สามารถใช้เป็นแบบอย่างใด

3.5 แกนนำชุมชนจัดเวทีทำแผน โดยความร่วมมือของสมาชิกในชุมชนโดยยึดหลักการมีส่วนร่วม การเรียนรู้และการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ โดยกำหนดเป็นกิจกรรมที่สามารถดำเนินการได้เอง และกิจกรรมที่ต้องประสานความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาท้องถิ่นอำเภอจังหวัดและอื่นๆ

### 4. นำแผนชุมชนที่ได้ไปดำเนินการกิจกรรมพัฒนาชุมชน

4.1 ชุมชนร่วมกันดำเนินการเอง

4.2 ประสานภาคีการพัฒนาทุกหน่วยงาน

4.3 ประสานแผนชุมชนกับแผนระดับตำบล ท้องถิ่น อำเภอและจังหวัด

4.4 ดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน

แนวทางการขับเคลื่อนกระบวนการชุมชนในการจัดทำแผนชุมชนในระดับจังหวัด และอำเภอ (กระทรวงมหาดไทย. 2548 : 31-32)

1. แต่งตั้งคณะทำงานประสานการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองระดับจังหวัด ประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานคณะทำงาน รองผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นรองประธานคณะทำงาน ปลัดจังหวัด หัวหน้าส่วนราชการจังหวัด (ท้องถิ่นจังหวัด ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษา นอกโรงเรียนจังหวัด นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัด เกษตรจังหวัด ผู้อำนวยการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรสาขา พัฒนาสังคมจังหวัดและผู้แทนส่วนงานต่างๆ ที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นสมควร) ผู้แทนเครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค ผู้แทนศูนย์ประสานแกนนำภาคประชาชน ผู้แทนศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรชุมชน เป็นคณะทำงานพัฒนาการจังหวัด เป็นคณะทำงานและเลขานุการ หัวหน้ากลุ่มแผนงานและข้อมูล สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด เป็นคณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการมีหน้าที่กำหนดแนวทางในการประสานการจัดทำแผนชุมชน ระหว่างภาคีการพัฒนาภาครัฐ ภาคประชาชน ท้องถิ่นและวิชาการ การบูรณาการกิจกรรมในแผนชุมชน แผนพัฒนาท้องถิ่น แผนงานกิจกรรมของส่วนราชการในจังหวัดกับยุทธศาสตร์ การพัฒนาจังหวัดและนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนแห่งชาติ และติดตามผลการดำเนินงาน ในการจัดทำแผนชุมชนพร้อมให้คำแนะนำและช่วยเหลือตามที่คณะทำงานระดับอำเภอและแกนนำชุมชนร้องขอ

2. แต่งตั้งคณะทำงานประสานงานการจัดทำแผนชุมชนระดับอำเภอ ประกอบด้วย นายอำเภอเป็นประธานคณะทำงาน หัวหน้าส่วนราชการระดับอำเภอที่เกี่ยวข้องและผู้แทนส่วนงานอื่นๆ ที่นายอำเภอเห็นสมควรเป็นคณะทำงาน พัฒนาการอำเภอเป็นคณะทำงานและเลขานุการ และนักพัฒนาชุมชน 6 เป็นคณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ ผู้แทนศูนย์ประสานเครือข่ายภาคประชาชนเป็นคณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการมีหน้าที่กำหนดแนวทางในการประสาน และสนับสนุนการจัดทำแผนชุมชนการบูรณาการกิจกรรมในแผนชุมชน แผนท้องถิ่น แผนงานกิจกรรมของส่วนราชการในอำเภอกับยุทธศาสตร์การพัฒนาอำเภอและนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจน และให้การสนับสนุนการทำงานของพี่เลี้ยง ทีมแกนนำระดับตำบล หมู่บ้าน ในการจัดทำแผนชุมชน

3. แต่งตั้งคณะทำงานพี่เลี้ยงสนับสนุนการจัดทำแผนชุมชน ประกอบด้วย ปลัดอำเภอประจำตำบลเป็นประธาน ทีมภาคีจากภาคส่วนราชการที่ปฏิบัติงานระดับตำบล และผู้แทนเครือข่ายภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องเป็นคณะทำงาน พัฒนาการประจำตำบลเป็นคณะทำงานและเลขานุการ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นคณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ ประธานศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรชุมชนระดับตำบลเป็นคณะทำงานและเลขานุการมีหน้าที่

กำหนดแนวทางในการสนับสนุนให้คำปรึกษาแก่แกนนำตำบลหมู่บ้านในการจัดเก็บ วิเคราะห์ ข้อมูล การออกแบบและการจัดทำเวทีประชาคมในการจัดทำแผนชุมชน และการประสาน แผนชุมชนกับแผนพัฒนาท้องถิ่น การเชื่อมต่อกับ โครงการตามนโยบายรัฐบาล

สภาผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคกลาง (ม.ป.ป. : 14 – 15) ได้อธิบายถึงขั้นตอนในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน มีขั้นตอนในการดำเนินการซึ่งต้องเริ่มจากการจัดเวทีเพื่อสร้างความเข้าใจ การชี้แจงวัตถุประสงค์/เป้าหมาย ปรับความคาดหวัง จุดประกายความคิด และชี้แจง กระบวนการจัดทำแผนชุมชน/วิธีการจัดทำแผนชุมชนว่ามีขั้นตอนอย่างไร รวมถึงการค้นหา อาสาสมัครเพื่อการจัดเก็บข้อมูลชุมชนและดำเนินการจัดเก็บข้อมูลชุมชน

ในเวทีต่อไปคือ การวิเคราะห์ข้อมูลระดับตำบลหมู่บ้าน การนำเสนอและวิจารณ์ ข้อมูลหมู่บ้าน การวิเคราะห์ข้อมูล การค้นหาปัญหาสาเหตุ แนวทางแก้ไข ความต้องการของ หมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนร่วมกัน มีการสรุปภาพรวมปัญหาความต้องการร่วมกัน การจัดลำดับ ความต้องการ การระดมความคิดการแก้ปัญหา และการทำกิจกรรมร่วมกัน การสรุปภาพรวมเป็น แผนแม่บทชุมชนตำบล และการมอบหมายพันธกิจ

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (ม.ป.ป. : 1) ได้อธิบายขั้นตอนการทำแผนชุมชนว่า เริ่มต้นกระบวนการด้วยการจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันครั้งแรกก่อน เพื่อทำความเข้าใจถึงเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของการทำแผนชุมชน โดยมีตัวแทนจากส่วนต่างๆ และผู้สนใจมาเข้าร่วม และดำเนินการแบ่งคนทำงานออกสำรวจข้อมูลของชุมชนในด้านต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในการวางแผน บางส่วนอาจจะศึกษาข้อมูลจากหน่วยงานราชการ บางส่วนต้องดำเนินการสำรวจใหม่ และข้อมูล บางส่วนนำมาจากประสบการณ์ของชุมชนที่มีอยู่แล้ว เมื่อได้ข้อมูลจากการสำรวจมาแล้ว ก็นำมา เสนอข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์ว่า ชุมชนมีจุดเด่นในด้านไหนที่ควรที่จะพัฒนาต่อไป และชุมชนมี ปัญหาด้านใดที่ต้องรีบแก้ไข ซึ่งทั้งจุดเด่นและปัญหาของชุมชนนั้น ต้องมองถึงผลกระทบของ ปัญหาแต่ละปัญหา เช่น การที่หมู่บ้านมีเยาวชนติดยาบ้ามาก การแก้ปัญหา นอกจากการจับกุมผู้ค้า ยาบ้า ก็ต้องวิเคราะห์หาสาเหตุของการที่เยาวชนติดยาบ้า ว่ามีสาเหตุใดบ้าง เช่น ที่เยาวชนติดยา เพราะไม่มีงานทำ จึงมั่วสุมกัน ทางออกของปัญหานี้จึงอาจจะต้องแก้ที่สาเหตุที่แท้จริง โดยการ สร้างงานให้เยาวชนหรือส่งเสริมเรื่องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ เป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วมควรมีขั้นตอน การปฏิบัติดังนี้

## 1. การเตรียมวิทยากรกระบวนการ

### วัตถุประสงค์

เพื่อเตรียมวิทยากรกระบวนการ และจัดทำแผนการดำเนินงานเพื่อให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เกิดประสิทธิภาพและประสพผลสำเร็จ

### แนวทางดำเนินงาน

- เตรียมทีมวิทยากรกระบวนการ โดยค้นหาบุคคลที่อยู่ในพื้นที่เป้าหมาย จากหลากหลายหน่วยงาน/องค์กร/เครือข่าย โดยจะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและเข้าใจในกระบวนการจัดทำแผนชุมชน เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป็นวิทยากรแผนชุมชน รู้เทคนิคการจัดเวทีกระบวนการจัดทำแผนชุมชน

- ออกแบบการเปิดเวทีในแต่ละขั้นตอน ด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหา ขั้นตอนกระบวนการและเทคนิคที่ใช้ รวมทั้งวิทยากรหลัก และวิทยากรผู้ช่วย

- ชักซ้อมแนวคิด กระบวนการ เทคนิค วิธีการ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับวิทยากรกระบวนการแผนชุมชน

- เตรียมประเด็นการพูดคุยในเวที เช่น แนวคิดของแผนชุมชน เนื้อหาของการจัดทำแผนชุมชน เตรียมข้อมูลทั่วไปของชุมชนล่วงหน้า เช่น ข้อมูลสภาพของพื้นที่ของชุมชน อาณาเขตของชุมชน ประชากรและครัวเรือน การประกอบอาชีพ รวมทั้งประเด็นปัญหาที่สำคัญๆ ของชุมชนนั้นๆ

- เตรียมพื้นที่ เช่น เตรียมคน เตรียมสถานที่ที่มีความพร้อมสำหรับการจัดเวที เตรียมอุปกรณ์และสื่อที่ใช้ในการจัดทำเวที

### ผลที่ได้รับ

ได้ทีมวิทยากรกระบวนการแผนชุมชนที่ประกอบด้วยบุคลากรจากหลากหลายหน่วยงานซึ่งมีทักษะและประสบการณ์จัดทำแผนชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่เป้าหมาย (ตำบล / อำเภอ)

## 2. การเตรียมชุมชนในการจัดทำแผนชุมชน

### วัตถุประสงค์

เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับประชาชน กลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ ให้มีความเข้าใจในแนวความคิด กระบวนทัศน์ และกระบวนการจัดทำแผนชุมชน บทบาทความรับผิดชอบของฝ่ายต่างๆ ตลอดจนการสร้าง ความผูกพันและการค้นหาบุคคลที่อาสาเป็นกลุ่มแกนในการดำเนินงาน

### แนวทางดำเนินงาน

- จัดเวทีชี้แจงให้ประชาชน กลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจแนวความคิด กระบวนทัศน์ และแนวทางการจัดทำแผนชุมชนแบบองค์รวม โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่ายและมีการกระทำร่วมกัน

- ค้นหา กำหนดตัวบุคคล กลุ่มอาสาสมัครที่จะเป็นผู้นำหรือแกนในการผลักดันดำเนินการต่างๆ ตามกระบวนการจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนาต่างๆ โดยเน้นความสมัครใจและให้ชุมชนเป็นผู้เสนอแนะ

- การจัดเวทีทำได้ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การเปิดเวทีอย่างเป็นทางการ การพูดคุยภายหลังการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การพูดคุยในร้านค้าและพูดคุยในกิจกรรมร่วมต่างๆ ของชุมชน

- ควรให้เวลากับชุมชนในการทำความเข้าใจ ดังนั้น การจัดเวทีทำความเข้าใจและกระตุ้นสำนึกของชุมชน จึงมักจะต้องทำหลายครั้ง และหลายรูปแบบตามที่มีโอกาส

### ผลที่ได้รับ

ประชาชน กลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจและมีแนวคิดตามกระบวนทัศน์ใหม่ พร้อมทั้งจะเข้าร่วมในกระบวนการจัดทำแผนชุมชนและการพัฒนาของชุมชน และมีกลุ่มแกนอาสาเข้าร่วมในกระบวนการ

### 3. การประเมินศักยภาพของชุมชน

#### วัตถุประสงค์

เพื่อประเมินศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน (หมู่บ้าน ตำบล) ในแง่ของโอกาส ภัยคุกคาม จุดแข็ง และข้อจำกัดในการพัฒนาของชุมชน เพื่อที่จะกำหนดปัญหาสำคัญของชุมชนทางเลือกการพัฒนาของชุมชนรวมทั้งทุนทางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน

### แนวทางดำเนินงาน

- จัดเวทีชี้แจงให้ประชาชนกลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีความเข้าใจในการประเมินศักยภาพของชุมชน

- กำหนดแนวทางและขั้นตอนในการดำเนินงานและทำความเข้าใจร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

- กำหนดประเด็นของข้อมูลที่จะทำการศึกษา ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ ประวัตินหมู่บ้านหรือชุมชน ทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน ที่ทำกิน ป่าไม้

แม่น้ำ ฯลฯ ทรัพยากรที่คนสร้าง เช่น โรงเรียน โบสถ์ ศาลา หอกระจายข่าว ฯลฯ และทรัพยากรบุคคล เช่น ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านผู้ประกอบการ ผู้เชี่ยวชาญด้านการอาชีพ ผู้นำตามธรรมชาติอื่นๆ ผู้นำทางการรวมถึงกลุ่มองค์กรต่างๆ จารีตประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพต่างๆ ก องค์กรชุมชน ร ยรับ-รายจ่าย ห นีสิน ค นยากจน ผู้ ค้อยโอกาส ส วัสดุการชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ สถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน เช่น ภัยคุกคาม จุดแข็ง ข้อจำกัด และปัญหา

- รวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่กำหนด โดยอาจแบ่งเป็นกลุ่มๆ ทำการเก็บข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เช่น ข้อมูลที่มีอยู่แล้ว (ข้อมูล กชช.2 ค จปฐ.) บันทึกรายงานของหน่วยงานต่างๆ การสอบถามจากผู้รู้ การประชุมกลุ่มย่อย แล้วจึงนำมารวมกัน ช่วยกันตรวจสอบ ปรับปรุงให้สมบูรณ์

- การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาแยกแยะและหาความสัมพันธ์ในมิติต่างๆ และนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับปัญหา จุดอ่อน ข้อจำกัด ความเข้มแข็ง และศักยภาพของชุมชน ซึ่งสามารถบันทึกในรูปของแผนที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชน พร้อมแสดงแหล่งทรัพยากรต่างๆ แผนผังความสัมพันธ์ขององค์กร สถาบันต่างๆ เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในกระบวนการทำงานขั้นต่อไป

- ข้อมูลในเชิงศักยภาพของการพัฒนาและแนวโน้มของสภาพแวดล้อมต่างๆ

- ประชาชน กลุ่มแกนนำ องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจสภาพที่แท้จริงของชุมชนทั้งในแง่ปัญหา ข้อจำกัด และศักยภาพ

- ประชาชน องค์กรชุมชน และกลุ่มแกนนำต่างๆ เกิดความตระหนักและสำนึกร่วมในการที่จะช่วยแก้ปัญหาของชุมชนและมีความเชื่อมั่นในศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่

- เป็นการเริ่มกระตุ้นให้ประชาชน กลุ่มองค์กรชุมชน และที่เกี่ยวข้องต่างๆ ได้คิดถึงชุมชน และเห็นความสัมพันธ์ของตัวเอง ครอบคลุม กลุ่มกับชุมชน ในแง่มุมต่างๆ มากขึ้นมากกว่าที่จะคิดถึงแต่เรื่องราวของตนเอง ครอบครั้ว หรือกลุ่มที่ตัวเองสังกัดเท่านั้น อันจะนำไปสู่การเกิดความตระหนักและสำนึกร่วมในการพัฒนาของชุมชนต่อไป

#### 4. การกำหนดวิสัยทัศน์ แนวทางและจุดมุ่งหมายในการพัฒนาชุมชน

##### วัตถุประสงค์

เป็นการระดมพลัง ความผูกพัน ความเอื้ออาทร และความรักที่ประชาชนและครอบครั้วมีต่อกันและกันและต่อพื้นที่ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล มาสร้างกำหนดความมุ่งหวังในการพัฒนาของชุมชน



### แนวทางดำเนินงาน

โดยการจัดเวทีนำผลการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนและปัญหา เพื่อให้ช่วยกันกำหนดเป็น

- วิสัยทัศน์การพัฒนาชุมชน
- แนวทางในการพัฒนาของแต่ละชุมชน
- จุดมุ่งหมายในการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม
- ชุมชนมีวิสัยทัศน์การพัฒนา โดยมีกรอบแนวทางและจุดมุ่งหมายการพัฒนาที่ชัดเจนของชุมชนที่ให้ทุกฝ่ายยึดมั่นร่วมกัน
- ประชาชน องค์กรชุมชน กลุ่มแกนนำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน มีจุดมุ่งหมายการพัฒนาของชุมชนร่วมกัน

### 5. การกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชน

#### วัตถุประสงค์

เพื่อให้การพัฒนาของชุมชนเป็นไปตามวิสัยทัศน์ และบรรลุตามจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนจะต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เหมาะสมกับศักยภาพ ชีตความสามารถ และความพร้อมของชุมชน โดยกลยุทธ์การพัฒนาจะเป็นตัวเชื่อมระหว่างวิสัยทัศน์ และจุดมุ่งหมาย การพัฒนากับการกำหนดกิจกรรมการพัฒนา ในแง่ของการกำหนดขอบเขตและลักษณะของการใช้ทรัพยากรต่างๆ ของการพัฒนา

#### แนวทางดำเนินงาน

ระดมความคิดเห็นมีแนวทางดำเนินงานอย่างไรบ้างที่จะนำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์และจุดมุ่งหมายการพัฒนาชุมชนโดยพิจารณาความเป็นไปได้ของทางเลือกต่อไปนี้

- มีแนวทางใดบ้างที่ชุมชนสามารถดำเนินการเองได้ตามศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่
- มีแนวทางใดบ้างที่มีปัจจัยหรือการสนับสนุนจากภายนอกเอื้ออำนวย และสนับสนุนให้ชุมชนทำได้ตามศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่
- มีแนวทางใดบ้างที่ชุมชนจะต้องการดำเนินการ แต่ชุมชนยังไม่พร้อม หรือมีข้อจำกัด จะมีทางเสริมความพร้อมหรือลดข้อจำกัดของชุมชนได้หรือไม่ และต้องทำอะไร

#### ผลที่ได้รับ

ชุมชนมีกลยุทธ์การพัฒนาที่เหมาะสม ชัดเจน สำหรับใช้ในการวางกรอบทางเลือกดำเนิน โครงการ กิจกรรมต่างๆ

## 6. การกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมการพัฒนาชุมชน

### วัตถุประสงค์

เป็นการร่วมกันกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมที่เหมาะสมเป็นไปได้ และสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและกลยุทธ์ที่วางไว้ เพื่อสานต่อเสริมสร้างสิ่งที่ชุมชนทำได้ อยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น หรือเพื่อบรรเทาข้อจำกัดและแก้ไขปัญหาในด้านต่างๆ ของชุมชน

### แนวทางดำเนินงาน

- ตรวจสอบว่ามีกิจกรรม โครงการอะไรบ้างที่คน ครอบครัว และองค์กร ชุมชนทำอยู่และเป็นประโยชน์ นำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์และเป้าหมายการพัฒนาชุมชน และสอดคล้องกับกลยุทธ์การพัฒนาของชุมชนก็ให้เลือกไว้

- พิจารณาโครงการว่ามีเพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนหรือ บรรลุวิสัยทัศน์และจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนหรือไม่ ยังมีกิจกรรม โครงการใดอีกหรือไม่ ที่ควรทำเพื่อช่วยแก้ไขปัญหามาของชุมชน โดยกิจกรรมที่จะทำเพิ่มเติมนั้นควรจะสอดคล้องกับ ศักยภาพของชุมชน หรือเป็นไปเพื่อมุ่งแก้ไขจุดอ่อนและข้อจำกัดในการพัฒนาชุมชน

- แยกกิจกรรมออกเป็นสามกลุ่ม คือ

1. กิจกรรมที่ครอบครัว กลุ่มองค์กรในชุมชน สามารถดำเนินการได้ ด้วยตนเองกำหนดเป็นกิจกรรมที่ชุมชนทำเอง

2. กิจกรรมที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้เอง แต่สามารถได้รับการ สนับสนุนจากอบต. กำหนดขอรับการสนับสนุนจาก อบต.

3. กิจกรรมที่ชุมชน และ อบต. ไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ทั้งหมดหรือบางส่วนหรือกำหนดเสนอขอรับการสนับสนุนทรัพยากรจากส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือองค์กรเอกชน

- พิจารณาจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมให้ชัดเจน

### ผลที่ได้รับ

มีรายการกิจกรรม เพื่อการพัฒนาแบบองค์รวมของชุมชน เป็นแผนชุมชน

## 7. การเปิดเวทีประชาพิจารณ์แผนชุมชน

### วัตถุประสงค์

เพื่อให้ประชาชนทั้งชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงาน ภาครัฐ ได้มาร่วมกันพิจารณาความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของการนำไปสู่การปฏิบัติ รวมทั้ง ให้ความเห็นชอบ และร่วมมือกันส่งเสริมสนับสนุนแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมในแผนชุมชน

### แนวทางดำเนินงาน

เปิดเวทีเพื่อให้ชุมชน และหน่วยงานสนับสนุนที่ไม่ได้มาร่วมเวทีจัดทำแผนชุมชนตั้งแต่ต้น ได้มาร่วมในการแสดงความคิดเห็น ให้ข้อเสนอแนะ หรือเพิ่มเติมข้อมูลต่างๆ เพื่อให้แผนชุมชนที่ได้จัดทำขึ้นเป็นแผนชุมชนที่สมบูรณ์ และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย และนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

### ผลที่ได้รับ

ได้แผนชุมชนที่ชุมชนใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเอง และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งหน่วยงานราชการใช้เป็นข้อมูลในการสนับสนุนต่อไป

ซึ่งประโยชน์ 10 ประการที่เกิดจากการทำแผนชุมชน คือ

1. คนในชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน
2. คนในชุมชนได้เห็นข้อดี ข้อเด่น โอกาส และข้อจำกัดของชุมชนในการพัฒนาอย่างมีเป้าหมาย
3. คนในชุมชนมีช่องทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสมและครอบคลุม
4. คนในชุมชนสามารถกำหนดกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้
5. ทำให้คนในชุมชนสามารถคิดเป็นและกล้าที่จะตัดสินใจด้วยตนเองได้
6. ชุมชนสามารถวางแผนจัดการกับทรัพยากรหรือทุนในชุมชน ทั้งทุนบุคคลและทุนสังคมที่มีอยู่ได้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพชุมชน
7. คนในชุมชนสามารถรับผลประโยชน์ร่วมกันได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียม
8. ความร่วมมือของคนในชุมชนจะก่อให้เกิดทัศนคติที่ดี เอื้ออาทรต่อกัน
9. ปลุกฝังทัศนคติ ค่านิยมที่ดีให้กับลูกหลาน
10. สามารถหาแนวร่วมในการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองได้อย่างง่ายดาย

### งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับแผนชุมชน

อยุธ จำหาญ (2544 อ้างใน แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและแผนชุมชน. 2551 : Online) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรลูกค้านาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรต่อการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลเขาคราม อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มตัวอย่างต่อการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ได้แก่ ความคิดเห็นต่อการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเกี่ยวกับการกำหนดขนาดของชุมชน และการเข้ามามีส่วนร่วม

ในการวางแผนแม่บทชุมชน รวมทั้งการได้รับข่าวสารจากป้ายประกาศ การฝึกอบรมและจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่แจ้งให้ทราบเกี่ยวกับการจัดทำแผนแม่บทชุมชนและยังได้เสนอแนะว่า องค์การบริหารส่วนตำบล ควรมีบทบาทสำคัญในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ และประโยชน์ของแผนแม่บทชุมชนอีกด้วย

เขาวนิจ กลั่นนุรักษ์ (2546 อ้างใน แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและแผนชุมชน. 2551 : Online) ได้ทำการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดทำแผนชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีพื้นที่ภาคเหนือ 3 จังหวัด ตาก กำแพงเพชร และพิจิตร วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษาถึงขั้นตอน วิธีการ และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดทำแผนชุมชนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป็นกรณีศึกษา ศึกษาสถานการณ์ของแผนชุมชน และเปรียบเทียบผลของกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดทำแผนชุมชนและสถานการณ์ของแผนชุมชนในพื้นที่ดังกล่าว โดยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลจากวิทยากรกระบวนการหรือทีมปฏิบัติการในพื้นที่จังหวัดที่มีการจัดทำแผนชุมชนแล้ว ผลการศึกษาพบว่า

1. ในขั้นตอนของการเตรียมความพร้อมทีมผู้ก่อการ พบว่า วิธีการที่นำมาใช้มากที่สุดคือ การฝึกอบรมหรือให้ความรู้ในการเป็นวิทยากรกระบวนการ
2. ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ พบว่า ทีมวิทยากรกระบวนการหรือทีมปฏิบัติการตำบลดำเนินการจัดเวทีหรือสร้างความเข้าใจกับแกนนำ สมาชิกในชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบลอยู่ในระดับมากที่สุด
3. ในขั้นตอนของการติดตามขยายผลภายหลังจากมีการจัดทำแผนชุมชนแล้วนั้น พบว่า มีการติดตามว่าแผนได้รับการนำไปปฏิบัติตามที่กำหนดไว้หรือไม่ และมีการถอดบทเรียนความรู้ที่ได้จากการจัดทำแผนชุมชนในระดับมาก
4. สถานการณ์ของแผนชุมชนเมื่อพิจารณาจากประเด็นหลัก พบว่า คือการมีกิจกรรมการพัฒนาเกิดขึ้นจริงในระดับครัวเรือนหรือชุมชนทำเองในระดับมาก โดยงานวิจัยดังกล่าวได้มีข้อเสนอแนะให้หน่วยงานผู้สนับสนุนงบประมาณ ควรนำนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ของรัฐมาเป็นตัวกำหนดทิศทางแนวทางในการปฏิบัติและบูรณาการเข้ากับแผนพัฒนาชุมชน รวมทั้งการกำหนดแนวทางการสนับสนุนการจัดทำแผนชุมชนในพื้นที่โดยอาจกำหนดเป็นกรอบการดำเนินงานกว้างๆ ไม่กำหนดเป็นขั้นตอนที่ตายตัว โดยให้แต่ละพื้นที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์และตามความเหมาะสม นอกจากนี้ ยังควรมีการประเมินผลและการทบทวนการใช้แผนชุมชน โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

ศิริขวัญ อุทา (2546) ศึกษากระบวนการจัดทำแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วมในจังหวัดลำพูน พบว่า กระบวนการจัดทำแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม มีกระบวนการคือ การจัดเวทีสร้างความ

เข้าใจเรื่องแผนชุมชน การรวบรวมข้อมูลระดับชุมชน การวิเคราะห์/การจัดทำแผนชุมชนระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และสรุปบทเรียน ส่วนที่แตกต่างกันคือ การคัดเลือกแกนนำก่อนเข้าร่วมทำแผน การจัดทำแผนระดับหมู่บ้านชุมชน การรวบรวมข้อมูล มีทั้งการใช้แบบสอบถาม การพูดคุย การจัดเวทีชาวบ้าน เงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการจัดทำแผนชุมชน เช่น โครงการกองทุนชุมชน จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ส่งเสริมการจัดทำแผนชุมชน รวมทั้งแนวคิด ทักษะความรู้ ความเข้าใจของวิทยากรกระบวนการ ความเข้าใจของแกนนำชุมชนและสมาชิกที่เข้าร่วมการจัดการทุนของชุมชนที่มีอยู่ ทั้งด้านคน/องค์กร สังคม/วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ระบบนิเวศ ทุนที่เป็นตัวเงิน ตลอดจนฐานข้อมูลของชุมชน รวมทั้งการเชื่อมประสาน ระดับเครือข่าย เช่น ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล

## 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ทำให้เกิดดุลยภาพของเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่ดีมีสุขของประชาชนคือ การบริหารจัดการที่ดีมีเป้าหมายสำคัญให้ประชาชนอยู่ดีตลอดไป และให้ประชาชนมีความสุขตลอดไป สาเหตุสำคัญหลักๆ คือ ความต้องการบริโภคสินค้าและบริการของมนุษย์ทุกคนที่เพิ่มมากขึ้น จึงมีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาทำการผลิตเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ หากไม่มีการบริหารจัดการที่ดีและเชื่อมโยงเหตุผล ปัจจัยในการที่จะพัฒนาให้ยั่งยืนแล้ว สุดท้ายก็จะไปไม่รอด ดังนั้น จึงต้องให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และต้องโยงใยไปสู่การนำทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม กลับคืนสู่ความสมดุลและใช้อย่างมีประสิทธิภาพไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และจากการศึกษาการดำเนินงานตามแนวทางพระราชดำริที่ นุชราคม ปัญญาณี (2551 : 21 – 22) ได้ศึกษาไว้ สรุปได้ดังนี้

### 1. การพัฒนาต้องตั้งอยู่บนฐานเดิมของสังคม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาคน ทรงตรัสว่าต้องระเบิดจากข้างใน หมายความว่า ต้องสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนที่เราเข้าไปพัฒนาให้มีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนาลูกก่อน แล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก มิใช่การนำเอาความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหาชุมชน หมู่บ้าน ที่ยังไม่ทันได้มีโอกาสเตรียมตัวหรือตั้งตัว การพัฒนาต้องตั้งอยู่บนหลักของภูมิสังคม

“...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา เพื่อที่จะให้เหมาะสมทุกประการ..” ทรงเน้นว่า จะทำอะไร จะทำการอะไรนั้น ต้องยึดหลักประการสำคัญคือให้สอดคล้องกับภูมิสังคม หมายถึง ภูมิ... ในลักษณะของ

ภูมิประเทศ ซึ่งก็คือสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวเรานั้นเอง หรือจะพูดแบบชาวบ้านก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สังคม มนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั่นเอง

## 2. การพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำเนินชีวิตอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวหน้าต่อ โลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความคุ้มกันในตัวที่พอดีพอควร ต่อผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำเอาวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และในขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ยึดเอาพื้นที่ตามสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ สภาพสังคม ที่มีคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ทั้งในเรื่องความพออยู่พอกิน การพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม และการเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมที่เป็นภูมิประเทศ และวิถีชีวิตของคนในสังคมและมุ่งเน้นความร่วมมืออันดีของประชาชนเป็นหลักในการพัฒนา

ส่วนการพัฒนาที่ยั่งยืน มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (Integrate) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) คือ องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์และมีดุลยภาพ (Balanced) ทำให้ธรรมชาติแวดล้อมกับเศรษฐกิจถูกบูรณาการเข้าด้วยกันเกิดสภาวะที่เรียกว่า สภาวะที่ยั่งยืนทั้งในด้านเศรษฐกิจและในทางสภาพแวดล้อม ดังนั้น ในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงแยกได้เป็น 2 ส่วนคือ การพัฒนาคน และการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 4 คือ มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยีดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัยส่งผลในทางเกื้อกูลกัน ทำให้ดำรงอยู่ด้วยดีด้วยกันและในระบบนี้มนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยตัวกระทำ มีความสำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

### 2.2.1 ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ผ่านมาเน้นหนักทางเศรษฐกิจ ก่อความเสียหายหลายประการ เกิดความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา ดังนั้น นักวิชาการ นักวางแผน องค์กร บุคคล ที่ห่วงใยในปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้เสนอรูปแบบการพัฒนาใหม่เรียกว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” หรือ Sustainable Development ซึ่งองค์การสหประชาชาติ โดยคณะกรรมการโลก ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การพัฒนาที่สนองตอบความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอม ยอมลดความสามารถของเขา ในการที่จะสนองความต้องการของเขาเอง

กิติมา อมรทัต และ ชัดติยา กรรณสูต (อ้างใน รวีกานต์ แสนไชย, 2544 : 14) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนคือหนทางของการพัฒนา ซึ่งจะสามารถรักษาไว้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยปราศจากผลร้ายต่อสิ่งแวดล้อมเพื่อให้แน่ใจได้ว่า โลกจะยังคงสามารถดำรงคนรุ่นหน้าได้เป็นการพัฒนาอย่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้น ครอบคลุมทั้งด้านนิเวศวิทยา เศรษฐกิจสิทธิมนุษยชน โดยการจัดการอย่างยั่งยืนควรกำหนดนโยบายสิ่งแวดล้อมแบบป้องกัน เช่น มีการลดการใช้วัตถุดิบและการใช้พลังงาน มีการลดขยะของเสียและสิ่งก่อให้เกิดมลพิษ มีการจัดการกับขยะเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีก (Recycle) เป็นต้น

พระธรรมปิฎก (2544 : 68) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือ ทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์และมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่งคือ มีดุลยภาพ (Balanced) ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือ การบูรณาการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมกับเศรษฐกิจ การคุ้มครองธรรมชาติควบคู่กัน ไปด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจ หรือการผูกสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาเข้าด้วยกัน โดยการนำเอาภารกิจในการคุ้มครองแหล่งทรัพยากรธรรมชาติมาบูรณาการเข้ากับภารกิจในการแก้ไขบรรเทาปัญหาความยากจน ถ้าสองอย่างมาบูรณาการกันได้ก็ถือว่าเป็นลักษณะของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายความว่า ภารกิจหนึ่ง ได้แก่ การพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและภารกิจอีกอย่างหนึ่งคือ การแก้ไขความยากจน ทำการพัฒนากันไปโดยที่ทั้งสองอย่างนี้ไปด้วยกันได้ ไม่ใช่อย่างหนึ่งได้อย่างหนึ่งเสีย ถ้าแก้ปัญหาโดยกำจัดความยากจนได้แต่ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเสียหรือธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอยู่ดี แต่คนยากจนอยู่ หากผลการพัฒนาเป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่ถือว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 348 – 349) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การทำให้ผู้คนในอนาคตมีชีวิตที่ดีขึ้น มีการสร้างกระบวนการนโยบายที่สนับสนุนการเสริมสร้างความสมบูรณ์ทางสังคมในเชิงปริมาณและคุณภาพที่เพิ่มขึ้นให้แก่อนาคตและเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำเอาทรัพยากรทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ มนุษย์ การเงิน และกายภาพมาจัดการเพื่อก่อให้เกิดความมั่นคง การกินคืออยู่ดี และความสุขสมบูรณ์ที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงขึ้นอยู่กับการจัดการทางสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสม

พลิน ภูเจริญ (2545 : 126 – 127) สรุปการพัฒนาแบบยั่งยืนไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนหมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่กระทบกระเทือนคนรุ่นต่อไป ในการสนองตอบต่อความต้องการของตนเอง การพัฒนาแบบยั่งยืนในตามความหมายดังกล่าว ประกอบด้วยแนวความคิดอย่างน้อย 3 ประการ

แนวคิดประการแรก เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ซึ่งอาจเป็นความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย การมีงานทำ โดยทั่วไปคนรวยกับคนจนอาจมีความต้องการที่แตกต่างกัน แต่ทั้งคนรวยและคนจนต่างก็มีความต้องการพื้นฐานที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตเหมือนกัน ไม่แตกต่างกัน คนที่ร่ำรวยอาจมีมาตรฐานความต้องการดำรงชีวิตที่สูง มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายมากมาย นอกเหนือจากสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพ คนจนก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานแล้ว เขาก็มีสิทธิที่จะพัฒนาตนเองหรือได้รับการพัฒนาให้มีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่สูงกว่าขั้นความจำเป็นพื้นฐาน

แนวคิดประการที่สอง เกี่ยวกับขีดจำกัดของสิ่งแวดล้อมจะทำหน้าที่อย่างน้อย 2 ประการคือ 1) เป็นผู้ให้ทรัพยากรแก่กระบวนการพัฒนา 2) เป็นที่รองรับของเสียจากกระบวนการพัฒนาระบบสภาพแวดล้อมมีขีดจำกัดในการให้ทรัพยากรและมีขีดจำกัดในการรองรับของเสียในกระบวนการพัฒนา ย่อมจะต้องนำเอาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์ และเมื่อมีการพัฒนาจะต้องมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพเกิดขึ้นมากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ระดับเทคโนโลยีที่ใช้ แล้วแต่อัตราและปริมาณการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมแล้วแต่ความสามารถในการบริหารจัดการผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่อาจจะเกิดขึ้น ดังนั้น การพัฒนาแบบยั่งยืนจะต้องไม่กระทบต่อความสามารถของคนรุ่นต่อไป และจะต้องไม่เกินศักยภาพของระบบนิเวศนั้นๆ ที่จะรองรับได้

แนวคิดประการที่สาม เกี่ยวกับความยุติธรรมในสังคม เพราะการพัฒนาโดยทั่วไปเป็นการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เศรษฐกิจสภาพสังคมดีขึ้น มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แนวทางการพัฒนาแบบยั่งยืนมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในปริมาณเท่าที่จะฟื้นฟูเกิดใหม่ได้



โดยบูรณาการปัจจัยการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกัน เช่น สร้างโอกาสของการเข้าถึง และได้ใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน การกระจายการลงทุนและกระจายผลประโยชน์ตอบแทนที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอย่างเหมาะสม โดยคำนึงถึงหลักความยุติธรรมเป็นสำคัญ

ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ หรือประชาชนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาที่มีครอบครัวเป็นรากฐาน และการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นรากฐาน เพราะประชาชนส่วนใหญ่จะได้รับผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม การพัฒนาจึงจะยั่งยืนโดยที่ครอบครัวและชุมชนเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคม จึงควรพัฒนาครอบครัวและชุมชนให้มั่นคง โดยเป็นการพัฒนาที่สร้างความสมดุลและผสมผสานในทุกๆ ด้าน โดยไม่เป็นการพัฒนาที่เน้นหนักในด้านเศรษฐกิจเกินไป เพราะการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ไม่สามารถทำให้ชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ โดยเฉพาะถ้าไม่อาจจะรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิตของประชาชนและพัฒนา ด้านวัฒนธรรมและจิตใจได้

นักวิชาการหลายท่านมองการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า เป็นยุทธวิธีการพัฒนาที่ช่วยจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ รวมทั้งการจัดการทางการเงินและวัสดุอุปกรณ์การภาพต่างๆ เพื่อเพิ่มความมั่นคงและคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี การพัฒนาแบบยั่งยืนเปรียบเสมือนเป้าหมายที่ปฏิเสธนโยบายและการดำเนินของกิจกรรมที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ด้วยการดำเนินงาน การผลิตทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นการปล่อยให้อนุชนรุ่นหลังประสบสภาวะการณที่แยกว่า และเสี่ยงภัยมากกว่าสภาพปัจจุบัน

ผลิน ภูจรรยา สรุปการพัฒนาอย่างยั่งยืนไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนในความหมายดังกล่าว เป็นเป้าหมายที่พึงประสงค์ร่วมกันของการให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทำให้เกิดความร่วมมือกัน การพัฒนาที่ยั่งยืนควรพิจารณาใน 5 ด้านคือ 1) สิ่งแวดล้อมยั่งยืน 2) เศรษฐกิจยั่งยืน 3) วัฒนธรรมยั่งยืน 4) สังคมยั่งยืน 5) การเมืองยั่งยืน

เพราะฉะนั้นแนวความคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) คือการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมลดความสามารถของเขาในการที่จะสนองความต้องการของเขาเอง โดยที่ธรรมชาติแวดล้อมกับเศรษฐกิจจะต้องถูกบูรณาการเข้าด้วยกันและกิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือกล่าวโดยสรุป การพัฒนาแบบยั่งยืนคือ การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ทำให้เกิดความหายนะต่อสังคม เศรษฐกิจ และระบบนิเวศน์

ทั้งนี้ยังพบว่า แม้จะมีการตีความ “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” แตกต่างกันไปตามแขนงวิชา แต่ก็มีหลักการที่เหมือนกันคือ

1. เป็นการพัฒนาที่ดำเนินไป โดยคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการในอนาคต
2. เป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงความเป็น “องค์รวม” ก็คือมองว่า การจะทำสิ่งใดต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดกับสิ่งอื่นๆ ดังนั้น การพัฒนาแนวนี้จึงยึดหลักความรอบคอบและค่อยเป็นค่อยไป
3. การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้ระบุว่าต้องปฏิเสธ “ระบบเทคโนโลยี” เพียงแต่ต้องคำนึงว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้นั้น เป็นไปในทางสร้างสรรค์หรือทำลาย

2.2.2 มิติของการพัฒนาที่ยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547 : 9-11)

การพัฒนาที่ยั่งยืนประกอบด้วยพัฒนาใน 3 มิติ ดังนี้

มิติที่หนึ่ง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศน์สามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้ และปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศน์สามารถดูดซับและทำลายมลพิษนั้นได้ด้วย กล่าวคือ หากใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วหมดไป (Non-Renewable) จำเป็นต้องหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วไม่หมดไป (สามารถหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ได้ หรือ Renewable) มาแทนที่ และต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดไปนี้ไม่มากเกินไปจนขีดความสามารถของระบบนิเวศน์ในการผลิตทดแทนได้ด้วย ทั้งนี้ เพื่อคงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และคุณภาพของสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เป็นฐานการผลิตของระบบเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องตลอดไป

กรอบแนวความคิดการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน มีดังนี้

การปรับปรุงกระบวนการทัศน์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1. สำหรับผู้บริหารประเทศ ต้องตระหนักว่าการพัฒนาประเทศจะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีความสมดุลทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน ทั้งนี้ต้องถือหลักว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนประการหนึ่ง ดังนั้น การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรเท่ากับเป็นการเพิ่มทุนทางธรรมชาติเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ในระยะยาวอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเป็นการพัฒนาบนพื้นฐานทรัพยากรของตนเองได้ในที่สุด
2. สำหรับประชาชนทั่วไป ที่เคยเข้าใจว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของรัฐและเป็นหน้าที่ของรัฐที่ต้องจัดการทุกอย่างเพื่อให้ทันต่อความต้องการของประชาชน โดยไม่ได้

คำนึงถึงผลกระทบและผู้ถูกระทบ ต้องเปลี่ยนทัศนคติให้ยอมรับทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่หวงแหนของทุกคนในชาติ ต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ และจำเป็นต้องใช้อย่างประหยัด ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด รวมทั้งบำรุงรักษาให้สามารถใช้ได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว ตลอดจนประชาชนต้องรับภาระต้นทุนและความเสียหายที่มีต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่คุ้มค่า

#### การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องยึดหลักการบริหารจัดการเชิงนิเวศ โดยในการพัฒนาที่ยั่งยืนจำเป็นต้องเข้าใจถึงขีดจำกัดและความสามารถในการรองรับของระบบนิเวศ และจำเป็นต้องเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการตามเขตพื้นที่การปกครองมาสู่การจัดการภายใต้ระบบนิเวศ เช่น ระบบลุ่มน้ำ เพื่อให้เกิดบูรณาการเชื่อมโยงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และชุมชนไว้ในกระบวนการบริหารจัดการ โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม

#### การจัดการสิ่งแวดล้อมจะต้องหลากหลายตามวัตถุประสงค์

การจัดการสิ่งแวดล้อมจะต้องหลากหลายตามวัตถุประสงค์โดยสิ่งแวดล้อมชีวภาพ/ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากในเชิงเศรษฐกิจต้องยึดหลักการนำมาใช้อย่างยั่งยืน เกิดประโยชน์และคุณค่าสูงสุด นำกลับมาหมุนเวียนใช้อย่างรู้ค่าแท้จริง รวมทั้งต้องคำนึงถึงความสูญเสียและผลกระทบที่เกิดขึ้นด้วย สิ่งแวดล้อมกายภาพหรือมลพิษที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะต้องยึดหลักการป้องกันมากกว่าแก้ไข และสิ่งแวดล้อมทางมนุษย์และสังคมคือ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นสิ่งที่มูลค่าไม่ได้ควรได้รับการอนุรักษ์ให้คงอยู่

#### มิติที่สอง การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ มีเสถียรภาพ มีความสมดุลและกระจายความมั่งคั่ง เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ และต้องเป็นการเติบโตที่ยั่งยืนได้ในระยะยาว

#### การเติบโตอย่างมีคุณภาพ

การเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศที่ผ่านมาเป็นการเติบโตที่อยู่บนรากฐานของการสร้างความได้เปรียบในเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) โดยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งปัจจัยทุนอย่างเต็มที่ และการใช้แรงงานราคาถูกในการผลิตสินค้าและบริการ ในขณะที่ปัจจัยเชิงโครงสร้างที่เป็นปัจจัยหลักในการผลิตไม่ได้มุ่งไป

ในเชิงการแข่งขัน ทำให้ไม่สามารถพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในบริบทของเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองโลกได้

ดังนั้น ประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนแนวความคิดของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยให้ความสำคัญกับความได้เปรียบในเชิงแข่งขัน (Competitive Advantage) เพื่อปรับปรุงเชิงโครงสร้างที่เป็นปัจจัยหลักในการผลิตให้มุ่งไปในเชิงการแข่งขันที่คำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกควบคู่กับ “ความเป็นไท” (Thinness) ภายใต้เป้าหมายการพัฒนาที่ชัดเจนที่จะมุ่งเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-based Economy) ซึ่งหมายถึงประเทศไทยต้องรู้ว่าอะไรจะผลิตอะไร (What) ผลิตอย่างไร (How) ผลิตโดยใคร (By Whom) และผลิตเพื่อใคร (For Whom)

การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพที่จะทำให้เศรษฐกิจสามารถแข่งขันได้ในเชิงแข่งขัน เกิดขึ้นจากเงื่อนไขทั้งด้านมหภาคและในระดับจุลภาค

1. ด้านมหภาค ประกอบด้วย ความมีเสถียรภาพทางการเงินและการคลังที่จะสร้างให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการตัดสินใจลงทุนและการดำเนินธุรกิจ ตลอดจนประสิทธิภาพของการดำเนินธุรกิจให้สามารถแข่งขันได้ ซึ่งแต่ละประเทศจะต้องมีนโยบายมหภาคที่เสริมซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสมทั้งทางด้านการเงิน (การควบคุมอัตราเงินเฟ้อ) การคลัง (การควบคุมการขาดดุลงบประมาณ) การค้า (ลดระดับอัตราภาษีศุลกากร/การส่งเสริมให้เกิดการแข่งขันทางการค้าทั้งในและต่างประเทศ/การสร้างความร่วมมือทางการค้า เป็นต้น) และอัตราแลกเปลี่ยนที่ควรมีความยืดหยุ่นสูง
2. ด้านจุลภาค การปรับโครงสร้างการผลิตเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาในระดับนี้ เพื่อตอบคำถามที่ว่าอะไรจะผลิตอะไร อย่างไรโดยใคร และเพื่อใคร เนื่องจากการปรับโครงสร้างการผลิตมีองค์ประกอบใน 2 ส่วนสำคัญ คือ การเลือกผลิตอย่างฉลาด หมายถึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริการเป้าหมายที่มีศักยภาพทางการผลิตภายในประเทศที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดภายในและต่างประเทศ เช่น สินค้าที่สามารถสร้างความเป็นเลิศในตลาดโลก (Global Niches) เป็นลำดับต้น ควบคู่ไปกับการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ (Productivity) โดยการปรับการใช้ปัจจัยการผลิตให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ภายใต้แนวความคิดการบริหารจัดการเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain Management) โดยมีการสร้างมูลค่าเพิ่มตลอดสาย (Value Chain) รวมทั้งจะต้องสร้างให้เกิดความเชื่อมโยงของเครือข่ายการผลิตสู่การตลาดในลักษณะของการรวมกลุ่มกัน หรือที่เรียกว่า “Cluster” ที่จะเอื้อให้การพัฒนาตามนโยบายภายใต้เครื่องมือดังกล่าวเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตดังกล่าวจะเกิดขึ้น ได้ต้องอาศัยปัจจัยสนับสนุนพื้นฐานที่สำคัญ ประกอบด้วย

1. การพัฒนาคุณภาพแรงงานและทุนมนุษย์ (Human Resources Development) เพื่อเพิ่มทักษะและฝีมือแรงงาน รวมทั้งความสามารถทางนวัตกรรมจากภูมิปัญญาที่เป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งได้จากการลงทุนทั้งด้านสาธารณสุข การศึกษา และการฝึกอบรมภายใต้เงื่อนไขตลาดแรงงานที่แข่งขันอย่างสมบูรณ์ มีกฎ ระเบียบ และข้อบังคับทางกฎหมายที่มีการบังคับใช้อย่างจริงจัง เพื่อคุ้มครองแรงงานให้ได้รับความยุติธรรม และความปลอดภัยในการทำงาน

2. การเพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพของการลงทุน โดยให้ความสำคัญกับการวิจัย และพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับความต้องการของภาคการผลิตและบริการรวมทั้งสนับสนุนให้เกิดนวัตกรรมที่จะช่วยปรับปรุงกระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับการมีโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ กฎ และระเบียบ และการจัดการที่เอื้อต่อการลดต้นทุนและความสะดวก คล่องตัว ในการดำเนินการของธุรกิจเอกชน

3. การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการในทุกระดับ เพื่อสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility) ด้วยการยึดหลักการบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน การรู้บทบาทหน้าที่และการเข้ามามีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรและปัจจัยการผลิตไปสู่ภาคการผลิตที่มีประสิทธิภาพอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริง

การใช้ปัจจัยการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ภายใต้เงื่อนไขตลาดปัจจัยการผลิตที่มีการแข่งขัน และมีข้อมูลข่าวสารที่สมบูรณ์ จะทำให้ผลตอบแทนของปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น อาทิ ผลตอบแทนแรงงานที่แท้จริงที่สะท้อนประสิทธิภาพแรงงานที่เพิ่มขึ้น และที่สำคัญการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ปัจจัยการผลิตเป็นหลัก จะไม่สร้างข้อจำกัดต่อทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่จะสนับสนุนการขยายตัวในระยะยาวทั้งยังจะลดแรงกดดันต่อต้นทุนการผลิตและราคาสินค้าและบริการอันเกิดจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

**การเติบโตอย่างมีเสถียรภาพและยั่งยืน**

ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพประกอบด้วย เสถียรภาพภายในประเทศ ได้แก่ การมีอัตราเงินเฟ้อที่ต่ำและไม่ผันผวน มีอัตราการว่างงานในระดับที่เหมาะสม และหนี้สาธารณะของประเทศอยู่ในระดับที่จัดการได้ เสถียรภาพด้านต่างประเทศ ได้แก่ ฐานะดุลบัญชีเดินสะพัดที่เหมาะสมและทุนสำรองเงินตราระหว่างประเทศอยู่ในระดับที่เพียงพอ เมื่อเปรียบเทียบ

กับหนี้ต่างประเทศระยะสั้น และมูลค่าการนำเข้ารายเดือนของประเทศ ซึ่งจะทำให้อัตราแลกเปลี่ยนของประเทศมีเสถียรภาพไม่ผันผวน เสถียรภาพทั้งในและต่างประเทศดังกล่าวสะท้อนถึงการดำเนินนโยบายทางด้านการเงินการคลัง การลงทุน การค้าระหว่างประเทศ และด้านการผลิตที่เหมาะสมสอดคล้องกับศักยภาพการผลิตของประเทศ

อย่างไรก็ตาม จากวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2540 และช่วงซบเซาของเศรษฐกิจโลกในปี 2544 เป็นสัญญาณที่บ่งชี้ให้เห็นว่า ประเทศไทยขาดความมั่นคงและความมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจที่จะพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก จึงจำเป็นที่จะต้องปรับแนวความคิดการบริหารเศรษฐกิจมหภาคที่จะนำไปสู่ความมีเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจ และความเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีฐานรากอันเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ รวมทั้งมีภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทุกระดับและตลอดเวลา ซึ่งนอกเหนือจากการมีเสถียรภาพทั้งภายในและภายนอกประเทศด้วยการบริหารเศรษฐกิจมหภาคอย่างมีประสิทธิภาพตามคุณลักษณะข้างต้นแล้ว จำเป็นที่ประเทศจะต้องให้ความสำคัญกับแนวความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าควบคู่ไปกับการพัฒนาเพื่อแข่งขันได้ในระดับโลกหรือที่เรียกว่า “การพัฒนาแบบสองแนวทางหรือคู่ขนาน (Dual Track Development)” เพื่อสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจของประเทศไทยให้เข้มแข็ง โดยที่เศรษฐกิจทั้งสองแนวทางนี้จะต้องมีความเชื่อมโยงและพร้อมที่จะเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน (Local Link , Global Reach)

นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลากับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้ประเทศไทยจำเป็นต้องคำนึงถึงการมีปัจจัยที่เอื้อต่อการผลิตที่มีคุณภาพอย่างต่อเนื่องและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นได้จากการผลิตและบริโภคที่เหมาะสม มีประสิทธิภาพ ประหยัด และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรือที่มีลักษณะเรียกว่า “Green Productivity” มีการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ การฟื้นฟูและรักษาเป็นการผลิตและการบริโภคในระดับที่สมดุลทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพที่ต้องการความต่อเนื่องของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โครงสร้างพื้นฐานเทคโนโลยีการผลิตนวัตกรรม จนสามารถใช้เป็นปัจจัยการผลิตที่ส่งเสริมให้เกิดความมีเสถียรภาพทางภาคการผลิตและบริการได้ในระยะยาว

#### การกระจายความมั่งคั่ง

ที่ผ่านมาการพัฒนาจะอยู่ในลักษณะการกระจุกตัวทางเศรษฐกิจ มีประชาชนเพียงไม่กี่กลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ในขณะที่ตัวกันการพัฒนายังไม่กระจายไปถึงพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศอย่างเท่าเทียมกัน การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ หมายถึงคนในประเทศส่วนใหญ่จะต้องมีส่วนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับ

ศักยภาพของตน ทั้งในเรื่องของรายได้ที่ต้องสร้างให้ทุกคนมีโอกาสทางเศรษฐกิจที่จะทำ ให้เกิดความเท่าเทียมกันของรายได้และกระจายอย่างทั่วถึง รวมทั้งความสามารถในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติบริการ โครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ซึ่งต้องอาศัยรูปแบบการพัฒนาที่มีนโยบายชัดเจนต่อการพัฒนากลุ่มเป้าหมาย เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและส่งเสริมการกระจายรายได้โดยเฉพาะ (Pro-poor Development Policies) โดยใช้เครื่องมือทั้งด้านมหภาคและจุลภาค ได้แก่ กลไกทางด้านภาษี งบประมาณและสินเชื่อ การขยายการให้บริการ โครงสร้างพื้นฐานและการศึกษาให้ครอบคลุมทั่วถึง ทั้งปริมาณและคุณภาพ การเสริมสร้างทักษะแรงงานและสมรรถนะทางอาชีพ การคุ้มครองแรงงาน การส่งเสริมให้เกิดและสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจระดับรากหญ้าและการดูแลกลไกตลาดสินค้าในแต่ละขั้นตอนให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้การแบ่งปันผลตอบแทนในแต่ละขั้นตอนการผลิตมีความเป็นธรรม

#### มิติที่สาม การพัฒนาสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้นสามารถปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศที่ยั่งยืน มีจิตสำนึก พฤติกรรม และวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีสิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจัดสรรทรัพยากร ผลประโยชน์ จากการพัฒนาและได้รับการคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมที่จะนำไปสู่การยกระดับมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนของสังคมในกระบวนการพัฒนา รวมทั้งมีการนำทุนทางสังคมและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่หลากหลายมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเป็นสังคมสมานฉันท์เอื้ออาทร

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาโดยเน้นการสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนาใน 3 ด้านหลัก คือ

1. การพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับด้านนิเวศวิทยา เน้นในเรื่องการสร้าง ความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้ประโยชน์เท่าที่จำเป็นใช้อย่างรู้ค่า และบำรุงรักษา เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศในระยะยาว และเพื่อส่งมอบทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ปัจจัยการผลิตและสินค้าต่างๆ ให้คนรุ่นอนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนสืบไป

2. การพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับด้านสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคม และกลุ่มชนระดับต่างๆ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายที่สำคัญคือ การรักษาคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีระดับสูงขึ้นอย่างยาวนาน

3. การพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับแนวด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีเสถียรภาพบนพื้นฐานการสงวนรักษาทุนทางธรรมชาติไว้ใช้ประโยชน์สำหรับคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต ทั้งนี้ จำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างการผลิตและการบริโภค และการพัฒนาเทคโนโลยีที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

### 2.2.3 ความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

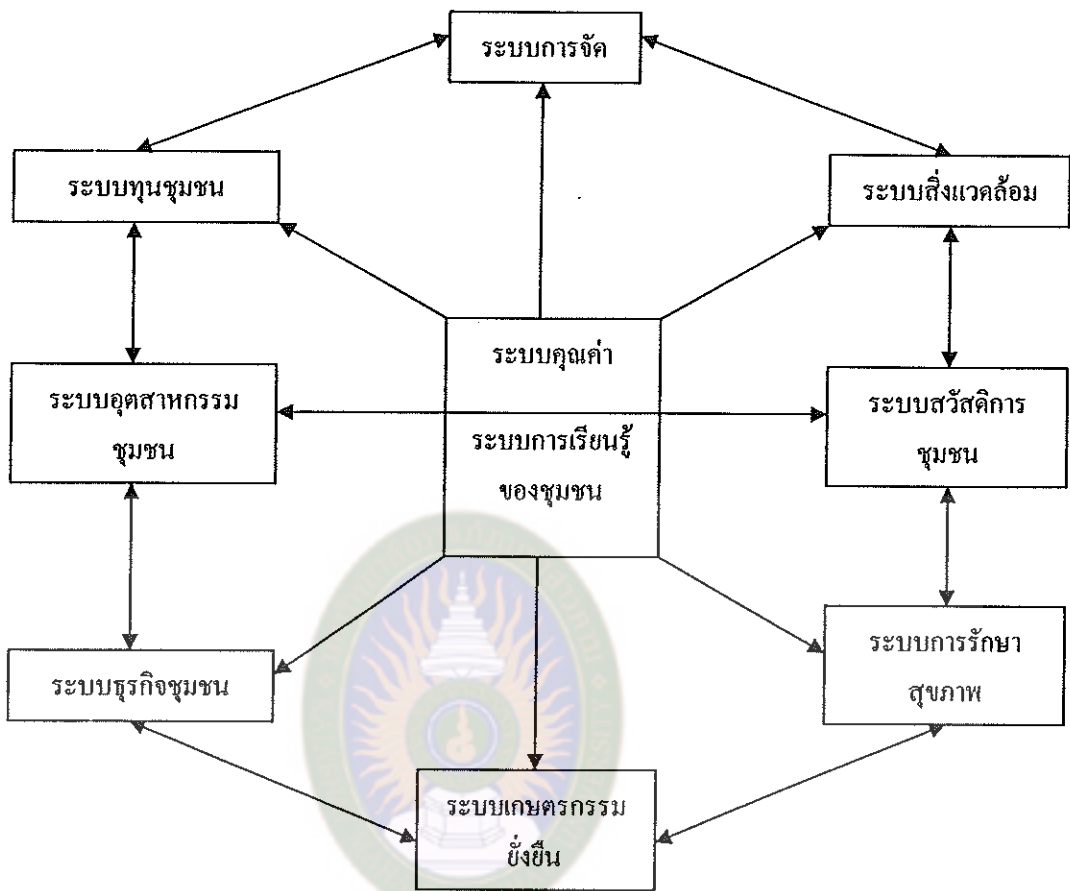
ลักษณะสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมีลักษณะ ดังนี้

1. สามารถปรับเปลี่ยนและพัฒนาได้ตามกาลเวลาที่เหมาะสม
2. คำนึงถึงความเท่าเทียมกันและความยุติธรรม
3. เป็นแผนงานที่ใช้ระยะยาวได้และมีแผนป้องกันไว้ล่วงหน้า
4. มีการคิดเชื่อมโยงระบบและเกี่ยวเนื่องทั้งสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม
5. แนวทางการจัดการต้องไม่ใช่รูปแบบสำเร็จตายตัว มีความแตกต่างกันตามลักษณะของแต่ละท้องถิ่น ระยะเวลา และการผสมผสานกันของค่านิยมและทรัพยากร

### 2.2.4 แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน

การพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน มีระบบที่เกี่ยวข้องอยู่ 10 ระบบ และสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ เรียกว่า “แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน” หรือ “ชุมชนยั่งยืน” ซึ่งอธิบายด้วยภาพประกอบที่ 2.3 ดังนี้





ภาพประกอบที่ 2.3 แสดงแนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน (Sustainable Community)

ที่มา : วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนง แรกพินิจ. 2541 : 9

RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

จากภาพประกอบ สามารถอธิบายรายละเอียดความเชื่อมโยงได้ดังต่อไปนี้

1. ระบบคุณค่า เป็นนามธรรมที่คอยกำกับกิจกรรมหรือการดำเนินกิจกรรมระบบอื่นๆ โดยมี “คน” และ “การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน” เป็นเป้าหมายสำคัญ ระบบคุณค่าจะเน้นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน (สังคมหรือชุมชน) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (การผลิต การจัดการทรัพยากร และการเลือกใช้เทคโนโลยี) และคนกับคุณธรรม (กายและจิต) ระบบคุณค่าจึงปรากฏอยู่ในระเบียบต่างๆ ของสังคม ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชน

2. ระบบการเรียนรู้ เป็นแกนกลางของกิจกรรมทุกระบบ เป็นการเรียนรู้ที่ต่อเชื่อมความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนเข้ากับความรู้สากล พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องและรับใช้ชีวิตและชุมชนในปัจจุบัน กิจกรรมหรือระบบอื่นๆ จึงต้องมีการเรียนรู้เฉพาะระบบหรือเฉพาะด้าน โดยมี “ภูมิปัญญา” เป็นแกนกลางเชื่อมร้อยความรู้ทุกส่วนเข้าด้วยกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน

3. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนคือ การเกษตรที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ โดยธรรมชาติ หลีกเลี่ยงเทคนิคหรือวิธีการทางการเกษตรที่ส่งผลกระทบต่อวิถีธรรมชาติ เกษตรกรรมยั่งยืนในทางรูปธรรม จึงหมายรวมถึง เกษตรผสมผสาน วนเกษตร สวนสมรส (ภาคใต้) ไร่นามสวนผสม เกษตรธรรมชาติ พุทธเกษตรกรรม ฯลฯ ที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคและมีส่วนเกินเพื่อการแบ่งปันและแลกเปลี่ยน ทั้งผ่านระบบการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมชุมชนและแบบใหม่

4. ระบบทุนชุมชน ความคิดที่ก่อตัวขึ้นจากปัญหานี้สินและการพึ่งพาสถาบันทุนของชุมชน คือ การพึ่งตนเองด้านทุน หรืออีกนัยหนึ่งคือ ระบบการสะสมทุนของชุมชนที่มีรูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมเข้ามามีบทบาททั้งในด้านการระดมทุน การบริหารจัดการ หลักเกณฑ์และกฎระเบียบต่างๆ รากฐานความคิดจึงแตกต่างจากการสะสมทุนของระบบทุนนิยมและมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน

5. ระบบธุรกิจชุมชน หรือการตลาดที่ชุมชนต้องการ ซึ่งประกอบด้วยการจัดการด้านการตลาดเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตของตนเอง การจัดการด้านการตลาดเพื่อลดต้นทุนสินค้าอุปโภคบริโภคที่ชุมชนผลิตเองไม่ได้ ต้องนำเข้ามาจากภายนอกชุมชน และสุดท้ายคือการจัดการด้านระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนต่อชุมชน และระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค

6. ระบบอุตสาหกรรมชุมชน เป็นระบบคู่กับระบบธุรกิจ แต่มีพัฒนาการต่อเนื่องจากระบบการพึ่งพาตนเองเดิมที่ครอบครัวเป็นผู้แปรรูปเพื่อเก็บถนอมผลผลิตของตนเองไว้บริโภคในระยะยาว โดยมีเทคนิควิทยาการแปรรูปต่างๆ เช่น เครื่องสีมือ การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านต่างๆ เป็นต้น ศักยภาพพื้นฐานเดิมนี้ไม่ได้รับโอกาสในการพัฒนาโดยชุมชนและเป็นของชุมชนเอง ในปัจจุบันอุตสาหกรรมชุมชนในความหมายนี้จึงมี 3 แบบคือ อุตสาหกรรมชุมชนแปรรูปผลผลิตของตนเอง อุตสาหกรรมชุมชนผลิตผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่นและอุตสาหกรรมชุมชนที่นำวัตถุดิบจากภายนอกมาผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคและใช้สอยในชุมชน

7. ระบบสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจากการเกษตรและอุตสาหกรรมที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ระบบสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมที่เอื้อวิถีชีวิต ระบบสิ่งแวดล้อมจึงหมายรวมถึง ดิน น้ำ ป่า อากาศ การจัดการทางกายภาพของชุมชน เช่น ถนน แหล่งศูนย์กลางชุมชน เป็นต้น

8. ระบบสวัสดิการชุมชน ความคิดแรกเริ่มของชุมชน คือ ชาวบ้านต้องมีสวัสดิการเหมือนข้าราชการ เมื่อรัฐให้ไม่ได้ชุมชนต้องชุมชนต้องดำเนินการเอง จึงเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่นำผลกำไรของกองทุนชุมชนต่างๆ มาจัดสรรเป็นค่ารักษาพยาบาล ค่าทำศพ บำนาญทุนการศึกษา เมื่อสำเร็จแล้วพบว่า เป้าหมายสำคัญของระบบสวัสดิการชุมชนคือ การสร้าง

หลักประกันความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน หลักประกันที่ว่านี้อาจหมายรวมถึง การแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การช่วยเหลือให้ผู้ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองได้ช่วย เป็นต้น

9. ระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน ตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ด้านการแพทย์ที่เรียกรวมๆ ว่า แพทย์ไทย ซึ่งไม่ได้เน้นที่การรักษา แต่เน้นการดูแลสุขภาพ ซึ่งเชื่อมโยงตั้งแต่ภาวะร่างกายของคน (ธาตุ) ฤดูกาล อาหาร และยาสมุนไพร เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และระบบการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

10. ระบบการจัดการของชุมชน นอกเหนือจากการที่ทุกระบบมีการจัดการของตนเองแล้ว ทั้งชุมชนจะต้องมีการจัดการร่วม เพื่อให้อยู่ในทิศทางเดียวกัน ระบบการจัดการชุมชนนี้อาจหมายรวมถึงระบบแม่ของทั้ง 9 ระบบ ที่ทำให้องค์กรชุมชน (ใหม่) ที่เกิดขึ้นพัฒนาภาวะความเป็นสถาบันทางสังคมที่สมาชิกในชุมชนพึ่งพาได้ ทดแทนบทบาทของสถาบันหมู่บ้าน (เดิม) ที่อ่อนตัวลง ชุมชนหนึ่งๆ อาจจะไม่สามารถพัฒนาระบบทั้ง 10 ระบบ ขึ้นภายในชุมชนครบ แต่สามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อเพิ่มเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมาทดแทนได้ และที่สำคัญทุกชุมชนจำเป็นต้องพัฒนาระบบการเรียนรู้ ซึ่งเป็นระบบหลักที่ช่วยให้ระบบอื่นๆ ให้สามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง (วิจิต นันทสุวรรณ และจ่านง แรกพินิจ. 2541 : 9-10)

### 2.2.5 ลักษณะของชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2543 : 80-87) กล่าวโดยสรุปถึงการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน มีลักษณะดังนี้

1. สมาชิกชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
2. สมาชิกชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งตนเอง เอื้ออาทร รักและห่วงใยซึ่งกันและกันพร้อมที่จะร่วมมือกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน
3. สมาชิกชุมชนเลือกกำหนดผู้นำชุมชนเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้แทนชุมชนที่หลากหลายด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง
4. มีกระบวนการชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีของชุมชนซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใสและมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้
5. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินงานติดตามประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

6. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
  7. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วย การพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเองเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน
  8. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งด้วยเหตุผลเพียงเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป
  9. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอื่นๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการและอื่นๆ ด้วยความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน
- งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน**

คณีย์ กิติภรณ์ (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่องดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย การศึกษานี้ได้ทำการสร้างแบบจำลองสำหรับการพิจารณาการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย โดยได้มีการศึกษาและคัดเลือกดัชนีชี้วัดด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่มีความสอดคล้องกับแนวความคิดหรือทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืนมาผสมผสานกับแนวความคิดการใช้ดัชนีชี้วัดซึ่งเป็นการวัดผลในเชิงปริมาณ เพื่อให้ได้ดัชนีชี้วัดที่สามารถแสดงผลการพัฒนาอย่างชัดเจนสำหรับวัดผลการพัฒนาหรือภาพรวมของการพัฒนาของประเทศไทยว่าสอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือไม่

ผลของการศึกษาตามข้อมูลที่ได้มีการรวบรวมระหว่างปี พ.ศ. 2533-2540 พบว่าประเทศไทยมีผลการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งนี้ถึงแม้ว่าดัชนีทางด้านเศรษฐกิจจะมีค่าเพิ่มขึ้น แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้ระดับการพัฒนาของประเทศไทยไม่สอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากแนวโน้มภาวะสังคมและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมีปัญหามากขึ้นสวนทางกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยค่าดัชนีการพัฒนาด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมได้มีการลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ผลการศึกษานับว่าสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว ที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยอาจจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศด้านอื่นน้อยกว่า นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวความคิดซึ่งสะท้อนผลการพัฒนาประเทศไทยของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาที่ยั่งยืน” อีกด้วย

ชัยศ อิมสุวรรณ (2543) ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้วิจัยประยุกต์แนวคิดในเชิงโครงสร้างหน้าที่นิยมวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชน ซึ่งได้จากการรวบรวมข้อมูล ด้วยวิธีการศึกษา เอกสาร โครงการการศึกษาชุมชน 6 โครงการ และการวิจัยภาคสนามในชุมชน 2 แห่ง ข้อมูลการวิจัยภาคสนามรวบรวมโดยการใช้

เทคนิคการสนทนากลุ่มการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โครงการศึกษาชุมชนที่วิเคราะห์ได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพัฒนาเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน เป็นปัญหาที่เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสีย คุลยภาพโครงการการศึกษาชุมชน ได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหาโครงการดังกล่าว เสริมสร้างบูรณาการในชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและการจัดการ เป้าหมายของโครงการ คือ การแก้ปัญหาชุมชนและมุ่งหมายให้สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับ ประโยชน์จากโครงการ

2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบคือ รูปแบบอิงชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม และรูปแบบอิงสถาบันซึ่งหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม รูปแบบที่ ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มเป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพพื้นฐาน รูปแบบนี้เน้นความคิดการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมและการใช้ทรัพยากร ตลอดจนภูมิปัญญาภายใน ชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถของ สมาชิก เพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน รูปแบบหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่มเป็นรูปแบบที่เหมาะสม สำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกินขอบเขต ความสามารถของชุมชน การแก้ปัญหาจำเป็นต้องอาศัย ความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้นว่า องค์กรระหว่างประเทศ หน่วยงานรัฐ หรือ โครงการ ในพระราชดำริ อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมการศึกษาในโครงการดังกล่าว มีเป้าหมายที่จะสร้าง การมีส่วนร่วมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหาของชุมชน ได้ เช่นกัน

### 1) ทูทางสังคม

การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลยั่งยืน จะต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างทุน ของประเทศที่มีอยู่ ทั้งที่เป็นทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้มีความเข้มแข็งและเชื่อมโยงกันเพื่อประ โยชน์ในการพัฒนา ทั้งนี้ การเสริมสร้างทุน ทางสังคมจะเป็นพื้นฐานหลัก โดยต้องเริ่มจากการพัฒนาคุณภาพคนให้เป็นผู้ที่มีความรู้คู่คุณธรรม มีจิตสำนึกสาธารณะและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และเป็นพลังของการพัฒนาประเทศ ซึ่งทุน ที่เรามีอยู่แล้วคือ ทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม (Social Capital) เป็นลักษณะเด่นของกลไกทางสังคม (Features of Social Organization) ที่ช่วยให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ร่วมกัน โดยมี

การศึกษาและยอมรับว่าเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หรืออาจกล่าวได้ว่า ทูทางสังคม เกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ บนฐานของความไว้น้ำใจเชื่อใจ สายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่สั่งงานของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม

คำว่า “ทูทางสังคม” ทั้งในส่วนคำและความหมายที่ใช้กันอยู่พัฒนามาจากฐานคิด และประสบการณ์ในประเทศตะวันตก ในวงวิชาการด้านการพัฒนาในระดับระหว่างประเทศ โดยทั่วไปแล้ว ทูทางสังคม หมายถึง ปทัสถาน ระบบความสัมพันธ์ และสถาบันทางสังคม ที่ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Cohesion) ทูทางสังคมเป็นรากฐานของความร่วมมือ (Cooperation) ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพขององค์กร ความกินดีอยู่ดี หรือความมั่งคั่งของสังคม นั้นๆ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง. 2546 : 6) เมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาวิเคราะห์สังคมไทยจึงต้องใช้อย่างระมัดระวังและปรับใช้กับบริบทสังคมไทย อันเป็นสังคมตะวันออกที่มีรากฐานทางประวัติศาสตร์และปรัชญาของสังคมที่แตกต่างกันออกไป (อำภา จันทราภาศ. 2543 : 13) ส่วนอมรา พงศาพิชญ์ (2543 : 17) ให้ความหมายของคำว่า ทูทางสังคม คือความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และรูปเครือข่าย รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม และ วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์ (2548 : 45) กล่าวว่า ทูทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคมที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่างๆ ทูทางสังคมจึงมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลดต้นทุนหรือสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้ อีกทั้ง สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548 : 5, 24 – 25) ได้ให้ความหมายทูทางสังคมคือ รูปแบบของพลังหรือปัจจัยที่มีอยู่ในชุมชน เป็นลักษณะทางสังคมที่ปัจเจกชนและองค์กรทางสังคมมีเครือข่าย (Network) มีความไว้วางใจกัน (Trust) และมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ (Norms) เพื่อการส่งเสริม เกื้อหนุน และร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน ซึ่งมีคุณลักษณะเป็นรากฐานในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ก่อให้เกิดความสามารถในการปรับปรุงสภาวะของสังคม องค์กร และตนเองให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดร่วมกัน

จากแนวคิดของอานันท์ กาญจนพันธ์ (2541 : 6) ได้ชี้ให้เห็นว่า ทูทางสังคมมีความจำเป็น และมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในหลายๆ ด้าน รวมถึงการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ ผู้ด้อยโอกาสทั้งหลาย ในสังคมไทยนั้น ทูทางสังคมอยู่ภายใต้หลักการที่สำคัญ 2 ประการคือ

1. หลักการตอบแทนกัน (Reciprocity) ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคม ในการตอบแทนกัน เป็นกลไกการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยน แรงงานแบบลงแขก การผลิตช่วงกันสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน รวมถึงการระดมแรงงาน เพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน เป็นหลักการที่เน้นความเท่าเทียม ซึ่งเป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำ เรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ถือเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงอีกทางหนึ่ง ของชีวิต

2. หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communalism) เป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง หมายถึง การใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชนในด้านต่างๆ นอกจากจะเป็นการเปิดโอกาสให้คน ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ยังแฝงนัยของการจัดการร่วมกันของชุมชน โดยกำหนด กฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันเป็นของสมาชิกในชุมชน

ทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านการสร้างสภาพความพร้อมทางสังคมภายใน ชุมชน เพื่อรองรับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กล่าวคือ ถ้าภายในชุมชนใด มีทุนทางสังคมสูงคือ มีความพร้อมในด้านการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายมีความไว้วางใจ มีบรรทัด ฐานแห่งการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความใกล้ชิดผูกพัน มีความมุ่งมั่นที่จะเข้าร่วมกิจกรรม และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือ รวมถึงเข้าใจถึงการมีส่วนร่วมทางการเมือง ภายในชุมชนก็จะมี สภาพสังคมที่พร้อมจะพัฒนาในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม (สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548 : 47)

สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ (2548 : 13 – 15) ได้เสนอว่า องค์ประกอบของทุนทางสังคมมี 3 ประการคือ 1) ทุนมนุษย์คือ บุคคลทั่วไปและผู้นำทางสังคม อาทิ ปราชญ์ชาวบ้าน อาสาสมัครที่มีความรัก ความไว้นใจและเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ มีความเชื่อในระบบคุณค่าและหลักศีลธรรม ที่ดี เช่น มีคุณธรรม วินัย ความซื่อสัตย์ และจิตสำนึกสาธารณะที่รู้จักทำประโยชน์ต่อสังคม ส่วนรวม เป็นต้น 2) ทุนที่เป็นสถาบัน ประกอบด้วย 3 สถาบันหลัก ได้แก่ สถาบันกษัตริย์ สถาบัน ศาสนา และสถาบันครอบครัว สถาบันสำคัญนสังคม อาทิ สถาบันการศึกษา สถาบันการเมือง องค์กรต่างๆ อาทิ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน สื่อมวลชน ซึ่งสถาบันเหล่านี้จะมีบทบาทสนับสนุนให้เกิดพลังของคนในชุมชนในสังคมรวมไปถึง การออกกฎหมายและระเบียบปฏิบัติของสังคมที่ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้ 3) ทุนทางภูมิปัญญา และวัฒนธรรม ได้แก่ ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมไทย จารีตประเพณีดีงาม และสถาปัตยกรรมต่างๆ อาทิ แหล่งประวัติศาสตร์โบราณสถาน เป็นต้น ส่วน นภาพรณ์ หะวานนท์ และ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล (2548 : 35) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า องค์ประกอบของทุนทางสังคมทั้ง

3 ประการนี้ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้คนในชุมชนสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ดีเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยและความร่วมมือ ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ความสนใจในประเด็นปัญหาสังคม เป็นต้น ซึ่งทุนทางสังคมดังกล่าวนี้จะส่งผลถึงความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับกนกกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543 อ้างใน วรวิภา โรมรัตนพันธ์, 2546 : 45 – 46) ที่ได้ศึกษาถึงทุนทางสังคมที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งพบว่า มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ 1) ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติหรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องธรรมชาติที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ความสมถะ สันโดษ ที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา จิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์และสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้านการจัดการทรัพยากรศิลปหัตถกรรม การอยู่อาศัย เป็นต้น ภูมิปัญญาของชุมชนมีแง่มุมรายละเอียดที่น่าสนใจ เช่น ความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง (Living Knowledge) และใช้ญาณวิทยา (Epistemology) ที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เช่น การใช้ญาณทัศนะเพื่อเข้าถึงสัจธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ประสบการณ์การผ่านร้อนผ่านหนาวของชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบผลได้ว่า เป็นทุนทางสังคมเช่นกัน 3) ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น ซึ่งจากกรณีตัวอย่างชุมชนที่มีความเข้มแข็งหลายที่ ปราชญ์ชาวบ้านจะมีบทบาทอย่างมากในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ดังกล่าว 4) โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส ระบบการเอาเมื่อเอาแรงกันในทุกภาคหรือการผูกเกลอผูกเสี่ยวกันในภาคอีสานและภาคใต้ เป็นต้น 5) ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร อันเป็นสิทธิในการดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน สิทธิชุมชนดังกล่าวจึงเป็นตัวควบคุมมิให้สมาชิกในชุมชนใช้ทรัพยากรโดยเสรี โดยขาดการรับผิดชอบต่อส่วนรวม สถาบันชุมชน ได้แก่ จาริด ประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึงองค์กรชุมชนที่ควบคุมดูแลให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดที่เป็นอยู่ 6) ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเทศไทยนอกจากจะมีความหลากหลายทางชีวภาพแล้วยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิถีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศน์และเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดประสบการณ์ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม 7) กลุ่มและองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะใน



ภาคประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการ ที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่างๆ เป็นต้น

สำหรับประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากทุนทางสังคมนั้น อย่างน้อยที่สุด ทุนทางสังคมซึ่งมีอยู่แล้ว โดยธรรมชาติในสังคมช่วยให้เกิดเครือข่ายสังคมขึ้น ทำให้งานมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้นและลดต้นทุนลง ช่วยให้เกิดจารีตประเพณีที่ดี ซึ่งช่วยให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็งสามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น ทุนทางสังคมช่วยให้บุคคลมีทางเลือกมากขึ้นในการพัฒนาชีวิตส่วนบุคคลหรือในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับ นภากาศ หะวานนท์ และ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล (2548 : 129 – 131) กล่าวว่า ทุนทางสังคมก่อให้เกิดผลดีต่อผู้ที่เข้ามาให้คนได้สร้างสรรค์และพัฒนาความสามารถ รวมทั้งเปิดโอกาสให้คนได้ทำหรือเข้าถึงสิ่งที่ต้องการได้ ทั้งหมดนี้ถือได้ว่า ทุนทางสังคมมีความสำคัญต่อการพัฒนาคนเพื่อให้สามารถทำสิ่งต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากการมีทุนทางสังคม ได้แก่ 1) พลังชีวิต (Vitality) เป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนสร้าง ทุนทางสังคม คนใช้ทุนทางสังคมเพื่อให้บรรลุผลที่ต้องการ เช่น การเข้าถึงทรัพยากร เพื่อให้เกิดอำนาจต่อรอง และลดต้นทุนในการแลกเปลี่ยน ในแง่นี้ถือว่าเป็นการใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือ (Instrument) ถ้าปราศจากทุนทางสังคม คนไม่อาจบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ ดังนั้น ทุนทางสังคมจึงอาจเกิดขึ้นจากความต้องการจำเป็นที่จะดำรงชีวิต เมื่อทุนทางสังคมเกิดขึ้นแล้วอาจพัฒนาไปเป็น บรรทัดฐานของการพึ่งพากันและกัน บรรทัดฐานนี้กลายเป็นสิ่งที่กลุ่มมีร่วมกัน ความมั่นใจของสมาชิกที่เชื่อว่า จะได้รับความช่วยเหลือเมื่อต้องการหรือความรู้สึกร่วมทุกข์ร่วมสุขคือ เมื่อเห็นคนอื่นประสบปัญหา อุปสรรค วิกฤต ก็พร้อมจะช่วยเหลือ ซึ่งในขณะเดียวกันผู้ช่วยเหลือก็สามารถคาดหวังได้ว่า เมื่อตนเองประสบภาวะวิกฤต ก็จะได้รับความช่วยเหลือด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้คือ พลังชีวิตที่ทำให้คนรู้สึกว่าจะสามารถทำสิ่งต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้ 2) โอกาส (Opportunity) การมีสายใยทางสังคม (Socialites/Network) ซึ่งนับเป็นทุนทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น เครือข่ายหรือการติดต่อเชื่อมโยงกันแบบเห็นหน้ากันทุกวัน การมาพบปะพูดคุยกันปรึกษากัน เป็นครั้งคราว หรือเมื่อมีความจำเป็น จะช่วยให้บุคคลที่เข้ามาสัมพันธ์กันสามารถสร้างกลไก ในการระดมทรัพยากรที่ต้องการได้หรือทำให้คนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันด้วย ทุนทางสังคมจึงช่วยสร้างหรือเพิ่มความสามารถของคนที่เขามาร่วมมือกัน ซึ่งหากไม่ไม่มีสายใยนี้เกิดขึ้น คนก็อาจไม่มีโอกาส เข้าถึงทรัพยากร ไม่มีโอกาสเข้าถึงการบริการ ไม่มีโอกาสเข้าร่วมกันในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการลงทุนหรือการออมเงิน การมีทุนทางสังคมจึงเป็นกลไกของการหลอมรวมคนเข้ามา เพื่อให้คนที่ไม่มีโอกาสในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้รับโอกาสจากที่เคยถูกกันออกไป 3) ความสามารถ (Ability) ความสามารถของบุคคลที่เขามาร่วมในเครือข่าย มีความสำคัญต่อการสร้างและธำรงรักษาทุนทางสังคม ความสามารถนี้อาจมีได้หลายรูปแบบ แต่ต้องเป็น

ความสามารถที่จะช่วยให้คนที่เข้มาาร่วมเครือข่ายบรรลุวัตถุประสงค์ได้ เพราะแม้บุคคลจะเข้มา  
 ร่วมมือกัน แต่ถ้าไม่มีใครที่มีความรู้ความสามารถที่จำเป็นสำหรับการทำกิจกรรมหรือการปฏิบัติ  
 ที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ แม้ทุกคนจะพร้อมใจเข้มาาร่วมกัน แต่การเข้มาาร่วมกัน  
 ก็ไม่ก่อให้เกิดผลอะไร ดังนั้น ความสามารถของสมาชิกในเรื่องที่จะทำหรือดำเนินการให้บรรลุ  
 เป้าหมายจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสนับสนุนให้เกิดทุนทางสังคม อย่างไรก็ตาม หากไม่มีการร่วมมือกัน  
 หรือไม่มีทุนทางสังคมเกิดขึ้น ความสามารถเหล่านี้ของบุคคลก็อาจไม่ปรากฏหรือไม่อาจนำมาใช้  
 ประโยชน์ใดๆ ได้ นอกจากนี้ Putnam (2000 อ้างใน วรวิไล โอมรัตนพันธุ์, 2546 : 47 – 48)  
 ได้กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของ  
 ประชาชนว่ามีอยู่หลายประการ อาทิ 1) ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงานและช่วยลดทุนใน  
 การทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน 2) ทำให้เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการ  
 การพึ่งพาอาศัยกันหรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลัง  
 มากขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียงและการยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้นๆ  
 ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด 3) เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อ  
 และระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว 4) มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ให้เห็น  
 ประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต 5) ทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนอาจจะดีขึ้น  
 ถ้ามีความร่วมมือกันและมีการแบ่งปันกัน 6) ทุนทางสังคมช่วยลดต้นทุนในการทำงานในชุมชน  
 ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน  
 จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน  
 ทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ

#### งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547) ได้ศึกษาวาทกรรมทุนทางสังคม : กระบวนการสร้าง  
 แนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540-2546) โดยมีวัตถุประสงค์ คือ  
 1) เพื่อศึกษาวาทกรรม “ทุนทางสังคม” ในสังคมไทยจากมุมมองสังคมวิทยาความรู้ 2) เพื่อวิพากษ์  
 แนวคิดในฐานะที่เป็นแนวคิดการพัฒนาใหม่ของประเทศไทย 3) เพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาที่แสดง  
 ให้เห็นวาทกรรมทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย โดยศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการภายใต้บริบท  
 และสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร และการสัมภาษณ์  
 บุคคลที่สนใจและ/หรือมีอิทธิพลต่อการรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ  
 ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ รวมทั้งมีการเข้ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น  
 ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ผลการศึกษา โดยใช้แนวทางการวิเคราะห์วาทกรรม  
 ผลการศึกษาพบว่า ประการที่หนึ่งการนำศัพท์คำว่าทุนทางสังคม (Social Capital) ที่ถูกนำมาใช้

แตกต่างกัน สืบเนื่องมาจากฐานคิดที่แตกต่างกัน โดยตัวแนวคิดเองแล้วเป็นแนวคิดที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดการร่วมมือของคนในสังคม สามารถมีความหมายทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่ม การนำคำว่าทุนทางสังคมมาใช้ในสังคมไทยมีผลวัดของความหมายจนเปลี่ยนไปเป็นการเป็นทุนของสังคม ซึ่งทำให้เกิดการรวมเอาแนวคิดอื่นๆ เช่น ทุนวัฒนธรรม ทุนธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา มาเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมด้วย โดยเห็นว่าการพัฒนาทุนทางสังคมจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ประการที่สอง แนวคิดทุนทางสังคมมีฐานะเป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่ภายใต้การผสมแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กับสังคมวิทยาสามารถตอบต่อการดำเนินนโยบายการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นในเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากเกินไป ประการที่สาม จากกรณีศึกษาเรื่องกองทุนหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลและกรณีปัญหาความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรแสดงให้เห็นข้อขัดแย้งด้านความคิดระหว่างหน่วยงาน รัฐบาล นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และนักพัฒนา โดยหน่วยงานรัฐบาลได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมอิงกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ฝ่ายนักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และนักพัฒนา ก็พยายามที่จะให้ความหมายของทุนทางสังคม โดยอิงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน การช่วงชิงการเป็นเจ้าของวาทกรรมทุนทางสังคมทั้งแนวคิดและปฏิบัติการดังกล่าว จะพิจารณาได้ว่าเชื่อมโยงกับเรื่องผลประโยชน์และอำนาจ โดยความคิดเกี่ยวกับ “ระบบคุณค่า” และ “มูลค่า” ปรากฏในปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ค่อนข้างชัดเจน

วรวิภา โรมรัตนพันธ์ และคณะ (2546) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยต่อการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน ในบริบทประเทศไทย สิ่งที่ป็นรูปธรรมของเศรษฐกิจชุมชนกับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย เพื่อศึกษาพลังของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน และได้สรุปผลการศึกษาไว้ตอนหนึ่ง ความว่า เศรษฐกิจชุมชนเป็นการรวมตัวของคนในชุมชน เพื่อร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกันเป็นเศรษฐกิจที่เน้นกระบวนการผลิตที่ไม่ยุ่งยาก อาศัยฐานทรัพยากรในชุมชน โดยเริ่มต้นที่ครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยการผลิตขนาดเล็กผลิตบนความพอเพียง เหลือบริโภคแล้วจึงขาย เป็นระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและวัฒนธรรม อันประกอบไปด้วย สัจจะ ความดี ความมีเมตตา ความเอื้ออาทร และมุ่งการสร้างอำนาจต่อธุรกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น

ระบบเศรษฐกิจชุมชนสามารถถูกขับเคลื่อนโดยพลังทุนทางสังคม ซึ่งพลังดังกล่าวประกอบด้วย พลังจากภายในชุมชน อันได้แก่ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่อยู่บนฐานของความไว้วางใจกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีการพึ่งพาอาศัยกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรู้จักแบ่งปันกันของคนในชุมชนจะทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแรงงาน เงินทุน ทรัพยากรต่างๆ ซึ่งรวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน และพลัง

จากภายนอกชุมชน อันได้แก่ ความรู้ในการจัดการ ข้อมูลข่าวสารต่างๆ เงินทุนที่มาจาก การช่วยเหลือจากภายนอก วัสดุอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ รวมทั้งทรัพยากรบุคคล เช่น วิทยากร นักวิชาการ เป็นต้น ทำให้เกิดพลังความรู้หรือพลังความคิด และพลังปัญญาที่ช่วย ขับเคลื่อน เนื่องจากกระบวนการทุนทางสังคมทำให้เกิดสมาชิกได้ค้ำึงถึงผู้อื่น ค้ำึงถึงสังคม มีการแบ่งปันกันในทุกๆ เรื่อง สิ่งเหล่านี้สามารถสร้าง “ความเป็นชุมชน” ขึ้นมาได้ สภาพการณ์ เช่นนี้ทำให้กระบวนการทุนทางสังคมสามารถช่วยเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น และส่งผล ให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาด้วย

กนกวรรณ จินานูวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมใน การดำเนินงานธุรกิจชุมชน ศึกษากรณีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระจง ตำบลคลอง กระจง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย ผลการศึกษาพบว่า ในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มแม่บ้าน เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งในปี พ.ศ.2541 – 2546 การเกิดกลุ่มเริ่มจากการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ และความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน นอกจากนั้น การที่ชุมชนมีสภาพภูมิประเทศ ทำเลที่ตั้ง ที่ใกล้แหล่งน้ำทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นับว่ามีส่วนทำให้การดำเนินธุรกิจชุมชน เป็นไปได้ด้วยดียิ่งขึ้น การศึกษาได้พบว่า การที่กลุ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ ส่วนรวม การที่สมาชิกของกลุ่มมีความเป็นเครือญาติกัน และการที่ชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ และมีทรัพยากรดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ถือว่าเป็นปัจจัยภายในที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการ ทุนทางสังคมในชุมชน นอกจากนั้น การช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็น เรื่องวิชาการเทคโนโลยี เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้ กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น สามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี และก่อให้เกิดพลังของชุมชนใน การขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนให้สามารถประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลทุ่งพญา อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมอันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน การศึกษาได้พบว่า ปัจจัยที่มี ส่วนช่วยเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้ นั้น มาจากปัจจัยทางด้านผู้นำหรือ ทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทางทุนสังคมของกลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติ อันได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้า

โดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งดูเหมือนว่า จะเน้นเรื่องมูลค่ามากกว่าคุณค่า แต่ขณะเดียวกัน กลุ่มทอผ้าฯ ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นความไม่ชัดเจนและดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งภายในตัวของสมาชิกกลุ่ม

ผลจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มทอผ้าฯ ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออกมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น และสามารถลดต้นทุนจากการใช้วัสดุจากธรรมชาติ และยังพบว่า การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคมให้สามารถดำเนินงานไปได้ โดยอาศัยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานจากหลายๆ ฝ่าย ในลักษณะพหุภาคี ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่มและชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

อำภา จันทราภาส (2543) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ณ บ้านโป่งนก ตำบลแม่ทา อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาทุนทางสังคมที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งผลการศึกษาได้ชี้ว่า ทุนทางวัฒนธรรมชุมชน ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ทุนบุคคลในชุมชน ทุนองค์กรในชุมชน ทุนเครือข่ายและเครือข่ายในชุมชนเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน และส่งผลให้เกิดความเข้มแข็ง โดยผู้ศึกษาได้ชี้ให้เห็นปัจจัยที่สนับสนุนเหล่านั้นด้วยว่า เกิดจากปัจจัยภายในชุมชนคือ ความสัมพันธ์กันที่มีมานาน และการเป็นเครือญาติ และปัจจัยภายนอกคือ การเป็นเครือข่ายหรือกลุ่ม สหกรณ์ต่างๆ ที่ช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกจึงทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะปรับตัวและต่อรองกับภายนอกได้

## 2) ความพอเพียง

ความพอเพียง (Sufficiency) หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ไม่ให้มีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้เกิด

ความสมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านวัตถุ ด้านสังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ความพอเพียงเป็นทั้งวิธีการ (Mean) ที่ดำเนินถึงความสมดุลพอประมาณอย่างมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันที่เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันก็นำไปสู่ผลของการกระทำ (End) ที่ก่อให้เกิดความสมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนา โดยมี “ทางสายกลาง” เป็นหัวใจสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่การอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Independence) หรือพึ่งพิงภายนอกหรือคนอื่นทั้งหมด (Dependence) แต่เน้นความคิดและการกระทำที่จะพึ่งตนเอง (Self-Reliance) เป็นหลักก่อนที่จะไปพึ่งคนอื่น

จากแนวคิดดังกล่าว ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมๆ กันคือ ความพอประมาณ (Moderation) ความมีเหตุผล (Reasonableness) และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี (Self-Immunity) ถ้าขาดคุณลักษณะใดคุณลักษณะหนึ่งไปก็จะไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นความพอเพียง ได้แก่

1. ความพอประมาณ (Moderation) หมายถึง ความพอดี (Dynamic Optimum) ที่ไม่มากหรือน้อยเกินไปในมิติต่างๆ ของการกระทำ 5 ประการของการกระทำ คือ

1.1 ด้านจิตใจ คือ เริ่มต้นจากตนเองที่ต้องตั้งสติ มีปัญญา มีจิตสำนึกที่ดี มีเมตตาเอื้ออาทร มีความเข้าใจและประนีประนอม นึกถึงผลประโยชน์ส่วนรวม เข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้

1.2 ด้านสังคม คือ การสร้างความพอดีในทุกระดับของสังคม โดยเริ่มจากครอบครัว ชุมชน และสังคม ซึ่งต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักฝึกกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและแข็งแรง

1.3 ด้านเศรษฐกิจ คือ ต้องอยู่อย่างพอดี พอมีพอกิน ไม่หุงหา ฟูมเฟื่อย

1.4 ด้านเทคโนโลยี คือ ควรเหมาะสมสอดคล้องกับสถานะและความต้องการของประเทศและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเรา

1.5 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ ใช้อย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรณรงค์รักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด ยกตัวอย่าง เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับเหมาะสมกับศักยภาพ เพื่อนำไปสู่ความสมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลง

2. ความมีเหตุผล (Reasonableness) หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอประมาณในมิติต่างๆ นั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยและข้อมูล

ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ (Expected Results) อย่างรอบคอบ ชัดตรงและไม่โลก

3. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง (Self – Immunity) เพื่อเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่มองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัตคงได้กล่าวแล้วข้างต้น การกระทำที่จะสามารถเรียกได้ว่า พอเพียง (Sufficiency and Dynamic Optimum) นั้น จึงมิใช่แต่จะคำนึงถึงเหตุการณ์ และผลในปัจจุบันเท่านั้น แต่จำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ (Scenario) ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตภายใต้ข้อจำกัดของความรู้ที่มีอยู่ (Bounded Rationality) และสร้างภูมิคุ้มกันในตัวเองให้พอเพียงที่จะสามารถพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระดับของความพอประมาณ ต้องครอบคลุมมิติการจัดการความเสี่ยง (Risk Management) เชิงพลวัต (Dynamic) จึงนับได้ว่าเป็นระดับพอเพียงที่สมบูรณ์ (กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. 2546 : 39 – 40)

โดยเงื่อนไข (Condition of Sufficiency Actions) ของความพอเพียงนั้นต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน

1. เงื่อนไขกรอบความรู้ (Set of Knowledge) ที่นำไปสู่การตัดสินใจในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ในระดับพอเพียง ต้องอาศัยสิ่งต่างๆ ดังนี้

1.1 ความรอบรู้ คือ มีความรู้ (Stock of All Relevant Knowledge) ในวิชาการต่างๆ อย่างรอบคอบ โดยครอบคลุมเนื้อหาของเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการนำไปใช้ใน โอกาสและเวลาต่างๆ

1.2 ความรอบคอบ คือ ความสามารถที่จะนำความรู้และหลักวิชาต่างๆ เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (Connectivity of All Acquired Knowledge) ประกอบการวางแผนก่อนที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติทุกขั้นตอน

1.3 ความระมัดระวัง คือ ความมีสติในการนำแผนปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนหลักวิชาต่างๆ เหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติ (Utilization of Knowledge at Any Point of Time With Carefulness and Attentiveness) เพราะในความเป็นจริงแล้ว สถานการณ์เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การนำความรู้และความรอบคอบมาใช้ จึงต้องอาศัยความระมัดระวังให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

2. เงื่อนไขคุณธรรม (Ethical Qualifications) ที่จะต้องเสริมสร้างใน 2 ด้าน ได้แก่

2.1 ด้านจิตใจ และปัญญา โดยเน้นการมีความรู้และการมีคุณธรรม กล่าวคือ ตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความรอบรู้ที่เหมาะสม

2.2 ด้านการกระทำ หรือแนวทางการดำเนินชีวิต โดยเน้นให้มีความอดทน มีความเพียร มีสติปัญญา และมีความรอบคอบ ทั้งนี้ มีกลุ่มเป้าหมายที่เน้นเป็นพิเศษ ในการเสริมสร้างเงื่อนไข 2 ด้านข้างต้น คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ เนื่องจากการกระทำใดๆ ของกลุ่มนี้สามารถก่อให้เกิดผลกระทบในสังคมกว้างได้ (กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. 2546 : 41 – 42)

### 2.1) ระดับของความพอเพียง อาจแบ่งได้ 3 ระดับคือ

เราจะประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมแต่ละระดับ อาทิ ระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชน และระดับรัฐ ใด อย่างไร เราสามารถนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน และระดับรัฐ ได้ดังนี้

1. ในระดับปัจเจกบุคคล/ครอบครัว คือ การที่สมาชิกในครอบครัวใช้ชีวิตบนพื้นฐานของการรู้จักตนเอง สามารถพึ่งตนเองได้และดำเนินชีวิตอย่างพอกิน พอใช้ โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น เมื่อเหลือกินเหลือใช้ ก็แบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทำให้เกิดความสุขและความพอใจ ในการดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง พยายามพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถอยู่อย่างพอเพียงได้ ในทุกสถานการณ์สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในชีวิตและครอบครัว และสามารถทำตนให้เป็นประโยชน์กับสังคมได้

2. ความพอเพียงในระดับชุมชน เกิดขึ้นเมื่อสมาชิกในชุมชนมีความพอเพียงในระดับครอบครัวเป็นพื้นฐานแล้ว สมาชิกสามารถนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาขยายผลในทางปฏิบัติไปสู่ระดับชุมชนได้ มีการรวมกลุ่มทำประโยชน์เพื่อส่วนร่วม โดยอาศัยภูมิปัญญาและความสามารถที่ตนมีอยู่เป็นพื้นฐานประกอบการดำเนินชีวิต มีความช่วยเหลือแบ่งปันกันจนเป็นพื้นฐานให้เกิดการรวมกลุ่มในสังคม สร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างกันต่อไป ซึ่งจะนำไปสู่ความเป็นอยู่ที่พอเพียงของชุมชน โดยรวมในการดำเนินชีวิตที่สมดุลอย่างแท้จริง

3. ความพอเพียงในระดับรัฐหรือระดับประเทศ เศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชุมชนหลายๆ แห่ง ที่มีความพอเพียงมาร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ ตลอดจนร่วมมือกันพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างชุมชน ด้วยหลักแบ่งปันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จนเกิดเป็นสังคมแห่งความพอเพียง ในที่สุดเมื่อรู้แจ้งเห็นจริงด้วยเหตุด้วยผลว่าพื้นฐานของประเทศเป็นอย่างไรก็จะสามารถวางนโยบายและกลยุทธ์การพัฒนาให้สังคมเจริญก้าวหน้าได้อย่างสมดุลและยั่งยืน



การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในลักษณะเช่นนี้ จะเป็นประโยชน์ในการสืบทอดภูมิปัญญาแลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยี และบทเรียนจากการพัฒนา หรือร่วมมือกันพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ประเทศอันเป็นสังคมใหญ่อันประกอบด้วยชุมชน องค์กรและธุรกิจต่างๆ ที่ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง กลายเป็นเครือข่ายชุมชนพอเพียงที่เชื่อมโยงกันด้วยหลักไม่เบียดเบียน แบ่งปัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ในที่สุด

## 2.2) หลักปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียง

หลักปฏิบัติของเศรษฐกิจตาม 3 องค์กรประกอบ และ 2 เงื่อนไข มีดังนี้

องค์กรประกอบของความมีเหตุผล (Rationality) คือ การมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ไร่นาหรือหน่วยงานมีการผลิตที่ใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสมตามสภาพภูมิศาสตร์หรือสภาพการตลาดทำให้เกิดต้นทุนที่แท้จริงลดต่ำลง และสามารถดำเนินการผลิตต่อไปได้อย่างดี

2. บุคคลมีการเรียนรู้และประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่มีอยู่จึงสามารถพัฒนาเองได้อย่างเต็มที่

องค์กรประกอบของความพอประมาณ (Moderation) คือ การมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. บุคคลมีการจัดสรรรายได้อย่างเหมาะสมเพื่อใช้จ่ายในปัจจุบันและอนาคตระหว่างการบริโภค การออม การลงทุน

2. ไร่นา หรือหน่วยงานมีขนาดการผลิตที่สมดุลกับทรัพยากรที่ก่อให้เกิดต้นทุนต่อขนาดที่ต่ำลงและมีความเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงต่อเนื่อง ไม่ก้าวกระโดดแปรปรวนอยู่เสมอ

องค์กรประกอบของการมีภูมิคุ้มกัน (Self - Immunity) คือ การมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. บุคคลมีทัศนคติที่ดีต่อการดำรงชีวิต ยึดมั่นในศีลธรรม วัฒนธรรมที่ดี มีเพื่อนคอยช่วยเหลือเกื้อกูล และมีระบบประกันสุขภาพในยามไม่มีรายได้หรือเจ็บป่วย

2. ไร่นาหรือหน่วยงานมีความหลากหลายในการผลิต เพื่อลดความเสี่ยงภัยทางธรรมชาติและทางเศรษฐกิจ มีการกระจายตลาด ลูกค้า และการลงทุน รวมทั้งมีระบบประกันราคาผลผลิต และการซื้อขายล่วงหน้า

เงื่อนไขความรู้ คือ การมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีทัศนคติที่ดี เชื่อในกรรม เชื่อในเหตุและผล

2. เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

3. วิเคราะห์ เข้าใจ และใช้ประโยชน์กระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้น

4. ขวนขวายหาความรู้ ข้อมูล แลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่เสมอ

5. ใช้สติคุณจิตให้เกิดภูมิปัญญาในการตัดสินใจใดๆ

เงื่อนไขคุณธรรม คือ การมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. อคทน อคคัลลัน ต่อปัญหาที่มีหรือความสำเร็จที่ยังมาไม่ถึง

2. ไม่โลภจนเกินเหตุ

3. มีความเพียรต่อสิ่งที่กระทำ

4. ไม่มัวเมาในการแสวงหาทรัพย์หรือหาความสุข

5. ไม่แสวงหากำไรบนพื้นฐานการเอาเปรียบคนอื่น (ขันวา จิตต์สวาง.

2547 : ฐิติ-รอม)

หลักปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน มีกิจกรรม 3 กลุ่มหลักคือ

#### 1. กิจกรรมการผลิต

โดยเฉพาะในภาคการเกษตร ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แต่ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างคุ้มค่า ด้วยการหมุนเวียนทุนธรรมชาติภายในพื้นที่ และด้วยวิธีการทำการเกษตรที่เน้นปลูกเพื่อกินเองก่อน อีกทั้งชุมชนได้มีการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น กิจกรรมการทำปุ๋ยชีวภาพ การปลูกผักและผลไม้ที่ปลอดสารพิษ การทำสวนสมุนไพรของชุมชน การคัดค้านสารสมุนไพรไล่แมลง การทำถ่านชีวภาพ การรวมกลุ่มขยายพันธุ์ปลา การแปรรูปผลผลิตและการทำการเกษตรผสมผสาน เป็นต้น

#### 2. การรวมกลุ่มกัน

เพื่อทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในชุมชนด้วยทุนทางสังคมที่มีอยู่ ชุมชนได้ร่วมตัวกันทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากความรักและความเอื้ออาทรของสมาชิกในชุมชน เช่น กิจกรรมต่อต้านยาเสพติด การนมัสการพระให้มาช่วยสอนจริยธรรมและศีลธรรมในโรงเรียนของชุมชน กิจกรรมการรวมกลุ่มเพื่อเรียนรู้ร่วมกันผ่านศูนย์การเรียนรู้หรือโรงเรียน เกษตรกรในหมู่บ้าน การร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในชุมชนทำกิจกรรมต่างๆ ภายในวัด การจัดตั้งร้านค้าที่เป็นของชุมชน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ การรวมกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกิจกรรมการผลิตของกลุ่มต่างๆ เช่น การรวมกลุ่มทำขนมของแม่บ้าน หรือรวมกลุ่มเพื่อปลูกพืชผักสวนครัว การจัดตั้งกองทุนข่าวสารร่วมกับชุมชนอื่นๆ ในต่างภูมิภาค เพื่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน รวมทั้งเพื่อนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และขยายผลการพัฒนาไปยังเครือข่ายชุมชนอื่นๆ

#### 3. กิจกรรมที่ส่งเสริมคุณธรรมจิตสำนึกท้องถิ่น

ชุมชนได้ริเริ่มกิจกรรมที่มุ่งปลูกฝังจริยธรรมความดีงาม และจิตสำนึก รักท้องถิ่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกของชุมชน เช่น กิจกรรมที่ปลูกฝังสมาชิกในชุมชนให้มีความ เอื้ออาทรต่อกันมากกว่าคำนึงถึงตัวเงินหรือวัตถุเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ กิจกรรมที่ส่งเสริม ให้สมาชิกทำบัญชีอย่างโปร่งใสและสุจริต กิจกรรมการพัฒนาครูในชุมชนให้มีคุณภาพและมี จิตผูกพันกับท้องถิ่นเป็นสำคัญ รวมทั้งกิจกรรมที่ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนพึ่งตนเองก่อนที่จะ พึ่งหรือขอความช่วยเหลือจากคนอื่น ซึ่งเป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตและวัฒนธรรมตามแนวปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. 2547 ก : 8 – 11)

#### งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความพอเพียง

มัลลิกา เขียวหวาน (2546) ได้ศึกษา เรื่องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในเขตจังหวัดอ่างทองและพระนครศรีอยุธยา เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนว เศรษฐกิจพอเพียง เป็นการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกิจกรรมการเรียนรู้ การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง รวมไปถึงการเสนอแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ เกษตรกรในกิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อรู้ว่าเกษตรกรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงในเขตจังหวัดอ่างทองและพระนครศรีอยุธยา โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้นำเกษตรกร ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง 6 กลุ่ม จาก 6 ตำบล ตำบลละ 1 กลุ่มในเขต 5 อำเภอของจังหวัดอ่างทอง และพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งสิ้น 51 คน และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในตำบล อำเภอ และจังหวัดที่ดำเนินการวิจัยจำนวน 10 คน เครื่องมือที่ใช้แบบสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม และแบบสังเกตใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์ เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ที่เกษตรกรมีส่วนร่วมมี 6 กิจกรรม ได้แก่ การฝึกอบรม การดูงาน การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การประชุมสัมมนา การทำแปลงสาธิต และการเผยแพร่ความรู้ โดยระดับการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่ อยู่ที่ระดับการมีส่วนร่วมรับรู้ รองลงไป ได้แก่ ร่วมรับประโยชน์และร่วมทำ ส่วนการมีส่วนร่วมคิด และร่วมประเมินผลนั้นมีน้อยถึงไม่มีเลย ปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการมีส่วนร่วม พบว่า ปัจจัยภายใน ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เวลาว่าง ตำแหน่งทางสังคม ศักยภาพส่วนบุคคล ความต้องการบริการจากรัฐ เจตคติ กิจกรรมการเกษตร และทรัพยากรที่มีอยู่ การเปิดรับข่าวสาร ส่วนรายได้และการศึกษา ไม่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ซึ่งไม่สอดคล้องกับทฤษฎี แต่สอดคล้องกับผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนปัจจัยภายนอกที่สนับสนุนการมีส่วนร่วม ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงาน ผู้นำชุมชน

และเครือข่ายกลุ่มอาชีพ และแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วม ต้องส่งเสริมปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และพัฒนาวิธีการจัดการเรียนรู้ให้เกษตรกรมีส่วนร่วมปฏิบัติจริง สอดคล้องกับความต้องการ และเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อมของเกษตรกร เน้นเนื้อหาการพึ่งตนเองและการจัดการทรัพยากร การเกษตร

ชัยรินทร์ ชัยวิสิทธิ์ (2545) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะศึกษาศาสตร์ ทำการศึกษา เรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมค่านิยมตามแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง ให้นักเรียนและชุมชนด้วยโครงการอาชีพ การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาและติดตามการสร้างค่านิยมตามแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง ให้นักเรียนทำโครงการอาชีพที่ชุมชนมีส่วนร่วม 2. ศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนและชุมชน ในการดำเนินโครงการอาชีพที่ใช้แนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 5 ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2544 ของโรงเรียนเจดีย์วิทยาคม อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เลือกทำโครงการอาชีพทำการเกษตรกรรม จำนวน 54 คน เป็นกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา ผู้มีส่วนร่วม ในกระบวนการวิจัยครั้งนี้คือ นักเรียน ผู้ปกครอง ญาติ พี่น้อง เพื่อนบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในเขตพื้นที่บริการทางศึกษา เครื่องมือใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ แบบเรียงความ แบบบันทึก การสังเกต แบบสอบถามความคิดเห็น แบบบันทึกการเรียนของนักเรียน แบบสอบถามเมื่อจบ บทเรียนและแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าความถี่ และร้อยละ จากการวิเคราะห์เนื้อหาตามขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการกระบวนการที่ใช้ในครั้งนี้ทั้งหมด 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นช่วงของการเตรียมการวิจัย ตอนที่ 2 เป็นช่วงของการดำเนินการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย 3 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 ชั้นวางแผน ชั้นที่ 2 ชั้นปฏิบัติและรวบรวมข้อมูล ชั้นที่ 3 ชั้นทบทวนและประเมินผลเพื่อปรับแผน ตอนที่ 3 เป็นช่วงของการสิ้นสุดการวิจัยโดยมีการนำเสนอนิทรรศการ โครงการอาชีพที่เน้นแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการวิจัย พบว่า ในการทำโครงการอาชีพของนักเรียนนั้นยังไม่มีมีการใช้จ่าย ฟุ่มเฟือยใช้วัสดุอุปกรณ์ไม่คุ้มค่า ไม่ประหยัดและใช้อย่างสิ้นเปลือง รวมทั้งยังไม่มีมีการแลกเปลี่ยน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เครื่องมือและความรู้ต่างๆ แก่กัน หลังจากที่นักเรียนได้เรียนรู้เรื่องแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียงแล้วได้นำไปประยุกต์ใช้ในโครงการปรากฏว่า นักเรียนมีการใช้จ่ายในโครงการ อย่างประหยัด มีการใช้วัสดุอุปกรณ์อย่างคุ้มค่า มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และความรู้ ต่างๆ นำเศษสิ่งเหลือใช้ในโครงการมาใช้ประโยชน์ ปรึกษากับคนในครอบครัวและภูมิปัญญา ท้องถิ่นมากขึ้น โดยทุกคนในครอบครัวให้ความร่วมมือสนับสนุน ส่วนความคิดเห็นของนักเรียน ที่มีต่อเนื้อหา กิจกรรมการเรียนการสอนและผู้สอนเป็นไปในทางบวกและความคิดเห็นของชุมชน ที่มีต่อการทำโครงการอาชีพของนักเรียนก็เป็นบวกเช่นกัน

### 3) โครงการความช่วยเหลือของสังคม (Social Safety Net)

ระบบความช่วยเหลือของสังคม (Social Safety Net) เป็นระบบที่เกิดขึ้นมา เพื่อให้ความช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น โดยเน้นให้ความช่วยเหลือประชาชนกลุ่มผู้ถูกเลิกจ้างงาน กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม และกลุ่มผู้ยากจนทั่วไป ตลอดจนบรรเทาความเดือดร้อนและบรรเทาผลกระทบทางสังคมจากปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้น และเตรียมความพร้อมสำหรับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอื่นๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อเป็นการประกันมาตรฐานการดำรงชีวิตขั้นต้นให้แก่ประชาชน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545) ให้ความหมายและขอบเขตการดำเนินงาน โครงการการคุ้มครองทางสังคมสำหรับผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน (Social Safety Nets) เป็นส่วนหนึ่งของระบบการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection) โดยมุ่งเน้นเป็นพิเศษไปที่กลุ่มผู้ด้อยโอกาส คนยากจน และผู้ที่ได้รับผลกระทบจากความเสียหายต่างๆ ให้ได้รับบริการขั้นพื้นฐานที่จะช่วยให้สามารถดำรงชีวิตได้ตามอัตภาพ ได้รับการปกป้อง คุ้มครองช่วยเหลือและพัฒนาให้หลุดพ้นจากสภาวะความยากลำบาก และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว โดยบริการสวัสดิการต่างๆ ครอบคลุม 3 ด้านหลัก คือ บริการสังคม การช่วยเหลือทางสังคม และประกันสังคม ทั้งที่เป็นการดำเนินงานโดยภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อนุกรรมการประสานการจัด โครงการการคุ้มครองทางสังคม. 2545 : 3) ได้ให้ภาพอย่างเป็นรูปธรรมของโครงการการคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Nets) ว่าหมายถึง ระบบการคุ้มกัน ไม่ให้คนเกิดอันตรายเป็นมาตรฐานขั้นต่ำคือว่า พอไม่ให้บาดเจ็บสาหัส เปรียบเสมือนตาข่ายผูกไว้ที่ต้นไม้ 4 ต้น ขณะที่ประชาชนอยู่บนต้นไม้ก็มากมาย ถ้าเขาดูแลตนเองดี เขาก็มีความมั่นคงปลอดภัย แต่บางคนอาจจะประมาทหรือด้วยความโชคร้ายต้องมาอยู่ที่กิ่งเล็กๆ จะมีความเสี่ยงที่จะตกลงมา การมีโครงการความช่วยเหลือทางสังคมจึงเป็นตาข่ายคอยรองรับคนที่ตกลงมาและคอยป้องกันไม่ให้คนที่อาจจะตกลงมาต้องตกลงมา ซึ่งเป็นการป้องกันไว้ดีกว่าแก้

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2544 อ้างใน สันติสุข โสภณศิริ บก. 2544) แท้จริง Social Safety Nets ก็คือ การจัดสวัสดิการสังคมขั้นต่ำให้กับกลุ่มเป้าหมายในสังคม เพื่อช่วยเหลือป้องกันมิให้คนกลุ่มนี้ประสบภาวะทุกข์ยากลำบากเกินไป จนนำไปสู่การก่อปัญหาสังคมอื่นๆ

ในอีกมิติหนึ่ง ในมุมมองของภาคประชาชนหรือภาคประชาสังคมมีความแตกต่างของความหมายโครงการการคุ้มครองทางสังคมในบริบทของสังคมไทย ดังนี้

ในขอบเขตของ “ชุมชน” ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในภาวะวิกฤตที่ดำเนินการภายใต้จิตสำนึกแห่งความเอื้ออาทรของผู้ยากไร้ ต่อผู้ยากไร้ ในโครงการความสัมพันธ์ของผู้คน

ในสังคมไทย ที่มีเส้นสายใยความเกี่ยวข้องทั้งแบบเครือญาติ เพื่อนมิตรร่วมสถาบัน ท้องถิ่น ท้องที่ เดียวกัน ฯลฯ เสมือนใยแมงมุมคอยคุ้มครอบคุ้มกันรองรับ เมื่อใครสักคนหรือหลายคน “พลาด” ต้องล้มลง เสมือนตาข่าย หรือ โครงข่ายที่รองรับ หรือ “โครงข่ายการคุ้มครอบทางสังคม” (Social Safety Net) ภาคชุมชน ภาคประชาชน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. 2544)

การจัดสวัสดิการ โดยเครือข่ายองค์กรชุมชน หรือในความหมายของข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Nets) ที่มีอยู่แล้วในชุมชนขนาดเล็กๆ เป็นข่ายทางสังคมที่เกิดและดำเนินการโดยคนในชุมชนกันเอง เป็นข่ายทางสังคมที่คอยให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนที่ได้รับความเดือด และเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือจากระบบอื่นๆ คุณค่าของการได้ลงมือช่วยเหลือกันเองในชุมชนจะช่วยเพิ่มทุนทางสังคมในชุมชนให้มีมากขึ้น นอกจากนี้ การสร้างคุณค่าของการ “ให้” คุ้มเหตุผลที่ “ผู้รับ” ได้ทำประโยชน์แก่ชุมชนในทางใดทางหนึ่ง ก็จะช่วยให้ “ผู้รับ” มีโอกาสเป็น “ผู้ให้” คนอื่นๆ ได้ต่อไป ข่ายความปลอดภัยทางสังคมในความหมายนี้ จึงแตกต่างไปจากข้อเรียกร้องของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เห็นว่า ข่ายความปลอดภัยเป็นความรับผิดชอบที่รัฐต้องจัดสร้างขึ้นเพื่อรองรับทุกๆ คนในสังคม หรือ คือผลักดันให้รัฐเป็นรัฐสวัสดิการแบบประเทศในทวีปยุโรป (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. 2545)

เอนก นาคะบุตร (2545 : 1) กล่าวว่า แนวโน้มที่สำคัญมากคือ การที่องค์กรชุมชน โดยเฉพาะองค์กรเครือข่ายต่างๆ ที่เข้าร่วมกับกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม จัดทำเรื่องสวัสดิการเร่งด่วนเพื่อผู้ยากลำบาก เรียกว่าเป็น “โครงข่ายความคุ้มครอบทางสังคม” ที่เป็นการปรับเปลี่ยนระบบการดูแลกันเองของชุมชนที่มีมาในระบบดั้งเดิม ระบบประเพณี ระบบศาสนา มาเป็นการจัดโครงข่ายความคุ้มครอบทางสังคม ในระบบใหม่ที่ใช้กระบวนการ ใช้ความอาสาสมัครที่มีกระบวนการเพิ่มการจัดการเข้าไป มีเรื่องของความโปร่งใส เรื่องการดูแลระบบบัญชี เรื่องการคิดค้นความต่อเนื่องระยะยาวร่วมกัน

ระบบตาข่ายความปลอดภัยทางสังคมในประเทศไทยสามารถจำแนกได้ 3 ชั้น คือ

1. ระบบการออมแบบผูกพันและไม่บังคับ
2. ระบบการออมแบบบังคับ
3. ระบบสวัสดิการสังคม

ระบบตาข่ายความปลอดภัยขั้นแรก เป็นระบบที่รัฐบาลส่งเสริมให้ประชาชนมีการออมเงิน โดยรัฐบาลไม่ได้บังคับแต่ให้ความช่วยเหลือในด้านการให้สิทธิประโยชน์ทางภาษี เป็นแรงจูงใจให้มีการออมเงิน เช่น การจัดตั้งกองทุนสำรองเลี้ยงชีพ โดยนายจ้างและลูกจ้างสมัครใจกันจัดตั้งกองทุนขึ้นมา เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันให้กับผู้ออมเงินในยามชรา เกษียณ

ทุพพลภาพ หรือต้องออกจากงาน และการออมเงินนี้ยังเป็นการส่งเสริมการระดมเงินออมของประเทศไทย เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจอีกด้วย

ระบบตาข่ายความปลอดภัยขั้นที่สอง เป็นระบบที่รัฐบาลบังคับให้ประชาชนผู้มีรายได้น้อยทุกคนมีการออมเงินเพื่อเป็นการประกันภัยความเสี่ยงร่วมกัน โดยในภาครัฐบาลได้จัดตั้งกองทุนบำเหน็จบำนาญข้าราชการ ส่วนภาคเอกชนที่สถานประกอบการมีลูกจ้างตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป ต้องจัดตั้งกองทุนประกันสังคม

ระบบตาข่ายความปลอดภัยขั้นที่สาม เป็นระบบสวัสดิการสังคมที่รัฐบาลให้ความช่วยเหลือประชาชนที่มีรายได้น้อย คนด้อยโอกาสทางสังคมและคนยากจนทั่วไปที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ให้มีการกินอยู่ดีมีความสุข และสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยไม่เป็นภาระต่อสังคม ซึ่งการให้ความช่วยเหลือนี้เป็นหน้าที่ที่รัฐบาลจะต้องจัดหาสวัสดิการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อน เพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ โดยรัฐบาลจะเป็นแหล่งเงินทุนหลักในการจัดหาสวัสดิการและให้ความช่วยเหลือต่างๆ

ระบบตาข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) จะเป็นระบบที่คอยรองรับประชาชนที่ตกจากตาข่ายความปลอดภัยทางสังคมทั้ง 3 ชั้นนั้น เพื่อเป็นตาข่ายขั้นสุดท้ายที่คอยรองรับประชาชนที่ประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ ดังนั้น ภาครัฐจึงได้พัฒนาระบบ Social Safety Net ให้เป็นรูปเป็นร่าง เพื่อเป็นเครื่องมือในการให้ความช่วยเหลือประชาชนที่เดือดร้อนจากปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ โดยเป็นระบบที่ประชาชนทุกคนจะต้องได้รับ โดยทั่วถึงและเข้าถึงสวัสดิการได้ง่าย

#### 4) ความเข้มแข็งของชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชน (Civil Society) หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมืองหรือชนบทรวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนแล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนตลอดจนมีผลกระทบสู่ภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยจะเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่มชมรม สหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายหรืออื่นๆ ที่มีความหมายแสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน

ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสิ่งที่แสดงถึงความสามารถของแต่ละชุมชนที่รวมตัวกันของคนในชุมชนว่าจะป็นในเมืองหรือในชนบททั้งที่รู้จักกัน โดยมีพื้นฐานของความมีจิตสำนึกที่ต้องการจะมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน มีความสามานสามัคคี มีความรัก มีน้ำใจ มีความเอื้ออาทรต่อกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ฐานะ

สามารถที่จะวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจทางเลือกนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ พัฒนาไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความสามารถที่พึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544 : 18 – 21) ได้นิยามความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมืองหรือชนบทรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน โดยมีการเรียนรู้ การจัดการ การแก้ไขปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชน แล้วจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ตลอดจนมีผลกระทบต่อภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยจะเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่ม ชุมรม สหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่าย หรืออื่นๆ ที่มีความหมายแสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และด้วยความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่นๆ ในสังคมด้วย โดยจะมีการจดทะเบียนตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม อันเป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัว ด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน มีมิตรภาพและความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้การทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องในการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม มีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้น โดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันดังกล่าว โดยมีผู้นำหลายคนร่วมกัน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับชุมชนนั้นมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งเพียงใด ทั้งนี้องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งนั้น จะต้องมีการเตรียมคนและชุมชนด้วยการเสริมสร้างให้มีความเข้มแข็ง เพื่อเป็นฐานรองรับการแก้ปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันทุกๆ ด้าน โดยมีหน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคีการพัฒนาทั้งภายในประเทศและต่างประเทศผนึกกำลังดำเนินงานการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตนเอง ด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมรวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักๆ ที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต โดยการพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกัน มีส่วนร่วมกันและให้ความสำคัญต่อการปรับวิถีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐ จากการเป็นผู้สั่งการมาเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง



2. การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ในลักษณะสนับสนุนให้ชุมชนได้มีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคม สวัสดิภาพชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชน และการสร้างเครือข่ายของชุมชน

เมื่อกล่าวถึงองค์ประกอบและลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง การเสริมสร้างความเข้มแข็งของแต่ละชุมชนจะอาศัยอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน และใช้ทุนทางสังคมในการจัดการเพื่อเอาชนะปัญหาชุมชนที่ต้องเผชิญอยู่ เมื่อชุมชนมีปัญหาจะรวมกลุ่มเพื่อระดมทรัพยากรในชุมชนมาใช้ร่วมกัน โดยแต่ละชุมชนจะมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้านสังคม และมิติอื่นๆ ไม่เท่ากัน หรืออาจพัฒนาความเข้มแข็งได้เพียงบางมิติเท่านั้น ซึ่งเงื่อนไขและกระบวนการนำไปสู่ความเข้มแข็งในแต่ละมิติจะแตกต่างกันออกไป

คณะกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตภายใต้คณะกรรมการ นโยบายสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดกรอบองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ว่า จะต้องประกอบด้วย (สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544 : 20-21) ไว้ดังนี้

1. บุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม
2. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก
3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักษาเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน

4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ
  5. มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ
  6. มีการเรียนรู้ เชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ
  7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง
  8. มีการจัดการบริหารกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี
  9. มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกัน
- ตลอดไป

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 35 อ้างใน ทศนีย์ (ไทยาภิรมย์) ลักษณะนิชนัช. 2545: 25) กล่าวว่า ชุมชนเข้มแข็งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. เป็นชุมชนเรียนรู้ (Learning Organization) คือ เป็นชุมชนที่ตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้บางด้าน ที่จำเป็น เช่น ด้านอาชีพ ด้านการเมือง การปกครอง ให้กับชุมชนอย่างครอบคลุมและลึก การเรียนรู้ ที่เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การลงมือทำการร่วมมือทำเป็นกลุ่ม เป็นความรู้จริง ผลการเรียนรู้ จะเป็นพลังปัญญา พัฒนาชุมชนของตนได้

2. เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตนเอง (Common Management) คือ สามารถดำเนินการ ในสิ่งเหล่านี้ได้

- การวางแผน (Planning)
- การจัดองค์กรการจัดการ (Organizing) คือ การเตรียมการเพื่อดำเนินการ ตามแผนข้อแรก ไม่ว่าจะเป็นคน วัตถุ เงิน ฯลฯ
- ลงมือดำเนินการตามแผน (Implementing) คือ การเอาแผนเอาโครงการ มาวางแล้วปฏิบัติตามขั้นตอนจนกว่าจะเสร็จงาน
- การประเมินผล (Evaluating) สิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่ไปกับการดำเนินงาน ตามแผนคือ การกำกับงาน (Monitoring) เพื่อให้แน่ใจว่า งานเริ่มดำเนินการตามเป้าหมายหรือ มีปัญหาอย่างไรบ้าง ควรแก้ไขอย่างไร และเมื่องานสำเร็จแล้วควรมีการประเมินผลงานอีกครั้ง

3. เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) ซึ่งการมีจิตวิญญาณนี้ อาจแสดงได้ หลายอย่างเช่น การมีสมาชิกที่มีความผูกพันภักดีกับชุมชน รู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน มีผลประโยชน์ ในปัจจุบันหรือในอนาคตร่วมกันกับชุมชน ทำให้ชุมชนมีชีวิตจิตใจ พร้อมทั้งจะเจริญเติบโตหรือ เสื่อมสลายตามสภาพสิ่งแวดล้อมและร่างกายได้

4. เป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) คือ คนในชุมชนมีความสุข มีคุณธรรม มีคุณภาพ สันติภาพ เป็นผลของหลายเหตุ เช่น คนในชุมชนมีความสุข มีความสมดุลในด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ประองคองรู้รักสามัคคี รู้จักการจัดการชุมชน มีผู้นำคือ มีพลังใน การวางแผนเพื่อชุมชน

ตัวแบบการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนสุภา สยามบรมราชกุมารี (สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2543 : 80 – 87) ใ ค้สรุปไว้ว่า สารระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาที่สามารถสร้างความเข้มแข็ง อย่างยั่งยืนได้โดยเฉพาะการพิจารณาประเด็นหลักต่อไปนี้

1. ประเด็นที่ว่าเป็นที่ตัวคน ก่อให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน เพราะเมื่อคน มีความเจริญทางปัญญา สามารถจะสร้างความเจริญได้เอง นับได้ว่าเป็นความเข้มแข็งของทั้งคนและ ของท้องถิ่น ถ้าไม่พัฒนาคนในท้องถิ่นจะทำให้ท้องถิ่น ไม่ยั่งยืน ดังนั้น การพัฒนาคนจึงเป็นกุศโลบาย ของการพัฒนาท้องถิ่นให้เข้มแข็งและยั่งยืน

## 2. หลักการพัฒนา 10 ประการคือ

2.1 หลักช่วยเหลือตนเอง พึ่งตนเอง เป็นการพัฒนาคน เพื่อให้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่ในตัวคนมากที่สุด จนก่อให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนในตนเอง ดังนั้นคนที่ช่วยเหลือตนเองและพึ่งตนเองได้ จะทำให้ท้องถิ่นมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

2.2 หลักการเริ่มจากสภาพที่เป็นอยู่ เป็นการพัฒนาจากสิ่งที่มีอยู่แล้ว จึงใส่ปัจจัยนำเข้าไปเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ทำให้ชาวบ้านสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ จนเกิดการพัฒนาคนและท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.3 การใช้ทรัพยากรท้องถิ่น เพราะเป็นสิ่งใกล้ตัว การใช้ทรัพยากรจากบริบทที่ใกล้ ทำให้ชาวบ้านเกิดการพึ่งตนเองมากที่สุด และสามารถที่จะวางแผนการใช้ทรัพยากรที่พอดี ทำให้ผลผลิตที่เกิดขึ้นไม่มากหรือน้อยเกินไป การอาศัยทรัพยากรที่ใกล้ตัวเป็นการใช้เงินมากและอาจเกินความจำเป็นของท้องถิ่น

2.4 การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจนเกิดปัญญา สามารถที่จะพัฒนาท้องถิ่นของตนเองให้ยั่งยืนได้

2.5 วัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น การพัฒนาท้องถิ่นให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืนจะต้องดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของไทยที่ดีงาม และผู้นำท้องถิ่นจะต้องเป็นต้นแบบของการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยให้ดำรงอยู่สืบไป เป็นการแก้ปัญหาท้องถิ่นล่มสลาย ทำให้เข้มแข็งและยั่งยืน

2.6 ความมีประสิทธิภาพในการพัฒนาให้ได้ผล ต้องจัดในรูปของหนึ่งโครงการมีลักษณะเป็นหนึ่งหน่วยระบบ มีผลผลิตที่คาดหวัง มีปัจจัยนำเข้าและกระบวนการทำงานที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นระบบ

2.7 การประสานงาน เป็นหน่วยงานของราชการและเอกชน จะต้องมีการประสานงานความร่วมมือในการทำงาน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการพัฒนา ถ้าทุกหน่วยงานของราชการและเอกชนสามารถประสานงานให้ความร่วมมือกันได้ดี จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน

2.8 การทำงานเชิงรุก เป็นการแก้ปัญหาหรือพัฒนาหมู่บ้านอย่างตรงประเด็น ในการทำงานเชิงรุกนั้น ชาวบ้านในท้องถิ่นจะเข้าร่วมทำให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ในการทำงานระหว่างชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาคนในท้องถิ่นและพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.9 ความมีคุณธรรมและศิลปะ การพัฒนาคนหากมุ่งแต่ความรู้ความสามารถทางด้านเศรษฐกิจอย่างเดียวจะทำให้ความเป็นไทยขาดหายไปจากท้องถิ่น สิ่งสำคัญคือคุณธรรมและศิลปะที่แสดงความเป็นท้องถิ่น ดังนั้นในการพัฒนาจะต้องทำควบคู่กับคุณธรรมและศิลปะ

2.10 การเชื่อมประสานด้านเวลา เป็นการพัฒนาโดยเชื่อมสภาพของท้องถิ่น ในปัจจุบันของไทยเข้ากับเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่เหมาะสมกับการพัฒนาท้องถิ่น เทคโนโลยี ที่นำเข้ามาจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพความเป็นท้องถิ่นของไทย เทคโนโลยีที่คืบหน้าจะต้อง เป็นเทคโนโลยีที่ช่วยก่อให้เกิดการพัฒนาคนและส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

3. วิธีการพัฒนา เป็นการลงมือปฏิบัติไปสู่เป้าหมายของการพัฒนา วิธีการพัฒนา จึงมุ่งที่ตัวคนเป็นสำคัญ กระบวนการที่นำมาใช้ในการพัฒนาคน ได้แก่ วิธีการให้การศึกษายอบรม วิธีการทำงานกับกลุ่มคน วิธีพัฒนาแบบมีส่วนร่วม กล่าวคือ นักพัฒนาและผู้ถูกพัฒนาจะต้อง ร่วมกันตั้งแต่วางแผนและปฏิบัติงานอย่างใกล้ชิด เพื่อให้กระบวนการทำงานเกิดประสิทธิภาพ สูงสุด และวิธีทำงานกับหน่วยงานเป็นการส่งเสริมให้หน่วยงานเข้ามาช่วยในท้องถิ่น ในส่วนขาด เพื่อให้ท้องถิ่นเกิดความเข้มแข็ง

มนตรี กรรพุมมาลย์ และ กุฑชงค์ กุศลบุตร (2546 : 38 – 39) ได้กล่าวถึงลักษณะ ของชุมชนเข้มแข็งว่า มีลักษณะดังนี้คือ (1) สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและ ชุมชนในการที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง (2) สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะ ร่วมมือกันจัดการปัญหาของตนเองและชุมชน (3) มีกระบวนการของชุมชนที่ร่วมกันจัดการปัญหา ของตนเองและชุมชน (4) สมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงาน (5) สมาชิกของชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่าน การเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน (6) มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆ ด้านของ ชุมชน มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และมุ่งหวังการพัฒนาชุมชน ที่ยั่งยืน (7) การพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด (8) มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน ชุมชน หรือท้องถิ่นอื่นๆ รวมทั้ง ภาครัฐ เอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่นๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน ส่วนเฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 76) ได้กล่าวว่า ลักษณะชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วย สมาชิก ชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตตามความ เป็นอยู่ของตนเอง สมาชิกชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งตนเอง เอื้ออาทร รัก และห่วงใยซึ่งกันและกัน อีกทั้งพร้อมที่จะร่วมกันจัดการแก้ปัญหาของตนเองและชุมชน สมาชิกชุมชนเลือกกำหนดผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้นำแทนชุมชนที่หลากหลายด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง มีขบวนการชุมชน ที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใสและมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้สำหรับสมาชิก ทั้งหมด

นอกจากนั้นสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินงานและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนา ของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของ ชุมชน มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชนที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และหวังผลพัฒนาที่ยั่งยืน การพึ่งความช่วยเหลือ จากภายนอกเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุดไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป มีเครือข่าย ความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอื่นๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการและอื่นๆ ในลักษณะการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

ไพโรจน์ พรหมสาน (2544 : 2) กล่าวถึงหลักการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนต้อง เป็นการเสริมสร้างโอกาสให้ชุมชน แสดงพลังและการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน และชุมชนที่จะทำเช่นนี้ได้ ต้องเป็นชุมชนที่ผ่านการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งกันและกัน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น ถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการนำไปสู่สังคม ที่น่าอยู่ และเมื่อสังคมน่าอยู่คนจะไม่อยากย้ายไปอยู่ที่อื่น เพราะเกิดความรัก เกิดความรู้สึกผูกพัน ต่อชุมชนต่อสังคมนั้น การสร้างความเข้มแข็งในระดับหมู่บ้านเป็นเรื่องการปรับทัศนคติของ การสร้างจิตสำนึกของการพึ่งพาตนเองของการเอื้อเพื่อเอื้อแก่ ช่วยเหลือดูแลซึ่งกันและกันของคน ในชุมชน ซึ่งต้องใช้เวลาและทำได้ยาก ไม่เห็นผลในระยะเวลานั้นสั้น แต่ถ้าทำได้สำเร็จผลจะเป็น ผลงานที่ยั่งยืน และมีคุณค่าสูงสุดต่อสังคมต่อประเทศชาติ

บุญยัง หมั่นดี (2544 : 16) กล่าวว่า การดำเนินส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนคือ การพัฒนาให้ทุกคนในสังคมเกิดกระบวนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ รักที่จะเรียนรู้ ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต ในการส่งเสริมความเข้มแข็งของ ชุมชนมีจุดเน้น 3 ประการคือ ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน โดยให้ชุมชนมีการจัด การศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ข้อมูล ข่าวสาร และรู้เลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ส่งเสริมความมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นในการตัดสินใจ วางแผนดำเนินการและติดตามประเมินผลการแก้ปัญหาวิกฤตของชุมชนในลักษณะประชาคม ส่งเสริมปัจจัยสิ่งแวดล้อม ให้เอื้อต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการพัฒนาแบบ องค์กรรวม มีคนเป็นศูนย์กลาง โดยปรับวิถีคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมของบุคลากรภาคราชการให้ เป็นฝ่ายสนับสนุน และส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนเป็นผู้ลงมือกระทำด้วยตนเองหรือมีส่วนร่วม ในการกระทำทุกขั้นตอน ปรับกลไกมาตรการ ระบบงานและระเบียบภาครัฐให้สนับสนุน การทำงานตามแนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จัดระบบสนับสนุนส่งเสริมให้ การดำเนินกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้

เป็นไปอย่างต่อเนื่อง และประสานและระดมความร่วมมือทางสังคมทุกๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ของคน ในชุมชน ได้อย่างมีคุณภาพให้ประชาชนร่วมตัวกันเป็นประชาคม และองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งมีองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สากลเข้ามาสนับสนุนให้ชุมชนสามารถเผชิญปัญหาวิกฤตต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง การพึ่งตนเองได้และพึ่งพิงกันได้ การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้นต้องมีองค์ประกอบหลายอย่าง ได้แก่ การที่บุคคลหลากหลายรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีเป้าหมายร่วมกันยึดโยงเกาะเกี่ยวด้วยผลประโยชน์สาธารณะของสมาชิก มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกัน รักท้องถิ่น รักชุมชน มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเป็นแนวราบ มีการติดต่อสื่อสาร จัดกิจกรรมสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการบริหารงานที่หลากหลาย และมีผู้นำที่เข้มแข็ง ดังนั้น ความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ เมื่อคนในชุมชนมีความรัก ความสามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เสียสละทั้งแรงกายแรงใจในการทำกิจกรรมทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัวและส่วนรวม มีการบริหารจัดการที่ดี สร้างเครือข่ายทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน มีทรัพยากรธรรมชาติที่ทำให้พึ่งตนเองได้ มีระบบคุณค่าและความเชื่อที่ยึดโยงคนให้อยู่ร่วมกันได้ ตลอดจนมีการเรียนรู้ร่วมกันในการแก้ไขปัญหา ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การจะพัฒนาศักยภาพชุมชนใดให้มีความเข้มแข็งและยืนหยัดอยู่ด้วยการพึ่งพาตนเองได้แล้ว ย่อมต้องมองถึงศักยภาพในด้านต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ก็จะช่วยให้ชุมชนเหล่านั้นมีจุดเริ่มของการพัฒนาชุมชนที่ไม่ใช่เริ่มตั้งแต่ศูนย์ คือ ไม่มีอะไรเลยมาสู่กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ที่จะนำพาชุมชนไปสู่ความดำรงอยู่ได้ พึ่งพาตนเองได้

#### งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชน

มัทนา พนานิรามัย (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาปัจจัยด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ต่อความเป็นอยู่ที่ดีและความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นไทย ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชน 5 ด้านประกอบด้วย การมีผู้นำที่เข้มแข็ง การจัดสรรผลประโยชน์จากการรวมกลุ่ม การจัดสรรงบประมาณจากเทศบาล หรืออบต. ผู้ชุมชน หรือหมู่บ้าน ความคิดเห็นของผู้ใหญ่บ้านหรือปราชญ์ชุมชนเกี่ยวกับการจัดสรรงบประมาณและแหล่งเงินทุนที่ใช้ในการดำเนินงานของกลุ่ม

จิรศักดิ์ ปาลีพงษ์พันธุ์ (2545) ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีองค์การบริหารส่วนตำบลชอนน้อย และองค์การบริหารส่วนตำบลพนัสนิคม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดชลบุรี วัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อวัดค่าดัชนีชี้วัด

ความเข้มแข็งและวิเคราะห์ปัจจัยกำหนดความเข้มแข็งของชุมชน ตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องคือ แนวคิดและหลักการวางแผนมหภาค แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของชุมชน ให้ความสำคัญกับการวางแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประชากรกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 300 คน จากการกำหนดตัวอย่างของ Taro Yamane จากประชาชนทั่วไป คณะกรรมการบริหารงานสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลชอนน้อยและพนัสนิคมเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากแบบสอบถาม วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิเคราะห์ค่าถดถอยพหุคูณแบบเชิงชั้น และข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารงานวิชาการที่เกี่ยวข้องนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า ระดับความเข้มแข็งของชุมชน การใช้ภูมิปัญญาในการมีส่วนร่วมการพัฒนาชุมชนทั้งสองตำบลอยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากมิติทางเศรษฐกิจทำให้ประชาชนขาดการมีส่วนร่วมต้องหารายได้ให้เพียงพอก่อน ความเข้มแข็งของชุมชนด้านสังคมอ่อนแอที่สุดเนื่องจากไม่ประสบความสำเร็จในมิติเศรษฐกิจ แต่ระดับความเข้มแข็งของชุมชนทางด้านสิ่งแวดล้อมสูงสุด เนื่องจากมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แสดงถึงองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยการมีแผนพัฒนาเป็นหลักในการวางแผนทางการดำเนินงานเพื่อพัฒนาชุมชน

แดงอ่อน มั่นใจตน (2545) ได้ทำการศึกษาพุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน : บทเรียนจากตำบลบางพระ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยกล่าวว่า ความเข้มแข็งชุมชนมีหลายมิติ ได้แก่ มิติทางด้านเศรษฐกิจ (กลุ่มออมทรัพย์/กองทุน อาชีพต่างๆ) มิติทางด้านสังคม (สวัสดิการสามัคคีเกื้อกูล สุขภาพอนามัย) มิติทางด้านศิลปกรรม (การมีส่วนร่วม หลักธรรมาภิบาล) และมิติด้านสิ่งแวดล้อมมีทิศทางเชิงลบ แล้วจึงมีผลทางอ้อมต่อการเสริมสร้างพลังอำนาจความเข้มแข็ง

อัศวิน ศรีเทศ (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวคิดการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ผลการวิจัยพบว่า จากการศึกษารอบแนวคิดในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งนั้น มีโครงสร้างหลักอยู่ 3 ประการ โครงสร้างชุมชนให้เข้มแข็งในมิติทางเศรษฐศาสตร์ โครงสร้างชุมชนให้เข้มแข็งในมิติทางสังคมศาสตร์และ โครงสร้างชุมชนให้เข้มแข็งทางจริยศาสตร์ ซึ่งมีหลักการดังนี้

1. ชุมชนที่คนภายในชุมชนได้มีการระดมความคิด ระดมความสามารถ เพื่อที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจนหรือปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

2. ความคิดที่เกิดขึ้นจะต้องนำมาสู่การปฏิบัติโดยคนในชุมชน ซึ่งจะต้องไปในทิศทางเดียวกัน ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน โดยจะต้องให้คนในชุมชนโดยส่วนมากหรือทั้งหมดเป็นผู้ตัดสินใจและมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา

3. วิธีการแก้ปัญหานั้น ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการแก้ปัญหาชุมชนคือทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรชุมชนที่จะต้องใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด อีกทั้งจะต้องหลงเหลือไว้ให้กับคนรุ่นต่อไปในอนาคต

4. การมีบรรทัดฐานมาจากศีลธรรมอันดีงาม อันเป็นรากฐานมาจากศาสนาเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติในการแก้ปัญหาคว่กักับการพัฒนาวัตถุที่จะต้องพัฒนาจิตใจควบคู่กันไปด้วย

อมรวิษณุ นาคทรพรพ และ ปิยะมาศ เมิดไชสง (2543) ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การแกะสลักไม้ในโรงเรียน โครงการขยายโอกาสทางการศึกษาชุมชนบ้านฉวาง อำเภอลำดอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การศึกษาปัญหาและความต้องการในชุมชนหนึ่งๆ จะเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์และสามารถใช้ข้อมูลนั้นๆ ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง ผู้ทำการศึกษาจะต้องรู้จักคุ้นเคยกับประชากรเป็นอย่างดี มีสัมพันธภาพกับประชากรอย่างใกล้ชิด เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพอที่จะทราบความรู้สึกและรู้ปัญหาที่แท้จริงที่ประชากรกำลังประสบอยู่และได้เสนอว่า ชั้นแรกของการศึกษาข้อมูลในลักษณะข้างต้น ควรจะเป็นการสร้างสัมพันธภาพกับประชากร ทั้งที่เป็นชาวบ้านและที่เป็นกลุ่มผู้นำ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ ยังต้องขยายสัมพันธภาพไปยังกลุ่มข้างเคียงของประชากรอีกด้วย

### 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนแผนชุมชน

แผนชุมชนเป็นเครื่องมือสำหรับหมู่บ้าน/ชุมชนใช้ในการพัฒนาตนเอง และเป็นเครื่องมือสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทใช้ในการส่งเสริมการพัฒนาที่มีหมู่บ้าน/ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา (Community-Based Development) ซึ่งเป็นการพัฒนาที่จะตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนได้ตรงตามความต้องการของคนในหมู่บ้าน/ชุมชนอย่างแท้จริง

การขับเคลื่อนกระบวนการชุมชนในการจัดทำแผนชุมชนมักจะมีเป้าหมายคือ เพื่อให้ชุมชนมีการใช้แผนชุมชนในการบริหารจัดการชุมชนทุกชุมชน ก่อให้เกิดการเรียนรู้และพึ่งตนเองได้ด้วยกระบวนการจัดทำแผนชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืนนำไปสู่



สุขภาพะชุมชนในด้านความเป็นอยู่ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ซึ่งยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนแบ่งเป็น 3 ด้านคือ

### 1. ด้านการบริหารจัดการ

1.1 สร้างกลไกการทำงานในระดับต่างๆ ที่มีโครงสร้าง พันธกิจ บทบาทหน้าที่ สอดคล้องกับสภาพการณ์ของพื้นที่

1.2 ประสานแหล่งงบประมาณสนับสนุนกระบวนการจัดทำแผนชุมชนและขับเคลื่อนกิจกรรมที่เกิดจากแผนชุมชน กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอ และจังหวัด ประชาสัมพันธ์กระบวนการวางแผนชุมชน

### 2. ด้านการจัดการความรู้

สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน พัฒนาระบบฐานข้อมูลชุมชน ข้อมูลบุคลากร แหล่งทุน และอื่นๆ ที่จำเป็น รวบรวมสะสมใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาทุนทางสังคม สร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสู่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและชุมชนพึ่งตนเอง

### 3. ด้านผู้นำกำลังการทำงาน

3.1 สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนกระบวนการแผนชุมชนจากภาคีทุกหน่วยทุกระดับที่เกี่ยวข้อง

3.2 ประสานการดำเนินงานและสร้างความเข้าใจระหว่างภาคีการพัฒนา

#### 2.3.1 แนวทางการขับเคลื่อนแผนชุมชนขององค์กรที่เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ

การนำแผนชุมชนสู่การปฏิบัติด้วยกิจกรรมที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้เอง ซึ่งขั้นตอนในการขับเคลื่อนกระบวนการแผนชุมชนจะต้องเริ่มกระบวนการจากระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด โดยการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดทำแผนชุมชนตั้งแต่ต้นรวมถึงผลักดันในการนำแผนไปสู่การปฏิบัติเพื่อสนองความต้องการในการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของชุมชน สำหรับแนวทาง กลไกและกิจกรรมการขับเคลื่อนในระดับต่างๆ สามารถกำหนดเป็นขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 แคนนำปฏิบัติการระดับหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มแกนนำ ผู้นำชุมชนร่วมกับประชาชนในหมู่บ้านเตรียมความพร้อมในการขับเคลื่อนกระบวนการชุมชน ในการจัดทำแผนชุมชน ในขั้นตอนนี้จะเป็นการสร้างความเข้าใจกับประชาชนให้เข้าใจและเห็นความสำคัญของการจัดทำแผนชุมชน ดำเนินการสำรวจ จัดเก็บข้อมูลที่ชุมชนต้องการใช้ในการวางแผนในการแก้ไขปัญหาความยากจนระดับครัวเรือนและชุมชน หรือกำหนดเป็นแนวทางการพัฒนาตามความต้องการของชุมชน ในกรณีชุมชนที่ยังไม่มีแผนชุมชน สำหรับชุมชนที่มี

แผนชุมชนอยู่แล้วหรือมีการจัดทำแผนในระดับตำบล ให้มีการทบทวนตรวจสอบความครอบคลุมของกิจกรรม ในแผนชุมชนว่าสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนในการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับบุคคลหรือครัวเรือน และระดับชุมชนแล้วหรือไม่ จำเป็นต้องเพิ่มเติมและปรับเปลี่ยนในเรื่องใด ควรมีกิจกรรมอะไร อย่างไร จึงจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในด้านต่างๆ

**ขั้นตอนที่ 2** การจัดทำแผนชุมชน สำหรับชุมชนที่มีแผนชุมชนแล้ว ในขั้นตอนนี้ จะเป็นการปรับแผน ตามข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 โดยแกนนำชุมชนที่ได้รับมอบหมายเป็นผู้ดำเนินการจัดเวทีประชาคมจัดทำแผนชุมชนหรือปรับแผนแบบมีส่วนร่วม โดยมีทีมแกนนำระดับตำบล อำเภอ ร่วมเป็นทีมพี่เลี้ยงสนับสนุน สำหรับกิจกรรมในแผนชุมชน อาจประกอบด้วย 2 ลักษณะคือ แผน/กิจกรรมหรือ โครงการที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้เอง/แผนพึ่งตนเอง แผน/กิจกรรมที่ต้องขอความร่วมมือกับหน่วยอื่น และแผน/กิจกรรมที่ต้องขอรับการสนับสนุนจากภายนอกทั้งหมด เช่น จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จากภาคเอกชน จากอำเภอ หรือจังหวัด แต่ทั้งนี้ การจัดทำแผนชุมชนจะยึดหลักการพึ่งตนเองเป็นอันดับแรก ซึ่งในขั้นตอนนี้ ชุมชนควรมีแผนชุมชนในระดับหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านให้ชัดเจนและสามารถใช้เป็นฐานในการเชื่อมต่อกับแผนชุมชนของหมู่บ้านอื่นๆ เป็นแผนในระดับตำบลหรือท้องถิ่นต่อไป ดังนั้น ในขั้นตอนนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำแผนชุมชนตั้งแต่ต้น

**ขั้นตอนที่ 3** แกนนำชุมชนระดับตำบลและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดเวทีประสานและบูรณาการแผนชุมชนจากทุกหมู่บ้านเป็นแผนระดับตำบลหรือแผนท้องถิ่น เพื่อจัดทำเป็นข้อบังคับงบประมาณรายจ่ายประจำปี และควรจัดให้มีเวทีเจรจากาภาติเพื่อหาแหล่งงบประมาณในการสนับสนุนกิจกรรมตามแผนชุมชนที่เกินความสามารถของชุมชนจะดำเนินการได้เอง โดยร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาติภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อผลักดันกิจกรรมในแผนชุมชนสู่การปฏิบัติต่อไป โดยมีแกนนำระดับตำบลเป็นผู้ดำเนินการประสานและเื้ออำนวยการจัดเวทีให้มีผู้แทนจากภาติการพัฒนามาจากภาติรัฐ ท้องถิ่น เครือข่ายภาติประชาชน ภาติวิชาการ และเอกชนที่สนใจ เข้าร่วมพิจารณาเพื่อร่วมกันขับเคลื่อนกิจกรรมในแผนสู่การปฏิบัติการในเชิงบูรณาการ ทั้งนี้แกนนำระดับจังหวัด อำเภอ จะเป็นทีมสนับสนุนแกนนำระดับตำบลในการดำเนินงานและร่วมรับรู้ข้อมูลเพื่อประสานการปฏิบัติในระดับอำเภอ และจังหวัดต่อไป โดยมีคณะทำงานทีมพี่เลี้ยงระดับตำบลสนับสนุน

**ขั้นตอนที่ 4** คณะทำงานประสานแผนชุมชนระดับอำเภอ ร่วมจัดเวทีเชื่อมต่อกับแผนชุมชนหรือแผนระดับตำบล กับแผนพัฒนาอำเภอตามยุทธศาสตร์ของอำเภอหรือแผนปฏิบัติราชการของอำเภอ ในกรณีที่มีกิจกรรมในขั้นตอนที่ 3 ที่จำเป็นจะต้องได้รับการสนับสนุน

งบประมาณและผลักดันสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขในระดับอำเภอ ให้แก่นำระดับอำเภอนำเสนอต่อที่ประชุม ศตจ.อำเภอ เพื่อเสนอต่อมายอำเภอ

ขั้นตอนที่ 5 คณะทำงานประสานแผนชุมชนระดับจังหวัด ร่วมจัดเวทีเชื่อมต่อแผนชุมชนกับแผนพัฒนาจังหวัดตามยุทธศาสตร์จังหวัด หากมีกิจกรรมใดที่ต้องได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดบูรณาการให้เสนอต่อ ศตจ.จังหวัด เพื่อนำเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัดต่อไป

ขั้นตอนที่ 6 ทีมแก่นำระดับหมู่บ้าน และระดับตำบล ร่วมกันสรุปและถอดบทเรียนรูปแบบการบริหารจัดการชุมชนด้วยกระบวนการชุมชนในการจัดทำแผนชุมชนแก้ปัญหาความยากจน เพื่อทบทวนการทำงานและประเมินผลที่ได้รับจากการจัดทำแผนชุมชนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ขึ้นเป็นบทเรียนของชุมชน หากประสบความสำเร็จจัดเป็นศูนย์การเรียนรู้เป็นตัวอย่างและกรณีศึกษาเพื่อเผยแพร่แก่ชุมชนอื่น หากยังไม่สำเร็จชุมชนจะมีข้อมูลในการแก้ไขปรับปรุงในการจัดทำแผนชุมชนให้มีคุณภาพเพิ่มขึ้น

### 2.3.2 แนวทางและวิธีการดำเนินงานในการขับเคลื่อนโดยแก่นำระดับชุมชน ดังนี้

1. เตรียมชุมชน สร้างความเข้าใจและประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจและเห็นประโยชน์ในการมีแผนชุมชน และเข้าร่วมกระบวนการจัดทำแผนชุมชน
2. สร้างทีมแก่นำระดับหมู่บ้านในการขับเคลื่อนกระบวนการชุมชนในการจัดทำแผนชุมชน
3. ประสานภาคีร่วมเป็นวิทยากรกระบวนการ
4. เตรียมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล
5. จัดเวทีประชาคม จัดทำร่างแผนชุมชน และประชาสัมพันธ์แผนชุมชน
6. จัดทำเวทีแผนชุมชนฉบับสมบูรณ์
7. ประสานแหล่งงบประมาณ
8. ดำเนินงานตามแผนชุมชน ประกอบด้วย กิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการได้ ฟังตนเองได้ กิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากท้องถิ่น อำเภอ และจังหวัดอื่นๆ
9. ติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการไปแล้ว
10. ถอดบทเรียนจากการดำเนินงาน

#### 1) ภาคีเครือข่าย

ภาคี หมายถึง บุคคลหรือองค์กรที่สนใจในสิ่งเดียวกันหรือร่วมปฏิบัติงานกันเพื่อไปสู่จุดหมายเดียวกัน

เครือข่าย หมายถึง กลุ่มบุคคลหรือองค์กรหรือหน่วยงานที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินการ  
ในประเด็นที่สนใจหรือมีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกัน

ภาคีเครือข่าย จึงหมายถึง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาคีหรือเพื่อนตั้งแต่ 2 องค์กรหรือ  
2 คน ขึ้นไป หรือการทำงานเป็นเครือข่าย เน้นการประสานความร่วมมือ มักจะไม่สามารถสั่งการ  
กันได้ แต่จะทำงานกันด้วยใจสมัคร เข้าใจกัน และเห็นประโยชน์ร่วมกัน

ภาคีเครือข่าย คือ หน่วยงานหรือองค์กรที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาวิถีชีวิตสุขภาพ  
ชุมชนบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบด้วย

1. หน่วยงานหรือองค์กรภาครัฐ ได้แก่ หน่วยงานสาธารณสุขระดับจังหวัด/อำเภอ  
/ตำบลหรือหน่วยงานอื่นๆ เช่น โรงเรียนวัด ฯลฯ
2. หน่วยงานหรือองค์กรภาคเอกชน ได้แก่ องค์กรภาคเอกชน องค์กร  
สาธารณประโยชน์ บริษัท ห้างร้าน ฯลฯ
3. องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล/เทศบาล
4. องค์กรภาคประชาชน ได้แก่ แกนนำชุมชน ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ชมรม  
อาสาสมัครสาธารณสุข ชมรมสร้างสุขภาพ หรือกลุ่ม/ชมรมต่างๆ ฯลฯ

ซึ่งในการทำงานร่วมกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่นในลักษณะของเครือข่าย พันธมิตร  
หรือหุ้นส่วน ย่อมขึ้นอยู่กับระดับของความร่วมมือ ดังนี้

1. การประสานงาน (Coordination) หมายถึง วิธีซึ่งคนจำนวนมากมาร่วมกัน  
ทำงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตกลงกันไว้ โดยกำหนดกิจกรรมต่างๆ ออกเป็นหมวดหมู่  
เพื่อมอบหมายให้ผู้รับผิดชอบปฏิบัติด้วยความสามัคคี สมานฉันท์ และมีประสิทธิภาพที่สุดหรือ  
อาจกล่าวได้ว่า การประสานงาน หมายถึง การจัดระเบียบวิธีการทำงานเพื่อให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ  
ร่วมมือปฏิบัติงานเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อให้งานหรือกิจกรรมดำเนินไปอย่างราบรื่นสอดคล้อง  
กับวัตถุประสงค์และนโยบายขององค์กรนั้นอย่างสมานฉันท์และมีประสิทธิภาพ

2. ความร่วมมือ (Cooperation) หมายถึง ความเต็มใจของแต่ละคนในการช่วยเหลือ  
ซึ่งกันและกัน เพื่อไปสู่เป้าหมายใดเป้าหมายหนึ่งตามเป้าหมายขององค์กรหรือหน่วยงาน  
ความร่วมมือจะเป็นการที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็น “เจ้าของหรือเจ้าภาพ” งานหรือกิจกรรมนั้นๆ  
แล้วขอให้ฝ่ายอื่นเข้ามาร่วม มีลักษณะเกิดขึ้นเป็นครั้งๆ ไป ไม่มุ่งความต่อเนื่องและการแลกเปลี่ยน  
เรียนรู้ระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรม แต่มุ่งจะให้กิจกรรมนั้นๆ แล้วเสร็จตามความต้องการของ  
ฝ่ายเจ้าของงาน

ความร่วมมือเป็นการช่วยเหลือด้วยความสมัครใจ แม้จะไม่มีหน้าที่โดยตรง อาจจะทำเรื่องเดียวกันในเวลาเดียวกันหรือต่างเวลาก็ได้ แม้กระทั่งอาจให้ความร่วมมือทำบางเรื่อง บางเวลา

3. การทำงานร่วมกัน (Collaboration) หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปหรือองค์กรตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มาทำงานร่วมกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่ม และรับรู้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มตามโครงสร้างที่มีอยู่ในองค์กร รวมทั้งเข้าใจวัตถุประสงค์ของการทำงานร่วมกัน เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายเดียวกันอย่างมีประสิทธิภาพ และผู้ปฏิบัติงานต่างก็เกิดความพึงพอใจในการทำงานนั้น

4. การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การที่สมาชิกทุกคนของหน่วยงานหรือองค์กรมาร่วมกันดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะของกระบวนการ (Process) มีขั้นตอนที่มุ่งหมายจะให้เกิดการเรียนรู้ (Learning) อย่างต่อเนื่อง มีพลวัต (Dynamic) กล่าวคือ มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มีการแก้ปัญหา การร่วมกันกำหนดแผนงานใหม่ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมดำเนินการ

การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดผลดีต่อการขับเคลื่อนองค์กรหรือเครือข่าย เพราะมีผลในทางจิตวิทยาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมย่อมเกิดความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร ความคิดเห็นถูกรับฟังและนำไปปฏิบัติเพื่อการพัฒนาเครือข่าย และที่สำคัญผู้ที่มีส่วนร่วมจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของเครือข่าย ความรู้สึกเป็นเจ้าของจะเป็นพลังในการขับเคลื่อนเครือข่ายที่ดีที่สุด

### 1.1) บทบาทของภาคีการพัฒนา

ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งตนเอง ได้อย่างมั่นคง ชุมชนมีการเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เป็นชุมชนที่น่าอยู่ มีความสุข และมีการเชื่อมต่อระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายขยายผลเพื่อการพัฒนาทั่วทั้งประเทศ แต่ละภาคีการพัฒนาจะมีบทบาท ดังนี้

## 1. ภาครัฐ

### 1.1 ส่วนกลาง

1.1.1 บริหารสังคมโดยการเชื่อมโยงแผนทุกระดับ ตั้งแต่แผนพัฒนาระดับชาติ แผนบริหารราชการแผ่นดิน แผนปฏิบัติราชการ ยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัด แผนท้องถิ่น และแผนชุมชน อย่างเป็นขั้นเป็นตอน รวมทั้งบูรณาการกิจกรรมภายใต้วาระแห่งชาติด้านต่างๆ อาทิ ด้านยาเสพติด การแก้ปัญหาคาชากรณ ด้านเมืองไทยแข็งแรง การแก้ปัญหาให้หัวคนก ฯลฯ โดยใช้ชุมชนเป็นกลไกหลักในการดำเนินงาน

1.1.2 ประสานและอำนวยความสะดวกให้ภาคีต่างๆ ทั้งระดับชาติ จังหวัด ศตจ. ศตส. อปท. องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มประชาชน/แกนนำชุมชนมีบทบาทร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณและวิชาการ

1.1.3 ปรับปรุงกฎ ระเบียบ กฎหมาย เครื่องมือด้านการเงิน การคลัง การระดมทุนนอกระบบงบประมาณ รวมทั้งการลดการนำเข้าสารเคมีด้านการเกษตร การลดภาษี หรือชดเชยค่าใช้จ่ายให้แก่ธุรกิจที่สร้างอาชีพในชุมชน การร่วมทุนในชุมชน

1.1.4 กระจายอำนาจการบริหารจัดการด้านบริการขั้นพื้นฐานสู่ท้องถิ่น และชุมชน พร้อมทั้งเสริมสร้างศักยภาพการดำเนินงานแก่ อปท. ทั้งในด้านการเงิน ด้านปัจจัยสี่ การดูแลสุขภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.1.5 ปรับวิถีคิดของเจ้าหน้าที่ภาครัฐให้มีมุมมองในการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวม เป็นผู้หนุนเสริมศักยภาพ ชุมชน อำนวยความสะดวกให้ประชาชนสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ตลอดทั้งทำความเข้าใจกับแนวทางปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และเพิ่มบทบาทในการดำเนินการและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

1.1.6 สร้างระบบเตือนภัยทางสังคมที่เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับชุมชน จังหวัด ระดับชาติ และนานาชาติ โดยเฉพาะการเฝ้าระวังผลกระทบต่อชุมชนตามแนวชายแดนที่มีแนวโน้มการเกิดอาชญากรรมข้ามชาติ เนื่องจากการเคลื่อนย้ายคน โดยเสรีในเรื่องการค้ามนุษย์ ยาเสพติด และการฟอกเงิน

## 1.2 ส่วนท้องถิ่น

1.2.1 นำแผนชุมชนมาประกอบการจัดสรรงบประมาณการพัฒนาท้องถิ่นและผลักดันการดำเนินงานภายใต้แผนชุมชนให้บังเกิดผลเป็นรูปธรรม โดยการระดมทรัพยากรภายในพื้นที่รับผิดชอบทั้งจากภาครัฐ เอกชน พัฒนาเอกชน และชุมชน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน

1.2.2 จัดบริการทางเศรษฐกิจและสังคมขั้นพื้นฐานให้ชุมชนอย่างทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ คนในชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งทุนการศึกษา สาธารณสุข และการคุ้มครองทางสังคมได้อย่างเท่าเทียมกัน

1.2.3 ประสานความร่วมมือระหว่างภาคีการพัฒนาต่างๆ ในทุกระดับ ตั้งแต่ชุมชน จังหวัด กลุ่มจังหวัด ภูมิภาค และประเทศ ในการดำเนินโครงการและกิจกรรมการพัฒนาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างกว้างขวางในหลายมิติ พร้อมทั้งสนับสนุนให้มี

มาตรการทางสังคมเพื่อเฟื่องฟูและตรวจสอบบริการต่างๆ ให้มีความโปร่งใส เป็นธรรม โดยมี มาตรการคุ้มครองผู้ที่ทำประโยชน์เพื่อชุมชน/สังคม

1.2.4 พัฒนาข้อมูลพื้นฐานท้องถิ่น ให้เป็นระบบและปรับให้ทันสมัยอยู่เสมอ ทั้งข้อมูลครัวเรือน ข้อมูลศักยภาพท้องถิ่นในประเด็นต่างๆ อาทิ การรวมกลุ่มและการจัดกิจกรรมของชุมชน ทูทางเศรษฐกิจ ทูทางทรัพยากรธรรมชาติ ทูภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ หรือผู้นำตามธรรมชาติในชุมชน สนับสนุนการจัดการองค์ความรู้ในชุมชน ประสานสถาบันการศึกษาในพื้นที่ และเปิดเวทีให้ภาคประชาสังคมมีบทบาทในการร่วมพัฒนาและเป็นแกน ในการจัดการองค์ความรู้

1.2.5 พัฒนาระบบการติดตามประเมินผลของชุมชน และจัดทำตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น ตัวชี้วัดความสุขของชุมชน ทั้งความสุขภายในจิตใจ เช่น การเข้าถึงหลักศาสนา ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นต้น และความสุขภายนอก เช่น การมีครอบครัวอบอุ่น การมีปัจจัยสี่พอเพียง การมีหลักประกันในชีวิต เป็นต้น

## 2. ภาคเอกชน

2.1 สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างองค์ความรู้ และยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับชุมชน เป็นหุ้นส่วนของชุมชนในการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา ประสานและสร้างความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจและชุมชน

2.2 สนับสนุนทรัพยากร วิทยากร สร้างอาชีพในชุมชน และร่วมรับผิดชอบต่อชุมชนรอบสถานประกอบการ ให้มีกิจกรรมอาสาสมัครเพื่อสังคม รวมทั้งมีการผลิตสินค้าที่ไม่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีงามของชุมชน

2.3 สนับสนุนวิสาหกิจชุมชน การบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชน การสร้างผู้ประกอบการใหม่ร่วมสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนจากความหลากหลายทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน สนับสนุนทั้งในรูปเงินลงทุน โอกาสทางการตลาด องค์ความรู้ โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

## 3. ชุมชน (ประชาชน/ประชาคม)

3.1 รวมกลุ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาข้อมูลชุมชน กำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยการคำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยนำข้อมูลชุมชนมาวิเคราะห์หาปัญหาและสาเหตุค้นหาทางออก นำไปทดลองปฏิบัติจริงบนฐานองค์ความรู้และศักยภาพของชุมชน ศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากเครือข่าย และจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม

3.2 ริเริ่มและเป็นแกนนำจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมที่เชื่อมโยงบทบาทระหว่างบ้าน สถาบันศาสนา โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สร้างเครือข่ายการดูแลคุ้มครอง การจัดสวัสดิการสังคมภายในชุมชน รวมถึงการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทุกประเภท และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.3 จัดให้มีมาตรการทางสังคมในชุมชน ติดตาม ตรวจสอบบริการต่างๆ สร้างธรรมาภิบาลในชุมชน และให้มีมาตรการคุ้มครองผู้ทำประโยชน์เพื่อชุมชน/สังคม

#### 4. สถาบันทางสังคมอื่นๆ

##### 4.1 องค์กรพัฒนาเอกชน

4.1.1 มีบทบาทในการจัดการองค์ความรู้ ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชุมชน เป็นที่เลี้ยงที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และบริหารจัดการ

4.1.2 เป็นหน่วยเติมเต็มช่วยเหลือเกื้อกูลในเรื่องที่ชุมชนขาดแคลน ประสบปัญหาเร่งด่วน ได้รวดเร็วและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการดูแลและเยียวยาผู้ด้อยโอกาส เด็ก สตรี และผู้สูงอายุ

##### 4.2 สถาบันทางการศึกษา / นักวิชาการ

4.2.1 ทำวิจัยร่วมกับชุมชน โดยชุมชนเป็นนักวิจัยหลัก ถอดรหัสความรู้ที่อยู่ในตัวภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นความรู้ที่เปิดเผย รวมทั้งเป็นแหล่งข้อมูลและที่ปรึกษาของชุมชน

4.2.2 สร้างศักยภาพของชุมชนให้สามารถจัดการความรู้ในชุมชนของตัวเอง และสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชน รวมทั้งต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชุมชนสามารถนำไปสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ เกิดรายได้แก่ชุมชน

##### 4.3 สถาบันศาสนา

4.3.1 ปลุกฝังทัศนคติและแนวธรรมะปฏิบัติที่ถูกต้องในการดำรงชีวิต เพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน และให้บุคลากรทางศาสนาเป็นตัวอย่างที่ดีในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง

4.3.2 ร่วมมือกับสถาบันการศึกษา ชุมชน และสถาบันครอบครัวในการทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์ การปลูกฝังค่านิยม จิตสำนึก และการสืบสานจารีตประเพณี

4.3.3 เป็นศูนย์รวมใจเชื่อมโยงสายใยของคนให้มาร่วมในการพัฒนาครอบครัวชุมชน

##### 4.4 สื่อ

4.4.1 เป็นแกนกลางในการไหลเวียนข้อมูลสารสนเทศที่เป็นประโยชน์ในการปรับตัวของชุมชน กระจายข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องให้แก่ชุมชน ผลกระทบการค้าเสรี



การคุ้มครองผู้บริโภคทั้งสินค้าและบริการ ตลอดจนการสร้างความเข้าใจและความตระหนักถึงสิทธิอันพึงมีพึงได้ของประชาชน ชุมชน

4.4.2 ปลุกจิตสำนึกด้านคุณธรรม จริยธรรม สร้างค่านิยมรักถิ่น ครอบครัวยุบอุ่น พฤติกรรมการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกินบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่ดีงามแก่เด็กและเยาวชนและสังคมไทยและทั้งร่วมกันดูแลฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.4.3 สอดแทรกสาระสร้างสรรค์สังคมในสื่อทุกรูปแบบ เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เด็กและครอบครัว และเปิด โอกาสให้เด็กมีบทบาทร่วมผลิตสื่อสร้างสรรค์ เช่น สื่อสะท้อนการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเฝ้าระวังทางสังคมและการเผยแพร่ความรู้ เป็นต้น

4.4 ใช้สื่อในชุมชนทุกรูปแบบในการให้ความรู้ สร้างค่านิยมที่ดีแก่ชุมชน เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับสินค้าอันตราย การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างกิจกรรมให้ครอบครัว การสร้างสำนึกรักบ้านเกิด การเชิดชูคนดี และการสร้างระเบียบวินัยของคน ชุมชน เป็นต้น

#### 1.2) ลักษณะของการทำงานร่วมกับภาคีที่ประสบผลสำเร็จ

1. มีภาคีหลากหลายประเภทเข้าร่วม และแต่ละภาคีสามารถแสดงศักยภาพของตนอย่างเต็มที่

2. ทุกภาคีมีสำนึกความเป็นเจ้าของ (เจ้าภาพ) ร่วมกัน

3. แบ่งปันผลงาน ผลประโยชน์ร่วมกัน คำนึงถึงความเสมอภาค ยุติธรรมน้ำใจไมตรีที่ดีต่อกัน ไม่มีการทวงบุญคุณกัน เพราะ ไม่มีใครเป็นหนี้กัน

4. ร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่ การสั่งการ การบริหารจัดการ การจัดบริการ การกระจายผลผลิตผลงาน และความรับผิดชอบร่วมกันให้เห็นชัดเจนว่าใครมีบทบาทในส่วนใดบ้าง

5. สร้างความไว้วางใจ มีศรัทธาในภาคีแต่ละฝ่าย ให้เกียรติยกย่องกันบนพื้นฐานของความเข้าใจร่วมกัน เคารพในเกียรติและศักดิ์ศรีซึ่งกันและกันอย่างเท่าเทียมกันเป็นเพื่อนร่วมงานที่ดีต่อกัน (กัลยาณมิตร) ไม่ทำอะไรๆ ที่จะทำให้เกิดความศรัทธาหรือความไว้วางใจเสื่อมไป เช่น พูดคุยกันอย่างจริงใจ ไม่มีเล่ห์เหลี่ยมเพทุบาย มองกันในแง่ดี ไม่นินทา ไม่ใส่ร้ายกัน ไม่ทำตัวเป็นนายของอีกฝ่ายหนึ่ง

6. ภาคีแต่ละฝ่ายสนับสนุนทรัพยากรร่วมกัน ใครมีมากให้มาก ใครช่วยแรงได้ก็ให้แรง ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

7. รับผิดชอบร่วมกันต่อผลเสียและความเสี่ยงต่างๆ ที่เกิดขึ้น

8. มีความยืดหยุ่น และเปิดรับความคิดเห็นของทุกๆ ฝ่าย
9. ทุกภาคีจะต้องมีส่วนร่วมสนับสนุนหลักการพื้นฐานของการประสานสัมพันธ์ที่ดีมีมนุษยสัมพันธ์ต่อกัน คือ สังคหวัตถุ 4 และ พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
10. มีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในทุกกิจกรรมและกระบวนการทำงานของเครือข่าย
11. การเปลี่ยนแปลงใดๆ ต้องได้รับความยินยอมร่วมกันจากภาคีทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

### 1.3) ประโยชน์ของการทำงานร่วมกับภาคี

1. มีปฏิสัมพันธ์เป็นเครือข่าย
2. ได้แลกเปลี่ยนข้อมูล สารสนเทศ ประสบการณ์
3. ได้เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของสมาชิกร่วมกัน
4. เข้าถึงแหล่งทุน และทรัพยากรอื่นๆ ได้มากกว่าเดิม
5. ได้รับการยอมรับจากสังคมที่กว้างขึ้น
6. พัฒนางานและดำเนินงานได้รวดเร็วขึ้น
7. ได้ค้นพบวิธีการใหม่ๆ ในการแก้ปัญหา ภายใต้การวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบด้านและทำให้ค่าใช้จ่ายลดลง
8. ผลลัพธ์เกิดเป็นทวีคูณ (Synergies)

### 1.4) แนวทางหรือกิจกรรมหลักสู่ความเข้มแข็งของเครือข่าย จะมีดังนี้

1. ค้นหาโอกาส จังหวะ และความจำเป็นในการทำงานร่วมกับภาคี เจรจาต่อรอง ชักชวนและตัดสินใจร่วมกับภาคีต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง
2. จัดให้มีโครงสร้างเครือข่าย และกลไกการประสานความร่วมมือที่มีชีวิตชีวาต่อเนื่อง เข้มแข็ง ซึ่งสามารถสนับสนุนให้แต่ละภาคีได้ปฏิบัติงานในสิ่งที่สามารถทำได้ที่ดีที่สุดและเชื่อมโยงกับภาคีอื่นๆ
3. จัดประชุมภาคีอย่างสร้างสรรค์ ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เป็นกลาง ทุกภาคีมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันเพื่อจัดทำยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการ การติดตามงานที่กำลังดำเนินการ และกระชับความร่วมมือให้เหนียวแน่นและต่อเนื่อง
4. กระตุ้นให้มีปฏิสัมพันธ์และจัดเวทีสุนทรียสนทนาระหว่างภาคีอย่างสม่ำเสมอ เพื่อทะลวงกำแพงกีดขวาง ลดความซ้ำซ้อน และเพิ่มความรวดเร็วของการทำงาน
5. สนับสนุนการดำเนินงานของภาคีด้วยข้อมูลสารสนเทศที่สมบูรณ์ เต็มเปี่ยมไปด้วยสาระที่ทันสมัยถูกต้อง เทียบตรง มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์

6. จัดโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ สารสนเทศ ความรู้และนวัตกรรม ระหว่างภาคี และจัดให้มีการทบทวนสถานการณ์ประจำปี รวมถึงจัดทำเอกสารรายงานประจำปี และเอกสารของการพัฒนางาน และการบริหารจัดการ

7. ประสานภาคีแหล่งทุนเพื่อจัดหางบประมาณให้เพียงพอ ส่งเสริมภาคีให้มีความร่วมมือในด้านทรัพยากรต่างๆ รวมถึงคน วัสดุ และการทำรายงาน

#### งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาคีเครือข่าย

กัญญมณ อินสว่าง (2546 : 32) ได้ศึกษาการพัฒนากระบวนการจัดการเครือข่าย การเรียนรู้ของผู้นำชุมชนเพื่อการเสริมสร้างวิสาหกิจชุมชนในเขตภาคกลาง พบว่า การพัฒนาระบบ การจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนในส่วนของจัดการทรัพยากรในชุมชน การพัฒนา เครือข่ายการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมต่อเครือข่ายของชุมชนมีการกระทำในระดับปานกลางและ การเสริมสร้างวิสาหกิจชุมชนของผู้นำชุมชนมีการกระทำระดับปานกลาง และจากการทดสอบ สมมติฐาน อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์เป็นผู้นำชุมชนมีความสัมพันธ์กับระบบการจัด การเครือข่ายการเรียนรู้และเพศ อายุ ระดับการศึกษา การจัดการทรัพยากรในชุมชน การพัฒนา เครือข่ายการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในเครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับ การเสริมสร้างวิสาหกิจชุมชน

พงษ์ศิลป์ สาณะเสน (2541 :91-92) ได้ศึกษาการสร้างเครือข่ายองค์การเพื่อการพัฒนา ทรัพยากรมนุษย์ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดราชบุรี พบว่า องค์การภาคราชการทุกองค์การ ในท้องถิ่นควรร่วมมือโดยการระดมทรัพยากรร่วมกันตามภาระหน้าที่ของแต่ละองค์การร่วมกัน แก้ไขปัญหาทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาคุณภาพ ชีวิตของประชาชนตามภารกิจในลักษณะการเครือข่ายงาน

#### 2) กิจกรรมการพัฒนาชุมชน

โครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาชุมชน หมายถึง การกระทำใดๆ ก็ตามที่เกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชน จากปัญหา/ความต้องการของประชาชน โดยการช่วยกันคิด ร่วมกัน ตัดสินใจ ช่วยกันวางแผน และร่วมกันดำเนินการของประชาชน เพื่อแก้ปัญหาและสนองความ ต้องการของประชาชนทั้งชุมชน หรือของประชาชนส่วนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง โดยมีพัฒนาการเป็นผู้ เอื้ออำนวยให้ประชาชนเป็นผู้ริเริ่มหรือเป็นเจ้าของโครงการ

#### 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วม เป็นการให้โอกาสผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้ปฏิบัติงานได้เข้ามามีส่วนใน การปฏิบัติงาน ตั้งแต่การวางแผน การร่วมในการตัดสินใจ การปฏิบัติงาน การพัฒนาใดก็ตาม ถ้าเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแล้ว ย่อมประสบผลสำเร็จและจะ

ก่อให้เกิดความรักความผูกพัน การเป็นเจ้าของ เป็นการพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของชุมชนสอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชน จะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งได้มีผู้นิยามของการมีส่วนร่วมที่คล้ายคลึงและสัมพันธ์กัน อาทิ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 4) เห็นว่า การมีส่วนร่วมคือการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น และเป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เข้าร่วมด้วยอย่างแท้จริง และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่แรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ ขณิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (2545 : 5) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคลในขั้นตอนต่างๆ ของการดำเนินกิจกรรมอย่างหนึ่ง การมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์ต้องเป็นไปในรูปที่ผู้เข้าร่วมมีส่วนกระทำให้เกิดผลของกิจกรรมที่เข้าร่วม มิใช่เป็นผู้ร่วมคิดตัดสินใจหรือผู้ได้รับผลประโยชน์เท่านั้น มัทนา ท้วมอ๋ม (2543 : 21) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของชุมชน (Participation) ว่าโดยทั่วไปจะมีความหมายที่กว้าง หากมองในเชิงการพัฒนาชนบท หมายถึง การมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในชุมชนหรือประชาชน โดยเป็นการเข้ามามีบทบาทดำเนินงานพัฒนาของภาครัฐ แต่การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้างกว่า ซึ่งหมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ของชุมชนโดยตรง อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นแนวคิดพื้นฐานของวิถีการพัฒนาชุมชนคือการช่วยให้คนในชุมชนช่วยตนเองได้ ถือเป็นหัวใจของการพัฒนาในทุกท้องถิ่น

ทั้งนี้ มัทนา ท้วมอ๋ม (2543 : 25 – 26) ได้กล่าวถึงปัจจัยทางด้านโครงสร้างชุมชนที่ช่วยให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดขึ้น 8 ประการดังนี้

1. ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนแสดงให้เห็นถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนมากน้อยต่างกัน เช่น ถ้าในชุมชนใดมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ รู้จักกันเป็นญาติพี่น้องกัน การมีส่วนร่วมจะดีกว่าชุมชนใหม่ที่ความสัมพันธ์เป็นแบบทุติยภูมิ ประชาชนมาจากหลายแห่งต่างวัฒนธรรมและฐานะความเป็นอยู่ต่างกัน

2. โครงสร้างของประชากร ถ้าชุมชนใดมีโครงสร้างประชากรวัยแรงงานมาก การมีส่วนร่วมอาจจะมีมากกว่า โครงสร้างชุมชนที่วัยแรงงานย้ายออกไปทำงานที่อื่น

3. ค่านิยมของชุมชน บางแห่งอาจเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น ค่านิยมความสันโดษ ทำให้ต่างคนต่างอยู่แทบจะไม่ช่วยเหลือกัน แต่ค่านิยมบางอย่างสามารถสนับสนุนต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น ค่านิยมการนับถือผู้นำอาวุโสหรือผู้นำในชุมชน ส่งผลให้ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้

4. วัฒนธรรมในชุมชน วัฒนธรรมของชุมชนเอื้ออำนวยต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น ความเห็นอกเห็นใจ การช่วยเหลือผู้อื่น เป็นต้น

5. คุณภาพของประชากร ถ้าชุมชนใดมีประชากรคุณภาพดี เช่น ระดับการศึกษา ฐานะรายได้ และมีทัศนคติที่เห็นประโยชน์ของส่วนรวม มีความตื่นตัวในการพึ่งตนเอง เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะเอื้ออำนวยต่อการสร้างให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชน

6. โครงสร้างทางอำนาจ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชนนั้น ถ้าผู้นำสามารถมองเห็นปัญหาของชุมชนและสร้างประโยชน์ต่อชุมชนก็จะ เป็นแกนนำในการมีส่วนร่วมของประชาชน

7. ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลักษณะ เป็นกลุ่มจะทำให้ประชาชนสามารถรับรู้และทำกิจกรรมร่วมกัน ได้มากกว่าชุมชนที่อยู่ กระจุกกระจายโดยทั่วไป ซึ่งจะทำให้รวมกลุ่มยากกว่า

8. ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนเช่นกัน หากชุมชนใดมีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดี เช่น เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชลประทาน ประชาชนมีการศึกษาคดี มีรายได้จากการเกษตรสม่ำเสมอทุกปี ย่อมจะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และความต้องการของชุมชน ได้ดีว่าชุมชน ที่ขาดทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ไม่ดี

### 3.1) การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

Arnstein (1995 อ้างใน สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์ชาติและ สิ่งแวดล้อม, 2545 : 17-19) ได้แบ่งลำดับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ชั้น ซึ่งประกอบด้วย

ขั้นพื้นฐาน วัตถุประสงค์ของการจัดการให้มีส่วนร่วมเป็นเพียงการให้ความรู้แก่ประชาชน

ขั้นกลาง กลุ่มคนจะมีส่วนร่วมมากขึ้นในการให้ข้อมูลและคำปรึกษา แต่ยังไม่ มีอำนาจในการตัดสินใจ

ขั้นสุดท้าย เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจและ ดำเนินการ

8	ประชาชนมีอำนาจตัดสินใจ (Citizen Control)	} มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
7	ตัวแทนเข้าร่วมตัดสินใจ (Delegated Power)	
6	เข้าร่วมเป็นที่ปรึกษา/ เจริญต่อรอง (Partnership)	
5	ร่วมแสดงความคิดเห็น (Placation)	} มีส่วนร่วมบางส่วน
4	ร่วมให้คำปรึกษา (Consultation)	
3	ร่วมรับรู้ข้อมูล (Informing)	} ไม่มีส่วนร่วม
2	เข้าร่วมแต่ไม่มีผลต่อการตัดสินใจ แต่เป็นการลดแรงกดดัน (Therapy)	
1	รัฐเข้าควบคุมแรงกดดัน (Manipulation)	

#### ภาพประกอบที่ 2.4 แสดงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ที่มา : สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น และสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2541 อ่างโน สำนักงานนโยบายและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

2545 : 18 – 19

ระดับของการมีส่วนร่วมจึงอาจเริ่มจากระดับต่ำสุด คือ การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนรับรู้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าประชาชนไม่มีส่วนร่วมเลย ขั้นต่อมา คือ การมีส่วนร่วม โดยการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิด การให้คำปรึกษา ขั้นต่อจากนั้นคือการที่รัฐและประชาชน ร่วมมือกันเปรียบเสมือนเป็นหุ้นส่วนกัน และในระดับสูงสุดซึ่งเป็นไปได้ยากที่สุด คือ การกระจาย อำนาจอย่างยิ่ง การไม่ควบคุมประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน สามารถแบ่งเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา สาเหตุปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ซึ่งนับว่าเป็นความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตลอดจนการแก้ปัญหา ขั้นตอนนี้ นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะประชาชนเป็นผู้อยู่กับปัญหาอย่างใกล้ชิดที่สุด ถ้าประชาชนยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้วยตนเอง กิจกรรมต่างๆ ที่ตามมาย่อมไร้ประโยชน์

3. การมีส่วนร่วมในการเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหาการดำเนินการวางแผนเป็นขั้นตอนที่ขาดไม่ได้ หากประชาชนไม่ได้เข้าร่วมในการวางแผนการดำเนินการ กิจกรรม

4. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน ในส่วนนี้หมายถึง การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ ตามความรู้ความสามารถของประชาชนแต่ละคน

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลกิจกรรมการพัฒนา ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นหากประชาชนมีส่วนร่วมคือ การที่ทราบข้อดีและข้อเสียของตนเองได้ดี (คารา ทีปะปาล. 2538 อ้างใน วินิตา สุขสมบูรณ์. 2541 : 61 ; บัณฑิต เอื้อวัฒนานุกุล และ ไพฤทธิ สุขเกิด. 2544 : 6)

ทั้งนี้ จึงกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น หมายถึง การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และการรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวชาวบ้านเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

ธนวัฒน์ คำภีลานนท์ (2550) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่น เทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่น เทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง รายด้านอยู่ในระดับมาก ด้าน คือ ด้านการรับผลประโยชน์ และอยู่ในระดับปานกลาง 3 ด้านเรียงลำดับ ดังนี้ ด้านการตัดสินใจ ด้านการประเมินผล และด้านการปฏิบัติการ การเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่นเทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี พบว่า กรรมการชุมชนที่มีเพศ อายุ การศึกษา ตำแหน่งรายได้ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน และความรู้ในด้านการพัฒนาท้องถิ่น ไม่แตกต่างกัน ยกเว้นกรรมการชุมชนที่มีอาชีพต่างกัน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น เทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

สนทญา เมืองสุข (2545) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น : กรณีศึกษาเรื่องป่าของชุมชน ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างและศึกษากระบวนการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมเรื่องป่าไม้ของชุมชน ตลอดจนศึกษาผลการเรียนรู้ของนักเรียนจากการใช้หลักสูตรนี้ วิธีการศึกษารั้ครั้งนี้ใช้การเก็บรวบรวมจากเอกสารและจากภาคสนาม ซึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามนั้น ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ สำหรับขั้นตอนการศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ การจัดเวทีระดมความคิด และการทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งการจัดเวทีระดมความคิดมี 8 ขั้นตอนคือ 1) การค้นหาประเด็นทางสิ่งแวดล้อมที่ต้องการนำมาสร้างหลักสูตรท้องถิ่น 2) การกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้เรื่องป่าของชุมชน 3) การกำหนดหัวข้อและเนื้อหาย่อย 4) การกำหนดแผนการเรียนรู้ในการนำไปใช้สอนนักเรียน

- 5) การพิจารณาปรับปรุงแผนการเรียนรู้และการทดลองร่วมกันในการทดลองใช้หลักสูตร
- 6) การวางแผนการนำหลักสูตรท้องถิ่นไปทดลองจัดการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน
- 7) การติดตามและประเมินผลเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทดลองใช้หลักสูตร และ 8) การสรุปกระบวนการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น

การทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นเรื่องของป่าชุมชน พบว่า การสร้างหลักสูตรนี้สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 ของกระทรวงศึกษาธิการ และสามารถนำหลักสูตรนี้ไปใช้จัดการเรียนการสอนให้แก่กลุ่มเป้าหมายคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนประชามารุง ในภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545 ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นได้สร้างการเรียนรู้ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านความรู้ความเข้าใจด้านทัศนคติ ด้านทักษะ ด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และด้านอื่นๆ ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งชุมชนและโรงเรียน ตลอดจนนักเรียนได้ผ่านการใช้หลักสูตร ส่วนของชุมชนเกิดผลการเรียนรู้ ดังนี้ 1) ผู้เข้าร่วมในการสร้างหลักสูตรเกิดความเข้าใจตนเอง เกิดการทบทวนความรู้เก่า สร้างองค์ความรู้ใหม่ และได้เรียนรู้กระบวนการถ่ายทอดความรู้ 2) วิทยากรรู้ความต้องการของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการเรียนการสอนให้นักเรียนได้เรียนรู้สิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเกิดความภาคภูมิใจที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เพราะหน้าที่นี้สามารถทำให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกในการดูแลป่าได้ และสามารถสร้างวิทยากรของชุมชนเพิ่มขึ้นด้วย และ 3) ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้ปกครองนักเรียนได้เรียนรู้เรื่องป่าของชุมชนจากการบอกเล่าของนักเรียนและถือว่าเป็นการสร้างความใกล้ชิดระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองมากยิ่งขึ้น

ส่วนโรงเรียนเกิดผลการเรียนรู้ ดังนี้ 1) นักเรียนได้รู้จักตัวเอง บทบาทของตัวเองและท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น 2) ครู เข้าใจความสำคัญและเกิดทัศนคติที่ดีต่อหลักสูตรท้องถิ่น ได้เรียนรู้วิธีการวางแผนการสร้างหลักสูตรและแนวทางในการนำไปใช้จัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ และได้ค้นพบแหล่งความรู้ในท้องถิ่น และ 3) ผู้บริหารเห็นความจำเป็นและแนวทาง การจัดการศึกษาแบบชุมชนมีส่วนร่วม

สำหรับผลการเรียนรู้ของนักเรียนจากการทดลองใช้หลักสูตร พบว่า นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจ ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ ตลอดจนเกิดจิตสำนึกเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเกื้อกูลกันของชุมชนกับป่าไม้

รักษาติ วัฒนาประชากุล (2542) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดสวนป่ากลางดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดการสวนป่ากลางดงอย่างเห็นได้ชัดคือ ระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชน รองลงมาได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่ม การได้รับข่าวสารและเพศ ตามลำดับ